La Morale de L'Ironie adındaki kitabın çevirisidir.

YÜKSELEN MATBAASI
. İSTANBUL — 1969 .

Birinci Bölüm

İNSANDAKİ ÇELİŞME (CONTRADICTION)

1

Geniş ölçüde bir çelişme, insanlığı kendine karşı ayaklandırır. Bu ayaklanmada ben bütün ahlâkımızın var oluş nedenini görüyorum. Bu zıtlığı her birimizde görünür şekilde yaratan, insandaki sosyal hayvanla bencil hayvan arasındaki ikiliktir. Bizim bütün hayatımız, duygularımız, fikirlerimiz, gidişimiz biteviye «Ben»imizdeki bu geçimsizliği körükler; bu gerginliği, bu tutarsızlığı ortaya kor. Bu çelişmeden sevinçleri ve vicdan azaplarıyle bizim ahlâk hayatımız doğar. Bu çelişme, iç dünyamızdaki savaşlarımızın, kararsızlıklarımızın, muhakkak ki, biricik değil, fakat hiç şüphesiz en hâkim nedenidir. Bunların en zorlu ve keskinlerini, en facialı ve ıstıraplılarını o meydana getirir. Her yerde, yalnız kişisel hayatımız hakkında değil, dünya hakkındaki fikirlerimizin, siyasal ve toplumsal kavrayışlarımızın da doğuşu, gelişmesi ve ifadesi üzerinde onun etkisi görülür. Çeşitli doktrinler arasındaki uzlaşma ve bir sürü bireşim teşebbüsleri nasıl bu çelişmenin şahidi ise, anarşicilik, kolektivizm nevinden meslekler de bu çelişmenin tanığıdır.

Bireysel ben ile toplumsal ben arasındaki savaş çok defa dikkati çekmiştir. Hem nasıl çekmeyebilirdi? Benim asıl korkum buna lâyık olan değerin verilmemesidir. Bireysel ben ile toplumsal ben arasındaki bu savaş görüldüğü halde muhakkak görülmek istenmemiştir. Onun kudreti ve zorunluğu da gizlenmiştir. Bireyleri birbirine bağlayan bu bilmeksizin, istemeksizin, hatta istekleri tersine onları birbirine karşılıklı göreve ve yardıma zorlayan ve arlarındaki geçimsizlik kadar da gerçek olan dayanışmayı gözlerimizin önüne sermek üzere bireyi bütün öteki bireylerin düşmanı haline sokan sürekli ve azaltılıp giderilemeyen (irréductible) aykırılığı bizden saklamak, ahlâk biliminin belli başlı yalanlarından biridir. Bir başka belli başlı yalan da bireysel ben ile toplumsal ben arasındaki birbirine karşı olmayı görüp bilerek bir sürü şüpheli fikirler ve yapma duygularla bunu *telâfi* ve *tazmin*e kalkışmak olmuştur. Çok defa Etika'nın yeni şekilleri, hatta bu şekillerden, değerden düşmüş sayarak ahlâksal *sıfatı* bir yana bırakanları bile, bu ebedî yalanlara bilinçsiz olarak bir yeni şekil vermektn başka bir şey yapmazlar.

2

Bireysel hayatla toplumsal hayat arasındaki bu çarpışmalar bütün varlıkların nizamını aynı derinlikle bozmaz. Hakkında hüküm verebildiğimize göre bu çarpışmalar ancak insanda görülür. Onun tabia-

tındaki bu eksiklik ve *tutar*sızlıklardır ki, insan en çok ahlâksal bir hayvandır. Bu eksiklik ve tutarsızlık onun en yüksek fikîr gelişiminin de nedenidir, bu gelişim için bazı hususlarda bunlar ona yardımcı da olmuşlardır.

Başka hayvan türlerinde öyle görülüyor ki toplumsal bağ ara sıra daha sıkı ve genel olarak bu bağ insandakinden daha gevşek bir haldedir. Arılarda, karıncalarda toplumsal hayat, bireysel hayatı yenmiş görünmektedir. Bir arı veya karıncanın kişiselliği toplumsal grubunun hayatına aykırı olarak, başlı başına ayrı bir hayata malik oldukça, önemli hiç bir şey göstermez. Tersine tavşan, ada tavşanı, bıldırcın, hatta keklik gibi birçok evcil olmayan hayvanlarda toplumsal hayat çok az gelişmiştir. Bireysel hayat henüz toplumsal hayata bağlanmış değildir. Şüphesiz bunlarda da toplumsal bir hayatın taslağı görülüyor, ve aile meydana gelip de yavrular anaya muhtaç olduğu sürece fert ortaklaşa bir menfaata boyun eğiyor, fakat burada bile çarpışmalar açıktan açığa itiraf edilmiyor, Bireyin bu gelip geçici toplumsal hayata uyduğuna hükmolunur, şiddetli bir savaş ve bireylerin istekleriyle ailenin, soyun icapları arasındaki sürekli uygunsuzluk düşünülemez. Bu hallerde toplumsal hayat dıştan görülen bir bulanıklık ve düşünceli bir iradenin karışması olmaksızın kendini kabul ettirir. İşin her zaman böyle olduğunu söylemiyorum, hatta meselenin, bunun tersine olduğunu seve seve kabul edeceğim. Fakat, genel olarak, hayvanlarda bireysel ha-

yatla toplumsal hayat birbiriyle düzenlenmiş görünmektedir. Bu düzen, hele tenyalarınkinde olduğu gibi, bireylerin birbiriyle sıkı sıkıya bağlanmış veya büsbütün birbirine yapışmış olduğu ilkelliğin son hallerinde birbirinden ayrı varlığın azaldığı veya kaybolduğu hallerde görülüyor. Bu hal, «Organik ahlâklılık» la kastettiğimiz şeyin tam yokluğu demektir.

Bununla beraber bir hayvan türü var ki, onda bizim ahlâkımıza benzeyen bir ahlâkın başlangıcı taslaklanmaktadır, bu tür, köpek türüdür. Köpekte, çok defa gösterildiği gibi, hiç değilse başlangıç halinde ahlâksal ve dinsel duygular yaşamaktadır. Ancak bu hayvanlarda biz, türün varlık şartlarını değiştirmiş ve onların zihin düzenlerini yolundan çıkarmışızdır. Biz hayvana, onu kendimize bağlayarak ve onu varlığımıza sokarak, hele onun varlığını bizimkine katarak ona toplumsal münasebetler zorlamışızdır. Onun kişisel hayatıyle, insanla arkadaşlık halindeki toplumsal hayatının sistemleşmesi, ondaki bütün karışıklığı giderecek şekilde eksiksizce olmamıştır.

Bununla beraber av köpeğinde avcılık içgüdüsünün yaratılışı garip bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Av köpeğinde ilkel yönseme seyrini pek fazla durdurmuş ve bazı noktalarda bu ilkel yönsemenin yerine buna doğrudan doğruya aykırı bir başka yönseme geçmiştir. Fakat birçok hallerde köpeğin kişisel istekleri ve çıkarı ile bizimki yani, köpeğe ahlâk dikte eden bir tanrının, bize ait istekleri

arasında bir karşı olma peyda olur. Bu karşı olmadan da kararsızlıklar, dövüşmeler, bir ödev duygusu doğuşu ve yerine göre de vicdan azabı ortaya çıkar. Bana bir avda keskin sevinç belirtileriyle arkadaşlık eden bir köpeği hatırlıyorum. Bu köpek, yavruları olduğu zaman da benimle geliyordu. Fakat yavrulu hayvan bir an oluyordu ki beni bırakıyor, başını yere eğerek sesimi ve arkasından bakışımı, mümkun olduğu kadar bir yana bırakarak, koşa koşa benden ayrılıyordu. Bu durumda hayvanda belirmiş olan yüküm kaygısı ve duygusu ile bunlara aykırı düşen yönsemeler açıkça görülmektedir. Köpeğin bu hali gerçekten manalıdır.

3

Fakat, henüz karanlıkça olan hayvan psikolojisini beşer ahlâkının ne olduğunu, ne mahiyet gösterdiğini, derecesiyle gelişim durumunu kıyaslama yolu ile daha iyi anlatmaktan başka bir fikirle ortaya çıkarmadım. Tabiatı gerektirdiği toplumsal hayata intibak etmiş olan varlıkların «düşünceli ahlâk»a hiç ihtiyaçları yoktur. Cemiyet halinde yaşamadıkları için, o topluma uymaya lüzum olmadığından, bu varlıkların düşünceli ahlâha ihtiyaçları yok. Şüphesiz eğer bu varlıkların bireysel hayatları tutarsız ve bulandırılmış, zekâları da oldukça gelişmiş bulunsaydı, bunlara daha başka bir ahlâk gerekecekti. Belki tıpkı sadece bir «ahlâk» değilse de, hiç olmazsa, ona benzeyen bir şeye ihtiyaçları olacaktır. Fakat, birey-

sel hayat genel olarak, irade gücünün ve ahlâk teşebbüsünün işe çok açık karışması olmaksızın, cemiyet halindeki hayatın tesiriyle bozulmuş olmadıkça, mutluca bir ömür sürüp gidecekti. Alkol ve afyon toplumsal ürünlerdir. Marifetimizle hayvanların hayatını bile bozabiliyorlar.

Tanıdığımız varlıklar içinde hemen hemen veya büsbütün yalnız kalan insan, şu iki açık ve uç durumdan uzaktır. Ne büsbütün bireysel hayat, ne büsbütün toplumsal hayat. O, cemiyet halinde yaşar, fakat o bir öğesi olduğu bütünün çıkarlarına az çok her zaman aykırı düşen çıkarlarıyle özel bir hayatın yaşayan bir ferdi kalır. Arzımızda meselâ maymun ailesinden değil de fil soyundan veya buna benzer veya buna yakın bir soydan yüksek bir varlığın türemesi imgelenmiştir. Bu halde belki, bu türeme ilginç olacaktı. Bu yüksek varlığın meselâ karıncalar yahut arılar türünden daha toplumsallaşmış bir türün gelişmesinden neler çıkabileceği düşünülürse, bunun tasarlanışı realitenin üzerine herkesin serbestçe fanteziler katabileceği, şüphesiz çok kesin olmayan, dikkate değer fikirlere yol açardı.

Fakat, insan kendisinde toplumsallaşmış yeteneği büsbütün, hiç değilse de pek az ilerlemiş olan bir soydan üremiştir. İmgelenebilen, hele daha çok sezilebilen, fakat bu imge ve seziler üzerine kesin ve yeteri verilerin hata ettiği haller ve şartlar insanı toplumsal kasırga içine atmıştır. Şimdi o, bu kasırgaya kendini kaptırmış ve onun içinde öyle bocalamaktadır ki bunun içinden çıkmayı, hatta ciddî bir

surette tasavvur bile edememektedir. Cemiyet, duygularımızı, inanlarımızı yapıyor, bozuyor, ve çok önemli bir ölçüde bunların yapılmasına ve bozulmasına ve gidişimizin ayarlanmasına hiç değilse biteviye o yardım ediyor. Biz artık büsbütün kendi kendimiz değiliz, biz her birimiz aynı zamanda ve değişik derecede bütün başkalarız. İçimizde her kişi dedelerinden, çağdaşlarından da biridir. Hatta o bir nevi geleceklerden birini de temsil eder. Fizikötesi öznelciliği yalnız soyut bir varlığı göz önüne aldığı gibi bir zihnin, bir cemiyetin, bir soyun, hatta insanlığın da sistemleşmiş bütünündeki işleyişi göz önüne alsaydı, onlarda da geçmiştekilerin ve geleceklerin yaşadığı gerçeğine varırdı. Grubun bu öznelciliğini hiç olmazsa kuram halinde gerçekleştirmeye girişmiş olmak Auguste Comte'un işinin bir kısmı, büyük bir kısmıdır. Bizde hiç bir şey yoktur ki, bir dereceye kadar, toplumsal olmasın. Hiç bir şey yok ki, bağlı olduğumuz bütünün, bizden önce egçmiş ve bizi çevreleyen ve bizi yaşatacak olan, yüzyıllık bir meşeden düşmüş bir yaprak gibi kucağına düştüğümüz cemiyetin ürünü olmasın; onun tarafından etkilenmiş ve şekli değiştirilmiş bulunmasın. Fikirlerimizden, izlenimlrimizden hiç biri, isteklerimizden ve edimlerimizden bir tanesi yoktur ki bundan kurtulmuş olsun. Zihnin bu bakımdan nasıl cemiyet ürünlerinin bir bireşimi olduğunu bir başka kitabımda göstermeye çalışmıştım (1).

(1) L'activité Mentale et les élements de l'Esprit. Paris, Alcan.

Bundan ötürü, hatta beşer zekâsı, cemiyet ve cemiyetin nedenine ve tözüne bağlanmak istenimştir. Ruhumuz hiç bir zaman organizmamızın ifadesi değildir. Onu yaratana site denilmektedir. Bu kuram, Comte tarafından sezilmiş, Roberty ve daha sonra İzouletile geliştirmiş ve az zaman önce de Draghicesco tarafından tekrar ele alınmıştır. Bu kuramlar güzeldir. Fakat bunları, uygunsa, Leibniz'e uyarak tamamlamak gerekir. Bireysel ruhta her şey toplumsaldır, yalnız o ruhtaki asıl bireycilik müstesna. Bunu unutmamak lâzım, pratikte de bunun unutulmasına yer verilmez,

Eğer bütün bir cemiyet bizde görünüyor veya bütün bir cemiyet bizim içimize girmiş ve oraya yerleşmiş ise «Ben»imiz artık soyundan ayrılmış, tek ve orijinal bir şey olarak kalamaz, «ben»imiz çevresindekileri yansıtan, kendi kendine var olan bir aynadır. Bundan başka bir ayna ki, bütün yüzleriyle bir başkasınınkine aynıyle benzemez ve eşyayı taklit olunamaz bir tarzda reforme eder. «Ben» imize hücum eden ve oraya giren bütün etkiler orada savaşırlar, onunla zıt giderler, orada şekil değişimine uğrarlar, bu etkiler orada hararetlenirler, yahut birbirini hafifletirler, orada tabiatlarını değiştirirler, yahut birtakım yeni tarzlarla bir başka kalıba girerler. Birey, bu tek bireşim sistemi, bazı noktalarda bütün varlıklara, pek çok noktalarda da soyunun, ırkının, milletinin ve ailesinin kişilerine benzeyen bu sistem kendi öz varlığında, kendi somut bütününde büsbütün orijinal kalır. Bu giderilemeyen orijinallik,

her birimiz üzerine işleyen tesirlerin ve zamanın sonsuzluğu içinde her birimizin çıktığı tohumu hazırlayan ve bu tohumun gelişmesinde etkisi olan şartların çeşitliliğinden doğmuştur. Bu orijinallik her yerde ve sürekli bir halde kendimizde meydana gelmektedir. Fikirlerimizin zincirlenmesinde, istek ve izlenimlerin bizde aldıkları şekilde, edimlerimizin en ufağında, ruhsal hayatımızın bin bir çeşit ayrıntısında ve insanlığın muazzam sedasına katılırken her birimizin sesinin büründüğü hafif titreşimde bile meydana çıkar. Biz az çok herkese benzeriz, fakat büsbütün hiç kimseye de benzemeyiz, orijinallik zihinden zihine değişir, fakat o her yerde ve herkeste vardır. Eğer bizdeki her şey toplumsal olmasa ve biz başkalarına dönmesek (intibak etmesek) bizde hiç bir şey doğrudan doğruya kendimizin olmazdı ve oldukça açık, tek mühürle damgalanmazdık.

Çeşitlilikten çarpışma doğar. Ben başkalarıyım, fakat ben de «Ben» im. Ben her zaman için herkese bağlıyım, fakat her zaman için onlara da aykırıyım. Komşumun acısı her zaman, belki farkına varılmayacak surette, benim acımdır; onun saadeti de benim saadetimdir; bununla beraber komşum bacağını kırarsa ben yine yürüyebilirim, komşum zenginken, yine olabilir ki, ben açlıktan ölebilirim. Eğer herkes ölseydi hayat benim için belki de imkânsız hale girerdi, fakat ben hayatımı bir başkası için feda edersem, ben artık yok olduğum zaman da o yaşamasına devam ederdi. Hatta bir başkası benim yanımda yaşarken bile hayatımın bir parçasını benden

almaktadır. Herkes hem başkalarıdır, hem de başkalarının düşmanıdır. Herkes başkalarına dayanır, başkalarıyle yaşar, ancak başkalarına zarar vererek sevinir, onların acısından faydalanır, ancak başkalarının ölümüyle yaşar. Dedelerimiz de bizde yaşarlar, fakat onlar hâlâ yaşasaydılar arz üzerinde bize yer kalmazdı. Herkes hem başkasıdır, hem de başkası değildir. Bir kimse ancak başkasıyle yaşar, fakat başkasına karşı gelmeksizin de yaşayamaz, başkaları da ancak kendisiyle ve kendine karşı gelmekle vardırlar.

Bu hal varlığın trajik çarpışmasıdır. Bu çarpışmadan ahlâk doğar. Bunu anlamak için ahlâkın bizden başkasına ilgisi olmayan veya daha ziyade bireysel ahlâkın fertten başkasını ilgilendirmeyen hükümlerini, düsturlarını göz önüne almak gereklidir. Bunlar açıktan açığa yalnız şeylerdir. Eğer bir alkolik olmamalı isek yalnız bizim selâmetimiz için değil, aynı zamanda ve hele bizim bu bozukluğumuzdan bir sürü toplumsal kötülklerin çıkacağı içindir. İntiharın çok iğrenç oluşu bile çok manalıdır.

Fakat bireysel ahlâk kurallarının ferdin iyiliğinden başka bir şeye ilişiği olmadığını, bir an için, düşünelim. Bu halde bu kurallar bir nevi fizyolojik hijiyen veyahut zihin hijiyeni düstürlarından ibaret kalırdı. Meselâ, sağlığını korumak için, insana, aşırı bazı isteklerine karşı koyunca ve kötü sonuçlarını ötelemek için kendini öfkeye kaptırmaması, onu şöyle hareket edip böyle hareket etmemeye iten çeşitli zevklerin veya tembelliğin tersine perhiz veya

buna benzer bazı rejim alışkanlıkları edinmesi tavsiye olunacaktı.

Bütün bu hallerde mesele, daha iyi bir sağlığa ve daha sağlam bir zihine ve bedene ulaşmak için bazı istekleri ve bir kısım ruhsal öğeleri feda etmek, bazılarını kuvvetlendirmekten ibaret kalacaktı. Bu hal bazı fedacılığı ister, fedacılık yapılmazsa şüphesiz daha iyi yaşanır ve bütün kurallar fazla olur. Fakat her ne kadar ruhsal öğeler, fikirler, istekler, heyecanlar ve bunları destekleyen bir sürü karanlık, bilinçli ve bilinçsiz haller fertte ve cemiyet içindeki insanlarda daha iyi düzenlenmiş olsalar da biz fertlerdeki çeşitli zihin öğeleri ve cemiyetteki insanlar arasında çarpışmalar kesimsizdir. Ferdi meydana getiren örgensel ve ruhsal öğeler cemiyetinin de kargaşalıkları, ayaklanmaları, tutarsızlıkları ve bunlar yanında, uyuşmaları da vardır. Bundan ötürü örgensel ve ruhsal öğeler cemiyeti de kendisine bedensel ve ahlâksal hijiyen kuralları, bireysel ahlâk kuralları koymuştur.

4

Aynı motiften ötürü, kelimenin herkesin anladığı anlamıyle, ahlâk doğmuş ve gelişmiştir. Toplumsal dünyada kargaşalık çok büyük olduğundan buna çare arayan sistem de pek genişçe gelişmiştir. Dokumuzun bir yeri yırtıldığı vakit tehlikeli mikroplar oraya üşüşünce, kanın, örgensel kargaşalığın

önüne geçmek veya onu tamir için oraya gelmesi, organizmayı savunmak üzere kan küreciklerinin yara yerine koşuşması gibi toplumsal kargaşalık da fikirleri bir araya biriktirir, izlenimleri çoğaltır, yeni kuramların teşekkülüne sebep olur ve çeşitli bir sürü pratiklere yol açar. Bu kargaşalık yüzünden birçok fikir, doktrin, duygu ve edim mecmuası belirir, kargaşalığı kendiliğinden veya irade ile ortadan kaldırmaya uğraşırlar. Bu tasfilâtla toplumsal hayatın ne kadar aydın, açık ve görülebilir olduğunu hele onun fizyolojik hayatla zihin hayatını ne süretle aydınlatıp bize anlatacağını umduğumdan, fikirleri tespit maksadıyle, bireysel hayatla toplumsal hayatı birbirine yaklaştırdım.

Durum tabiatıyle çok tehlikeli idi. İnsan, denebilirse tesadüf eseri, hayvan asıllarında bireysel hayat için çok iyi organize edilmiş bulunuyordu; fakat, gelişmiş toplumsal bir hayata da intibaksızdı. Onu toplumsal hayata sürüklenmeye zorlayan haller ve şartlar birdenbire onun yapacağı ve o hayatta rahat edebileceği şekil değişimini ona veremediler. İnsan «Başkalar»ına döndü (inkılâp etti), fakat yine de kendi olarak kaldı. Cemiyet insanı yaparken bozdu. Çünkü cemiyet insanın eski şeklinin yerini tutabilecek surette onu derinden derine *değişikliğe uğratamadı.*

Şekil bozulması göze çarpmaktadır. Nasıl insan cemiyetlerindeki kargaşalık toplumsal ahlâkı zorunlu bir hale soktu ise, biraz ilerde daha iyi göreceğimiz gibi, yine bu tutarsızlıktan insanı cemiyete

bağlayan bütün bağlarıyle bireysel ahlâk doğdu. Cemiyet doğal içgüdülerimizi bozdu. Cemiyetin bu içgüdülerimizi, işlemek için yapılmış olmadıkları şartlar içinde çalışmaya sürüklediğini söylemek istiyorum. Böyle olunca bu içgüdülerimiz o şartlar içinde tereddüt etmek, bocalamak veya metanetle tehlikeli yollar tutmak zorunda kaldılar. Hayvanın mutlaka kendine lüzumlu ve yararlı şeyleri sevdiği ve aradığı çok defa, görülmüştür. Hayvan genel olarak kendini zararlandıran şeylerden kaçar. Bu kaçış bir soyun yaşamasının zorunlu bir şartıdır. İnsanın dedeleri bunu yapamadılar. Gerçi, insan da yararlı içgüdüler, ruhsal ve örgensel kendiliğinden ereklik (Finalité) saklamakta ve bunlar ona hâkim olmaktadır. Fakat cemiyet, medeniyet bunların işlemesini bozdular. Alkol, sağlığa uymayan meskenlerde oturma, bütün gece devam eden fizik ve zihin çalışmaları, toplantılarda ve tiyatrolarda tıkılıp kalma, aşırı bir oburluk zevki ve daha hazzımızı okşayan zihin ve bedenimizin düzenini bozan, zararlandıran bir sürü işleyişler yeni durumumuza içgüdülerimizin uyamadıklarını göstermektedir. Varlık şartlarının, değişmesiyle bulanan içgüdüleri eski düzenlerini ele alamadılar. Biz de biteviye onları yeni hayatımıza uydurmak zorunda kalıyoruz. Bu yanılma nedenlerine tutulan hayvan içgüdüleri de aynı zorluktadırlar. Hayvan da, eğer insan fırsat verirse, kendini alkolizme kaptırıyor.

Hayatın şekil değişmesi ile kargaşalığa tutulmuş olan insan içgüdülerinin yetersizliğine yardım etmek

gerekiyordu. Zekâmız, duyarlığımız, irademiz, ahlâk kuram ve doktrinlerimiz ve «İnsanın büyüklüğü»ne delil diye göz önüne aldığımız her şey işte buradan doğmaktadır. Bu bakımdan «ruhu yapan sitedir.» demek pek doğru olur, fakat şu da doğru ki, onu bozmaya başlayan da yine odur.

5

Cemiyetlerin hayatında ahlâkın tabiatını ve yalanlarını kolayca yakalayabiliriz.

Cemiyet hem bana hizmet eder, hem de beni zararlandırır. Ben «Birey oldukça» çıkarım nerede ve doğal yönsemem nedir? Açıktır ki benim çıkarım, cemiyetten yapabildiğim kadar faydalanmakta ve buna karşılık onun da bana zorlamak iddiasında olduğu yüklerden, olabildiği kadar, yakamı sıyırmaktadır. Beraber yaşadığım kimselerin bana geri verecekleri bütün hizmetleri ben de onlara yapmayı seve seve kabul edeceğim. Ben de, bu hizmetleri seve seve onlara yapacağım; fakat, bu hizmet bana hoş gelirse veya bunu yapmakta bir çıkarım varsa... Gerek doğal duygularımın zoru ile, gerek küçük sıkıntılar pahasına zevklenmek üzere benim de fedacılık yaptığım olacaktır. Fert bakımından benden daha fazlasını istemek garip olur. Başka türlü hareket etmek de zati deliliktir. Bu gibi yol sapıtmayı en yalınç kişisel hijiyen bile şiddetle yasak eder. Avlanırken suya düşmüş ve benimle ilgisi olmayan bir çocuğu, hayatımı tehlikeye koymayı, hatta sindirim

işimin bozulmasını da olabilir sayarak suya atlayıp kurtarmaktan duyacağım sevinçten çok eğer suyun kenarında elbisemin kuru kalmasını daha çok istiyorsam -içimdeki «ben» i göz önüne almamak şartıyle- buna hiç kimse hiç bir şey diyemez. İşte buradan herkesin tanıdığı bir sürü apaçık çeşitlilikler doğar. Fakat bu çeşitlilikler üzerinde uyuşulmaması uygun düşer. İşte bu uyuşmamazlıktan da mekanizmasını ilerde göreceğimiz yanılsatıcı (Illusoire) yapıya bağlanan ahlâk yalanları çıkar.

6

Bizde bizden başkası yok, doğru. Fakat, oraya başkaları da gelip yerleşmiştir: Dedelerimiz, çağdaşlarımız, torunlarımız, sevdiklerimiz, bize ilgisiz sandıklarımız, hısımlarımız, yurdumuz ve bütün yurtlar, bütün toplumsal gruplar, insanlık, hiç değilse insanlığın tohumları da vardır.

Böylece ara sıra, pek olağanlıkla, «Başkalar»ın saadetine çalıştığımız da olur. Daha iyisini söyleyelim. Bizdeki ve bazı noktalarda bizden daha güçlü olan «Başkalar»ı, bizi kendi istekleri ve bizimkilerin tersi, hiç değilse bizde başkaları olmasaydı bizimkiler olacak olan isteklerimizin tersi, yönünde hareket ettirirler. Her cemiyet bir kombinezon ve bir halitadır. Toplumsal münasebetlere girdiğimiz bir kimse usulca bize sokulmuş ve bizimle ortak olmuştur. Münasebetler sıklaştıkça toplumsal bağlar da kuv-

vetlenir, düğümler kördüğüm alur. Biz onu istilâ ettikçe o da bizi sarar, biz de gittikçe «Başka»sı oluruz. Böylece, biz bir dosta nezaket icabı, hem de yerimize ve başkasının duyacağı sevinçten başka bir karşılık olmaksızın, hiç tanımadığımız birine, ara sıra bize açıktan açığa düşman olan birine bir hazzı bırakabiliriz. Bir anne rahatını ve saadetini çocuklarına, bir âşık da sevgilisine feda eder. Ara sıra, bir kimse bir başkasını tehlikeye atmamak veya daha çok cemiyetin ona aşıladığı ve kendinde, kendine rağmen, ister başkalarının arzusunu, ister cemiyeti, ister tanrının iradesini veya ülkü hulyalarını veya yarı aydın sezilen âlemin karanlık kanununu arzeden ahlâksal, dinsel emirlere boyun eğmemiş olmamak için, hayatını feda eder.

İnsan böyle hareket ederek öz mutluluğunu kovalar. Çünkü başkalarının mutluluğu kendi mutluluğu olmuştur. Çünkü özgecilik, bir yerinden ve bir parçasıyle, bencilik ile karışmış ve çünkü kendindeki başkaları kendine dönmüş (inkılâp etmiş) ve dış dünya zihnimiz üzerine, zihnimiz ve gidişimizi etkiledikçe bu dış dünya fikirlerimizin ve duygularımızın pir parçası haline girmiştir. Ancak, bize girerek, bize kendini sindirecek, bizi de kendilerine sindirerek ve böylece gerçekten bize inkılâp edecektir ki başkaları bizi etkilerler ve etkilerimizi ayarlarlar. Belki mekanik şiddetler dışında beni duygularım, fikirlerim, izlenimlerim, imgelerim ve algılarımdan yani öz kendimden başka kim harekete geti-

rebilir? Ancak, öz cevherimize çevrilmiş olmadıkça başkaları bizim hayatımıza nasıl karışabilirler?

Bu başkalar ara sıra bizde çok kuvvetlidirler. Onların temsil ettikleri fikirler, duygular bizde içgüdüsel ve bilinçsiz bir hale gelirler. Onlar bize, biz onların bize hâkim olduklarını bilmeksizin ve istemeksizin, hâkim olurlar. İnsanın fedacılığı buna benzer hallerde, yavrular korunmaya muhtaç oldukça hayvanın onları korumasına benzer. Kendinde başkaları hâkim olan insan bir kişiyi, bir halkı veya tasarımlı bir soyutlamayı delicesine seviyorsa bunlara kendini feda etmedikçe kendini bahtsız sayacaktır. Bencilik, bu kimse için çok çirkin ve olağan - dışı bir şeydir. Daha çok o başkalarıyle kaynaşmış oldukça bencilik ve özgecilik birbirine kaynaşmıştır. Bunlar birbirinden ayrılamazlar. Feda olmak, onda zorunlu bir kerteye gelince, müstakil ben zayıflar ve bu benin özeni, onun saklanması fert için bir yük olur. O zaman özneci ve fayda gözetmeyen edimle fert mükâfatlanmış olur. Fert benciliğin ve özgeciliğin birbirine karıştığı kuvvetli içgüdüsünü yatıştırmış olur. Bu kuvvetli içgüdü, kuvvetli istekleri karşılar, isteğini yerine getiren ferdi memnun eder. Çünkü fertteki en hararetle sevilmiş birini, bütün bir soyu, bir kelime ile, «Başkalar»ı memnun etmiş olur.

Fakat evrensel olan hal bu değildir. Bizi kozmik ve toplumsal çevreye uyduran içgüdüleri, eğer çok kuvvetli iseler, sindirim ve solunum işlerimizdeki aynı kendiliğindenlik ile biz artık ahlâklıca hareket

ederiz. Yani artık bizim genel olarak ahlâktan kasdedilen şeye ihtiyacımız yoktur. Bu hal eğer bazı kargaşalıklar olursa iş edimlerimizin sonuçlarını kendimize göstermekten ve sindirim, solunum işleyişindeki iradeli kalan bir kısım hijiyen öğütlerine benzer bazı pratik öğütler vermekten ibaret kalır. Bundan ötürü, nispeten, bizden az tutarsız ve daha yalınç hayatlarına bizden daha uymuş olan hayvanların bir ahlâka ihtiyaçları yoktur. Köpeklerde yaptığımız gibi, eğer hayvanları tabiatlarının alışık ve elverişli olmadığı toplumsal münasebetlere uydurmak istersek onlarda hafif belirtiler peyda olur, belirtinin kuvvetli olması için zihin hayatlarının çok kuvvetli ve zengin olması gerektir.

İnsandaki «Ben» ile «Başkalar»ı birbirine karşı koymak suretiyle realiteyi sadeleştirdim. Bir yandan bizdeki «ben» çok defa ögeleri arasında birleşmiş değildir. Öte yandan da «Başkalar» birbiri arasında her zaman uyuşmuş değillerdir. Başkalar da bizde cenkleşirler. İnsan olabildiğinden daha çok, hatta büsbütün, özgecileşebilseydi -eğer bu kelimenin bir manası varsa- onun özgeciliği dar ve yalnız bir alanda özelleşmiş kalınca, onun yene bir ahlâka ihtiyacı olacaktı, Cemiyetin bizden istediği şey filan veya falan kişinin değil, bütün bir cemiyetin bizde ve bizim tarafımızdan gerçekleşmesidir. Fakat, bunun görülmüş bir şey olmadığını da herkes bilir. En fayda gütmeyen, en şefkatli alanlarda, yani en «Başkalar» haline gelmiş bulunanlarda bile toplumsal jeninin onlarda görmek istediği «Başkalar» değildir.

Bir annenin çocuğuna olan fedacılığı, bir âşıkın sevgilisine karşı delice tapınması bunları kendi içlerindeki «Başkalar»a -birçok varlıklara, fertlere, gruplara ve milletlere- feda ettirebilir. Bununla beraber özgeci ve sürüye mahsus içgüdü kötü teşekkül ediyor. İnsan bunu, toplumsal bir varlık haline gelmek için, o da pek geç, elde eder. O bunu elde etmek için, belki kalıtım icabı, iyi hazırlıklı değildir. Belki de haller ve icaplar onun şekil değişimine az yardımcı olmuşturlar. İlkel bireycilik, insanın yaratılışta işlediği günah onda hâlâ sürmektedir. Bundan kurtulması için iş büyüktür, belki de imkânsızdır. O bunu nasıl becerecektir? Onun kaba, karanlık, kör içgüdüleri onu çok eziyetli yollarda serserice dolaştırmaktadır. İşin ortaya koyuluşunu ve tartışmasını daha karışık bir hale sokmamak için işin bu yönüyle artık uğraşmayacağım.

7

Bizim dışımızdaki insanların bireysel etkileri ve bunların kombinezonundan doğan toplumsal etki insan ruhunda, orada menfaatlarını bulan bazı bencil eksinimlerin karmaşıklığı ile özgeci ve fayda gütmeyen insan ruhunun toplumsal parçasını kuvvetlendirip tamamlayan bir duygular ve fikirler yapısı kurarlar ve bizi gitgide bir tek varlıkta eritirler. Bu yapı, insan için zorunlu bir destektir. Gotik kiliselerde kubbenin basıncı altında kalan duvarlar gibi insandaki özgeci ve fayda gütmeyen içgüdüleri

de bencilce kişisel isteklerin ağırlığı altında biteviye ezilirler. Bunlara dış dayanak destekleri verilerek yapının sağlamlaştırılması ve sürekliliğin sağlanması gereklidir. Bu dayanak desteklerini hazırlayan, eğer yalnızca ahlâk değilse bile, bu desteklerin değerini ölçmeyi, seçmeyi, lüzumlu yerlere konmasını isteyen odur. Müstesna hallerin dışında insan, öz kendini feda etmek seviyesine çıkmış değildir. Onda, bir parçası hayvan dedelerinden miras kalmış bazı içgüdüleri, aşk tutkusu, evlât veya ana baba sevgisi, hatta dostluk duyguları çiçeklenebilir, fakat onun bir fedacılık zorunda kalması demek, bir çok «Ben»lerin yanında bencil «Ben»in dayanmasını kabul etmek demektir. Öte yandan, insanda şüphesiz önce kişisel çıkar basıncı ve engeli altında, sonra da organize toplumsal bütün tarafından idare ve kontrol edilen sürekli, yöneltilmiş, uydurulmuş olduğumuz ve alışkanlıkla ve bunların normal işlemeleriyle doğmuş bulunan çekim etkisiyle toplumsal bir içgüdünnü meydana gelmesi de az çok sezilmektedir. Böylece okul, mahkeme, jandarma sayesinde vergilerimizi zamanında ödemeye, askerliğimizi yapmaya, başkasını yaralamak ve öldürmekten ve başkalarının malını zorla elinden almaktan korunmaya erişebiliyoruz. Fakat, bu sezilen içgüdünün gelip geçici tabiatı pek açıktık. İnsan, alışılmış toplumsal boyunduruktan kurtulup da kendi kendine, kontrolsuz ve zorlanmış kural dışı kaldı mı, o zamana kadar safça ve iyice anlamadan peşinden gittiği bir sürü ahlâksal pratiklerden yakayı sıyırır. İnsandaki

«İnsanlık»ın zayıflığını anlamak için vaktiyle mutlak iktidarı elinde tutanların ne şiddetlere sürüklendiklerini, zamanımızda da savaş hallerinde, hele düşman aynı ırktan, aynı renkten olmayınca, fayda gütmeksizin yapılan insan kırımlarını, yağmaları, hırsızlıkları, hele toplumsal basıncın çok gevşediği uzak sömürgelerdeki şiddetleri ve haraca bağlamaları hatırlamak yetişir.

8

«Ben» ile «Başkalar» birbiriyle bir türlü anlaşamazlar. Bundan bir sürü çarpışmalar doğar.

Onların çıkarları eğer doğal olarak düzenlenmiş olsaydı insanın gidişi (Contuite) meselesi çok sadeleşmiş ve şayet bu mesele ortadan kalkmasaydı bile garip bir halde şekil değişimine uğramış olurdu.

İşte, gerçekleşmesine çalışılan mesele budur: Ülküsel olarak ortaya çıkan ve bununla beraber herkesin kendi kafasına göre tasarladığı şey, fertler, gruplar, milletler arasında en çok düzeni ve dayanışmayı kurmaktır. Politikada mutlakçılık, liberalcilik, sosyalistlik ve hatta anarşicilik -ki hiç olmazsa taraflılarından bazılarının bunlardan her birini anlayışları gibi- çıkar ve isteklerdeki düzeni gerçekleştirmekte ve herkesin cemiyeti kuvvetlendirecek ve temizleyecek diye hayallediği saygı, itaat, korku, istiklâl fikri, bireysel insiyatif, rekabet, eşitlik isteği kabilinden çeşitli duyguları sağlamlaştırmakta birbirine aykırı ve birbirinden değişik teşebbüslerdir. J.

Lemaistre, toplumsal nizamın temelini ipe çekmekte buluyor, bazıları ise bunu adalette, sevgide veya rekabette bulduklarını sanıyorlardı.

Bu teşebbüslerle bazı sonuçlara varılabileceğini inkâr etmemelidir. «Başkalar», çok zayıf olduğundan «Ben»in gücünden bir parçası o başkalar lehine yöneltilir. Şöyle bir toplumsal alışkanlık, böyle bir kanun, bir zarar veya ceza korkusu, bir menfaat veya mükâfat umudu, münasebetleri bir başka yolda teşkilâtlandırmak benim menfaatımla kaşkalarınınkini bir düzene sokabilir. Başkalarının menfaatı «Ben»in menfaatına bağlanan hararet ve inandan faydalanır. Patronun kârına ortaklaşan memur, kârını artırmak için, daha fazla gayret gösterir. Jandarma korkusu mal sahibinin çıkarı ile hırsız olabilen fakat korkutulmuş hırsızın çıkarını uzlaştırır.

9

Bununla beraber bütün bunlar gülünç bir halde yetersiz kalıyor. Toplumsal dayanışmanın ilmikleri bazı yerlerde çok gevşektir. Öte yandan, bu dayanışma çok dardır ve bizi yaralayıp durmaktadır. Hileci adam, karşılığını geri vermeksizin, oyuna hile karıştıracaktır; polisi, mahkemeyi hesaba katarak hırsızlıktan çekinecek, fakat onların dikkati dışında yine hırsızlığa çalışacaktır. Durum herkes için böyledir.

Gerçi bu hilecilikler kaçınılmaz şeylerse de bun-

ların önlenmeleri ve kovalanmaları da kaçınılmayan hallerdir. Madem ki insan ancak cemiyet halinde yaşamaya alışmıştır, onda ve onun meydana getirdiği gruplarda bencil isteklerde sürekli bir başarı ile savaşmada çok zayıf, fakat zayıflığını hile yolundan elde etmeyi becerir bir nevi toplumsal içgüdünün, ortaklaşa bir ruhun doğması zorunlu idi. Bu içgüdü, bizde başkalarını temsil eden, zihnimizin en gizli yerlerine başkalarını sokan ve başkalarını bizim zihnimize ortak eden bütün duyguların, fikirlerin, izlenimlerin, yönsemelerin hatta algıların, bilinçli ve bilinçaltı olayların hepsi veya bunların urünüdür. Bu içgüdü, bizim bir parçamız olmakla beraber artık bizim olmaktan çıkmıştır. Fakat, bizi yenmek ister. Bizimle savaşır, bizi yenemeyince de bizi aldatmaya uğraşır. Bu toplumsal içgüdü, bütün «Ben» lerde yerleşmiş olan «Biz»lerin sürekli eylem ve tepkilerinin, bireşimlerinin ortaya çıkardığı kombinezondur ki, her fertte ferdi gösteren ruh gibi, bu da cemiyette cemiyeti belirten bir nevi toplumsal ruhtur.

Toplumsal ruh beceriklilik de kazanmıştır. İnsan ondan bilinçsizce, hatta ara sıra onsuz ve ona karşı hareket ettiğini sandığı zaman da onun etkisi altında kalmış, onu o ruh gütmüştür. Toplumsal ruh ara sıra insan keşiflerinden faydalanmış, beşer zekâsı mahsullerinin seçilmişlerini organize etmiştir, biteviye ortaya çıkan duygu ve fikirleri ara sıra açıktan açığa ara sıra hileli yoldan incelemiş, bunlardan faydalanmış, bunları körüklemiş, kimini ka-

bul, kimini reddetmiş; aynı zamanda bu fikir ve duygulardan eskilerini ıslah etmiş, onlara şekil değişimi vermiş, ara sıra onları ortadan kaldırmış veya bozmuştur. Öylece, yavaş yavaş kendini kuvvetlendiren fikir ve izlenimleri insan zekâsına doğrudan doğruya o sokmuştur. Yine böylece o usul usul, çok defa görülmeyen ve hâlâ iyice tanınmayan yollarla insanda, insanı toplumsal hayata uydurmaya çalışan fakat, onu gerçekten ancak bir kerteye kadar uyduran, yanıltıcı, belki zorunlu doktrinler, inanlar, duygular, tutkular mecmuası yarıtmıştır. Bu doktrinler, inanlar, tutkular ve duygular gitgide her birimize başkalarını sokarlar; hiç değilse herkesi başkalarının tabiatına ortak ediyormuş gibi hareket ettirmeye uğraşırlar. Fakat, bu kötü kurulmuş ve kötü değerlendirilmiş toplumsal içgüdü ortaya yoldan sapmalar (Déviation) da çıkarmıştır. Kendi de bu yoldan sapmalara uğramıştır. Çok defa da iktidarsız kalmıştır. Çok esaslı bir yalan üzerine kurduğu ve bizde canlandırdığı yanılsama ve yalanlardan kurulmuş olan dünya çok defa yıkılır, çöker, realitenin vuruşları altında kaybolur gider. Toplumsal ruh, çok defa, görünüşte bir şekil değişiminden başka bir şey yapamaz. İnsanlıktan o, uylaşımlı (Conventionnel) dekorları olan bir tiyatro kurar, sahne zaman zaman onarılır, değiştirilir, fakat dekorlar aynı kalır. İnsanlık ne yaptı yaptı fakat ferdi değiştiremedi, onu toplumsal bir varlık haline sokamadığı için gerçek hüviyetini gizledi. Kendini ciddî saymaya uğraşan gerçekten ahlâk eseri olmaktan çok bir nevî sanat

eseri meydana koydu. Bu eser geleceğin daha sağlam bir realitesinin taslağı olabilir, fakat kesin bir sonuç çok şüphelidir. Yeterli bir başarı gerçeğe benzer görünmemektedir. Bazan da toplumsal ruhun darbesine kendini bırakanları o, yollarında şaşırtmaktadır. Onları, nedenini ve ispatını kendi bulup yaptığı, birbirine aykırı uçlara sürükler. Çok defa da, her yerde ve her zaman olduğu gibi, bir vasıtadan başka değeri olmayan bu şey kendini bir son (Fin) olarak kabul ettirmek ister. Güzel kullanılması insanla âlemin daha iyi sistemleşmesini ve bu sistemde kendini yok etmesini hazırlamaktan ibaret olan ahlâk yanılsama ve yalanları mecmuası gitgide kendini ortadan kaldıracak yerde kendini âlemin tözü ve onun var oluş nedeni saymaya başlar. Âlemde kendi öz varlığını görmek fırsatını bulur, hastalıklı olarak şişkinleşir, büyür, öz evrimini zararlandırmaya ve böylece öz yalanını yalanlamaya gider.

İKİNCİ BÖLÜM

AHLÂKIN ROLÜ

1

Toplum dayanışmasının yetkinsizliklerini ve bunların büsbütün azıtmalarını önlemeye birinci çare, bunları tanıyarak ve bilerek inkâr etmektir. Bu inkâr yarı artistik, yarı pratik fakat oldukça dikkate değer bir yoldur. Bu yol insana, bir yandan, sanatınkine, fakat adi sanatınkine, kendini realite diye, hatta reel diye kabul ettirmek isteyen iyimser ve santimantal roman sanatınınkine -benzeyen yapma bir dünya açar; öte yandan bu yol insanı toplum dayanışmasının gediklerinden faydalanarak, başkalarına karşı öz çıkarını gütmeye yöneltir. Dayanışmanın hiç olmazsa bağıntılı (Relatif) iyimserliği kabul edilmektedir. «Suç, ergeç, mutlaka cezalanacaktır.», «İyi bir hareket her zaman mükâfatlanacaktır.», «Sen iyi olursan herkes de sana karşı iyi olacaktır.», «Seviniz, çünkü sevileceksiniz.» Bütün bunlar ve daha bir sürü benzerleri eğitimin ortak temelleridir. Bu biçim düsturlar ve tasdikler çocukların ve terbiyecilerin kafaların doldurmaktadır. Böylece bunlara

çok defa safra ve aykırılık dolu ülkücü bir dünya, gerçek diye sunulur. Bu ülkücü dünyanın hayrete değer düzenlerini alkışlamak üzere koca koca ciltler doldurulmuştur. Dinsel ve ahlâksal romanlar tarzında yazılmış bu uydurma hikâyeler duygulardaki pek sert olmayan mantıklılığı ispatlamak için kullanılır. Ekonomi politikteki liberal ekolün mübalagaları bile aynı metodun özel uygulanmasından başka bir şey değildir. Anarşicilik de daha katı bir mantık ve göze batan bazı inanların bırakılmasıyle aynı kavrayıştan başkasını uygulamaz. O da, tabiî düzeni kabul eder. Onlara göre eğer basınçlar, kanunlar, talimatlar engel olmasaydı doğal düzen gerçekleşecekti. Bundan başka insanın doğuştaki iyiliğini fertlerdeki doğal düzeni ve insanın ortaklaşa hayata kendiliğinden uyarlığını, yani insanın «Birlik» ve «Beraberlik»ini -kelimelerin etimolojik anlamıyle- kabul eden bütün kuramlarda toplumsal ruhun, çok önemli ve dikkate değer bulduğumdan üzerinde durduğum, bireyselci içgüdüye doğru bir dönüşüne ve kayışına rastlanır. Gerçek, toplum ruhu hileye sapar. Bundan böyle daha iyi anlaşma olacağına fert inandı mı, toplum ruhu iktidarı yeniden ele almak için bencil içgüdüleri önünde silinir. İnsanı memnun eden kişi duygusu şudur: İnsanı kendi haline bırakmak gerek. Bu takdirde cemiyet daha iyi ayarlanır. Fert ve iyi ayarlanmış cemiyet birbiriyle daha iyi uyuşur. Bundan ötürü, içinde çarpışmaların kum gibi kaynaştığı toplumu yıkmak, yeniden kurmak, sonra da birdenbire veya usul usul bir başka toplum

ortaya koymak lâzım. Fakat, eğer, tabiat icabı, düzenlenseler yeni toplumsal nizamı bulandıran veya bu nizamın kuruluşunu geciktiren şeyler ferdin serbestçe hareketine de karşı duracaklardır. Bu yüzden bu karşı duracak şeyleri cezalandırmak ve zararlarına engel olmak gerekecektir. Böyle olunca da çok sert ve çok mutlak bir despotluk kurulacaktır. Tam bir hürriyet fikri, bu hürriyeti korumak ilkesine bağlı çekilmez bir kaideleşmeye varmak için hareket noktasıdır. Herhangi birinin hürriyetini sağlamak için başkalarınınkini ortadan kaldırmaktan başka hiç bir çare yoktur. Akşam üzeri yoldan rahatça gitmek hürriyetim ceplerimi boşaltmak isteyenlerin hürriyetini yok etmekten başka neye mal olur. Ben hiç bir nimetten serbestçe nasibimi alamazdım, eğer başkalarının o nimeti benden gasp etmek hürriyetleri olsaydı. Hürriyetin herkese teşmil edilebilmesi ve hürriyetin ta kendisinin bir ortadan kaldırma ve bir sıkıntı taşımaması için her insanın isteğinin bütün insanlarınkiyle aynı zamanda yatıştırılması gerekecekti. Fakat iş böyle olsaydı hürriyet, anarşi ve menfaatların düzenine dair kuramlar koymak çok lüzumsuz ve bunu uygulamak da çok daha sade ve tercih edilir bir şey olurdu; böylece de yapılırdı. Fakat, daha buna erişmiş değiliz; buna erişinceye kadar da hürriyet kelimesinin «İyiliğin hürriyeti» sözünden başka bir anlamı olamaz. Şüphesiz ki, bazı gerçekten ihtilâlcilerin isteklerine, onların mantıklı gayretlerinin sonucundan daha aykırı hiç bir şey yoktur. Fakat, bu ihtilâlciler ve hedef-

leri olayların zoru ile böyle bir aykırı sonuca sürüklenmişlerdir. Bundan dolayı ihtilâlci ruhu hiç bir zaman suçlandırmak istemem. Böyle bir zekânın lüzumuna, ara sıra iyilik yapıcılığına inanırım. Fakat, bu ihtilâlciliği ileri sürenlerin anladığı tarzda değil. Bununla beraber bireyselci içgüdü itirazsız bir halde kendini ortadan kaldırmaz. Aldandı ve yakalandı mı karşılıklı manevralarla sızıltıya başlar. Fakat olaylar çok karmaşıktır, onları önceden görmek ve keyfimize göre idare etmek imkânsızdır. Şayet ihtilâlciler ülkülerini tertemiz saklamak isterlerse durumlarını da öyle tertemiz saklamak ve kurulan rejim ile iktidardaki parti ne olursa olsun her zaman oldukları gibi ve eğilip bükülmez birer muhalif kalmak zorundadırlar. Bununla beraber, tasarlanan değişiklik hangi nizamdan ve mahiyeti neden ibaret olursa olsun ihtilâlciler için ülküleriyle çalışmaları sonucundaki aykırılık genel bir kanundur. Bir kimse ülküsünü, ancak her zaman için çok kaba olan gerçekleşmeleri kabul etmemek şartıyle, saklayabilir.

Toplumsal düzenlere inan, bütün vasıtalarla ve bütün şekiller altında bize zorlanmıştır. Kitaplar bütün değerlere bütün mevki ve imtiyazları veren bir rejimi çocuklara överler. Tıpkı bir kralın büyüklüğünü veya Tanrı'nın mutlak kudretini övdükleri gibi. Ortaklaşa hayata dair amacı her zaman bir fakat zamanla ve mekânla zorunlu olarak değişen bir inanlar ve bilgiler mecmuu tamamıyle hazırlanmış bir halde mevcuttur. Bunları öğretmek ve kabul etmiş

görünmek uygun olur. Her işleve, her toplumsal mevkie bir vasıf yaraşır, tabiat icabı bir vasıf. Nasıl Junon tabiattan inek gözlü ise bir hâkim de tabiattan dürüsttür, bir subay cesaretlidir, bir baba saygıya değer, bir anaya gelince o, kutsaldır. «Valles» çok güzel bir kıtabında ana babasından ihtiyatsızca söz ettiği için şiddetle ayıplanmıştı. Gerçekten, bu zatın doğruyu söyleyip söylemediğinden kuşkulanılmıyor, hatta zannederim, ona izlenimlerini anlattığından dolayı sitem edilmiyordu, fakat ana ve babasının böyle hallerini duymuş ve bilmiş olmasından ötürü bu adam ayıplanıyordu. Çünkü «Valles» böylece toplumsal pakte ve cemiyet hlinde yaşayan herkesin zımnî suç ortaklığına riayet etmemiş oluyordu. Onun kitabının benim içimde de çarpışmalar yapmadığını söyleyemem. Ben de, zamanımızın peşin yargı (Préjujé)larından nasıl ve niçin kendimi kurtarabilirdim? Fakat ben bu peşin yargıların mahiyetini anlatmaya çalışıyorum. Hazır dikilmiş, cemiyete uygun fikirlerin, iyimser yapma duyguların henüz ne kadar kuvvetli olduklarını, onlardan kurtulmuş olduklarını sananlarda bile nasıl köklendiğini ve bunlara saygısızlığın başkalarını ne kadar incittiğini işaretliyorum.

Böylece, sanı (Opinion)larımız bize dikte edilmişlerdir. Başka türlü de olamazdı. Toplum hayatını kabullenmek cemiyet hakkında pek temelli bir iyimserlik taşır; hayatı kabul ediş yani, kendini öldürmemek gibi sade bir olay da varlık hakkında bir iyimserlik taşır. İnanlı olmamız lâzım geliyor. Mu-

hafaza ettiğimiz toplumsal örgütlerin bağıntılı iyiliğini kesin olarak inkârı düşünemeyiz. Prensip olarak mahkemelerin kararlarını adaletli diye, memurları oldukça namuslu diye, profesörleri oldukça okumuş diye kabul etmemek imkânsızdır. Bir seriyi çoğaltmak mümkündür. Bazı hallerde ihtiraz kayıtları koyabiliriz. Fakat, hepsinde asla. Birçok hallerde sanki öyle hareket etmiyor muşuz gibi hareket etmekten başka çare yoktur. Eğer mantıklı olarak her zaman inanmıyorsak bile pratikte inanmışızdır. Bizde, içimizde ne kadar itirazlar yükselir ki kudretsiz ve hiç olarak kalmaya mahkûmdurlar. Toplumsal içgüdü bizi güder, bize uylaşımlarını zorlar.

Yahut, eğer toplumsal içgüdü bizi zorlamazsa biz o vakit toplumsal öğeler olmaktan, hiç değilse katıldığımız toplumun öğeleri olmaktan çıkarız. Bireyselci içgüdü de (yahut başka toplumsal bir içgüdü ki önemli olmakla beraber işi sadeleştirmek için bunu bir yana bırakıyorum) üstün gelir ve içinde bulunduğumuz örgütte bize destek olur. Biz isyancı birer fert, serkeş birer yurttaş oluruz. Ne büsbütün özgeci, ne büsbütün bencil, körü körüne veya isteğimizle toplumsal yalana suç ortaklığı ederiz. Hatta isyana karar verdiğimiz zaman bile sandığımızdan daha çok toplumsal yalanın suç ortağıyızdır.

2

Böylece toplumun ruhu bizi aldatarak ve bencil içgüdülerimizi birbirine bağlayarak bizi birleş-

tirir. Bireysel isteklerimiz bizi birbirimizden ayırmak ve birbirimizle savaşa tutuşturmak istedikleri zaman o toplum ruhu bizi birbirimize sıkıştırır ve bizi tehlikeli, dövüşken bir sürü haline getirir. Bizler bir ava saldırmak için birbiriyle anlaşan, birleşen, sözleşen ve kişisel hırslarını, bir zaman için, genel düzene feda eden hırsızlar oluruz. Yağmalarını medeniyetin zaferi sayan çekingen hırsızlar şeflerinin faziletini yayan ve avanelerinin cesurluğu ile, çetenin disiplini ve çalınan şeylerin meşruluğu ile göğüslerini kabartan hırsızlar. Böylece dünyayı sömürür, hayvanları ve bitkileri öldürür, aşağı soyları yenince onları soyar soğana çevirir ve onların aşağılıklarını süflilikleriyle ölçeriz.

Biz ancak doğrudan doğruya veya araçlı olarak yağma ile ve zulümle yaşar ve refaha ereriz. Fakat aynı zamanda, biz yine toplumsal ruhun bize üflediği yanılsamaların, gruplarımızdaki ve bu grupların her birinin ihtiyacına göre «adalet» ve «Ahlâklılık» dediği yapma ve bayağı şeylerin hâkimiyeti ile yaşarız. Bu yalan olmaksızın savaşta başarı elde edilemeyecek ve bu başarı olmayınca da hayat kaybolup gidecekti.

3

Bununla beraber, büsbütün aldatılmış değiliz. Zekâ, aramızda birçoklarında ve bunların ne yaptıklarını, ne olduklarını kendileri de anlayabilmeleri için, fakat henüz karanlık olarak, içgüdünün boyun-

duruğundan kurtulmuş ve ondan ayrılmıştır. Zekânin içgüdü boyunduruğundan kurtulduğu bu kimselerde ruh, büsbütün kaybolmamış fakat, susturulmuş olan bencil isteklerle aydınlatılmış ve yükselmiştir. O zaman realite ya perde arkasından görülür ya bir başka tarzda deforme olur. Toplumsal ruhun asıl kendinin hazırladığı duygu ve fikir silâhlarını, toplumsal ruhla dövüşmek ve onu püskürtmek için, ondan ödünç alır. «Biz», «Ben» ile uyuşmuş olduğuna bizi inandırmak ister, fakat bencil içgüdü de kendi payına toplumsal içgüdü perdesi altında görünmeye çalışır. İsteklerini memnun etmek için harekete gelen bir kimse, başkalarını da, kendini de ahlâkın en yüksek kanunlarına uyduğuna inandırmak ister. Bundan daha olağan ve bir anlama göre daha doğal hiç bir şey yoktur.

Garip garip uzlaşmalar (Compromis) doğar ve çoğalır. İnsanda ikilik vardır. O, hem kendisidir, hem de başkasıdır. O, bu yaratılış ikiliği ile duyar, düşünür ve hareket eder. Bu takdirde herkesin anladığı lojik, hareketle altüst edilmiştir. Fakat, insan çelişik (Contradictoire) yaratılışına uygun olarak ve çelişik hayat şartlarına çare bulmak üzere, çelişik duyar, çelişik düşünür ve çelişik hareket eder; böyle yapış bakımından da insan çok lojiktir. Dünyadaki çelişikler karşısında insan, kişiliğinin birbirinden ayrı iki parçasıyle başka başka hareket eder. Bir meclis başkanının, hısımlarından birine bir dostunun kürsüden şiddetle hücum ettiğini görünce yüksek sesle hatibe, nizamname hükümlerini uygulamaya

mecbur olacağım, dediği söylenir. Başkan böylece bir yandan meclis başkanı olarak, bir yandan da parti adamı sıfatıyle konuşuyordu. Bizim de toplumsal varlık sıfatıyle insanlar, hükümet, kanunlar, memurlar, aile ve gerçek saadet hakkında bir sanılar mecmuamız vardır, fakat aynı zamanda bencil bir fert sıfatıyle de bundan ayrı izlenimlerimiz ve görüşlerimiz vardır. Doğru ve otoriteli bir kimsenin, polisin haksız olduğu bir yerde polisle bir kötü geçmişi olabilir, bu takdirde bu kimse hiç şaşmaz ve yanılmaz olmayan zabıtaya saygının iyi bir yurttaşın borcu olduğunu pekâlâ takdir eder, fakat daha sonra bazı vesileler uğradığı hakaret konusunu kendine hatırlatırsa zamanın henüz zayıflatamadığı iç acısını hemen ortaya kor. İnsanlar böyledir.

İnsanlara, durumlarında ve sanılarındaki çelişmeler duyurulursa çok zaman sıkışık ve incitilmiş olurlar. Bir parça hakları da vardır. Çünkü, önce bu mantıksızlığın, söylediğim gibi, bir mantığı da var. Sonra da, bizim mantıklı ve usturuplu olmak zorunda bulunmamız uygun düşer. Böyle oluş da «Ben» in kafasına «Biz»in sokmaya çalıştığı bir kuraldır. Bununla beraber bu kural üzerinde de anlaşma mümkün olduğunu ummuyorum. Biz bu kurala, olabilirse, yalnız kendimizi uydurmaya değil, başkalarının da kendilerini buna uydurduklarını kabule ve başkalarından da bizim bu kurala kendimizi uydurduğumuzu kabul etmelerini istemek zorundayız. İnsanları içinde bulundukları çelişmeler hakkında aydınlatmamak uygun olur. Bir kimseye iradeli bir

çelişme ve bir yalan atfetmek en şiddetli küfürlerden biri sayılır. Uylaşım cinsinden bir fikrin yapma olduğunun bilinmesi hele bu uylaşımın sağlam temele dayandığının farkına varılmayarak sadece yaşama tarzımızın davet ettiği yalanın alabildiğine ve süreklice yayıldığının düşünülmesi, çeşitli uylaşımları gerçekten anlamlı ve hatta gülünç bir hale sokmaktadır.

4

Durumumuzun tesadüf eseri yetkinsizliğini kabul eden koyu iyimserlik sağlam değildir. Sağlamlığına inanmak çok zordur. Bu iyimserliğe de yardımcı olmak gereklidir. Buna yardımcı olmak dinin ve felsefenin işidir. Dinden ve felsefeden memleketimizde hüküm süren dini ve felsefeyi kastediyorum. Çünkü ötekiler toplumsal bağı başka yolda sıkıştırmaktadırlar. Dine göre, bu dünyada her şey kötüdür. Fakat bir başka yerde, günün birinde, her şey iyi olacaktır. Bundan öyle kuvvetli bir görüş doğar ki bu görüş en koyu kötümserlik karşısında hayatın acılıklarını taşımaya, hatta bu acıları tavsiyeye izin verir. Bu dünyanın ıstırapları kadar öte dünyanın da tatlılıkları vardır. Böylece herkes bu dünyada yahut öteki dünyada ve hatta aynı zamanda her ikisinde de, eğer onlara iyi sarılmışsa, düzeni bulabilir. Bu görüş, bazı noktalarda kendisini daha elverişli ve daha uysal göstermek zorunda olduğu için beşer kal-

bine yumuşaklıkla söz söyleyen felsefeye ve az mistik olan dinlere uygun gelir.

Böylece toplum ruhu ve bencil ruh uzlaşırlar, akıllıca yaşamayı deneyebilirler. Bunlardan her biri ötekini aldatmaya çalışır, ve ikisini barıştıran uylaşımdan her biri kendi hesabına faydalanmayı arar. Uylaşım şartlarını her biri kendine göre yorumlar, değiştirir, eğer gücü yeterse açıktan açığa bu şartlara hile karıştırır. Toplumsal içgüdü kuralları yükleyerek ve bir başka hayatın uzun vadeli hazlarıyle onu yemleyerek frenlemeyi gözetler. Bireysel içgüdü de kendine sunulan faydaları pek haklı olarak beğenir ve onları elde etmeye çalışır ve öteki dünyanın hazlarını sağlamak için bu dünyanınkilerden olabildiği kadar vaz geçer. Bununla beraber ara sıra bireysel içgüdü buna inanıverir, bu dünyanın zevklerinden gerçekten vaz geçer. Hatta bu vaz geçmede onun yerine koyacak bazı şeyler de bulur. Çok defa da kabul edilmiş mantığı hor görerek öteki dünyanın umutlarıyle ve bu dünyanın pek hakir zevkleriyle yeterlenir.

Din ve felsefe inanları «Ben»in parçalarını, toplumsal içgüdü ile kişisel içgüdüyü birbirine perçinleyen bir nevi çimentodur. Bunlar düzene inandırmakla bir nevi düzen gerçekleştirirler. Bir kısım bencil duyguları doğal müttefiklerinden ayırırlar ve bu ayırdıkları kuvveti toplumsal içgüdü lehine çevirirler. En kişisel «Ben» bile gelecek ve sonsuz hazlara kavuşmak için toplumsal içgüdünün kudre-

tine boyun eğmek zorundadır. Halis bir özgecilik bunun böyle yapılmasını emreder.

Şüphesiz din de felsefe de rollerini her zaman bu yolda anlamazlar. Çok defa rollerini, bu rolü ona lâyık görmeyerek, böyle yapmayı istemezler. Var olan her şey gibi din ve felsefe de kendileri için var olmaya ve bir son (Fin) mertebesine tırmanmaya, insanın toplumsal içgüdüsünü de bencil istekerini de bir yana bırakmaya kalkışırlar. Fakat ortaklaşa ruh onlara yardıma gelir ve bunu da ara sıra başarır.

Geçmişte ortaklaşa ruh başarılı olamadı. Çünkü o kör ve solaktır. Yarattığı eserler, kamçıladığı kuvvetler kendi için tehlikelidirler. Sonra, «Biz» harekete gelirse «Ben» boş durmaz. Din ve felsefenin öz yönsemelerinin, içgüdünün yanılmalarının, bencilliğin zorlamasının, duygu ve fikirlerin iyi ayarlanmamış bir haldeki işlemesinin sonuçları olan çeşitli yoldan sapmalar dinleri ve felsefeleri toplumsal içgüdüye aykırı yolda yürütmüştür. Dinler ve felsefeler böylece bireyselciliği körüklemişlerdir. Bu hal kendilerinin de fazlaca zayıflamalarını ve toplumun, yokluklarıyle yaşayamadığı, kişisel isteklere, yahut da cemiyetin yine yokluklarıyle güzelliğini kaybedeceği pek şefkatli duygulara bütün bütün bağlı olmayı icap etmiştir. Gelecekte yanılsatıcı bir hayatı iyice hazırlamak için din ve felsefe reel hayatın devamını tehdit ettiler, bazı mezhepler mutlak bir namusluluk ve şefkati öğütlediler ve mensuplarına kendilerini sakatlamayı yüklediler. Buna benzer

inanların ve buna benzer tatbikatının yayılması beşer yetkinsizliğini şüphesiz çabukça ortadan kaldıracaktı, fakat bundan elde edilecek sonuç da hiç bir zaman istenen bir sonuç olmayacaktı.

5

Kasırgalar, boralar, yüzyılların ağır ağır çalışması insanlığın sığındığı ve bu sığınakta kendini hiç bir zaman mutlu bulmadığı inan anıtlarını yıkmaya, dağıtmaya, yarıp çatlatmaya uğraştılar. Dinler ve felsefeler çözülür ve kaybolurlar, bu zaman toplumsal ruh kendi lehine fikirler bulup ilham eder. Hartmanın dediği gibi «Üç yanılsama merhalesi» birbirinin peşinden gelir. Bu üç merhale, şüphesiz, çeşitli vesilelerle ve milletlerin, fertlerin ihtiyacına göre kaybolarak ve yeniden ortaya çıkarak değişik bir nizam içinde birbirinin yerlerini alırlar. Şimdiki hayatta saadet, Tanrı'nın iradesiyle bir yeni hayattaki düzen, bu dünyada fakat gelecekteki bir insanlıkta hareketlerin ve isteklerin kesin olarak uyuşması ruhları sevindirir ve onları toplumsal kanuna eğer. Ortaklaşa ruh da, bu sevinen ruhları falan asra, filan sınıfa ve filan kişiye daha uygun gelen şu veya bu fikre yöneltir. Ortaklaşa ruh yalnız bu inanlardan faydalanmaz, «Ben»i «Başkalar»a bağlanmaya yardımcı olabilen ve gitgide «Ben» i başkaları içine sindiren bütün fikirler, bütün duygular da onun için iyi ve faydalıdırlar. Zaman zaman merhameti ada-

letin ve eşitlik fikrinin ruhu diye, yurt sevgisini ve hümanitarizmi, harpçi cesareti ve ticaretçi ihtiyatı, sempatiyi, sevgiyi, hatta kini ve gayzı bile aristokratça kavrayış diye kamçılar. Bencilliğin karşısına her zaman, kendi önünde ister bencilliğin silinmesini ister kendisiyle uyuşmaya veya kendine imtiyazlar vermeye mecbur olan genel duygular ve birleşimli fikirler diker. Böylece az çok kendiliklerinden lojik, az çok birbiri arasına ayarlanabilen ve her biri «Ahlâk»a ortaklaşa temel olan çeşitli hayat kavrayışları doğar. Bundan da bir «Sempati ahlâkı», bir «Adalet ahlâkı», hatta bir «Rekabet ahlâkı» ve böylece «Ulusçuluk», «Barışçılık» gibi fikir ve akımları ortaya çıkar. Hele adaleti öğütleyenler sempatiden, sempatiyi alkışlayanlar adaletten, hümaniterler ise yurttan hiç bir zaman vaz geçmezler. Fakat bunlardan her biri, hiç değilse başka tarzda ödevler hiyerarşisini kurar. Ortaklaşa ruh da aynı zaman içinde ve birbiri peşinden, bir ebedî hasma boyun eğdirmek ve onu kendine çekmek için yumuşaklıkla fakat en değişik en karmaşık araçları kullanır.

6

Ortaklaşa ruhun belli başlı silâhlarından biri «Ödev» kuramıdır. «Ödev» ortaklaşa ruhun bencil «Ben»e yüklemek istediği her şeyi bireşimleştirir ve hükmü altına alır, açıklar ve değerlendirir. Bunun önemini büyütmemek uygun olur. Toplumsal olarak

ve «Namusluca» yaşamak, ödev kavrayışını çok düşünmeksizin, ödeve bağlanan duyguları sık sık ve derinden duymaksızın da pekâlâ mümkündür. Filozoflar, sanatları icabı, toplumsal içgüdünün basıncı altında, yer yer, ortaklaşa ruhun önemini büyüttüler. Bu önem, bununla beraber, hatırı sayılır bir haldedir.

Ödev kuramı en yalın şeyleri karartmak ve karmaşık etmek bakımından pek güzel bir örnektir. O; aydınlık, sade realiteler için soyut, tatsiz ve gizemli masallar uydurdu.

Ödevin olumlu bilgisi kolayca kabul edilebilen bir şeydir. Her hangi bir varlık, bir kişi veya bir şey, hasredildiği şeye uygunlaşmak «Zor»undadır. Bir saat -astronomik veya belirli toplumsal bir saat- muntazam işlemek «Zor»undadır. Bu şartla o, iyi bir saattır. Bu şarta daha iyi uydukça daha iyi bir saat olacaktır. Bir av köpeği de avı aramak, bulmak, yanında hareketsizce kalmak, sonra da avcıya orada av olduğunu haber vermek «Zor»undadır.

Tıpkı bunlar gibi bir kunduracı da sağlam ve zarif kundura yapmak, bir arabacı da gelip geçeni çiğnemeden arabasını sürmek, bir doktor da yetebildiği kadar hastalarına bakmak ve onları iyi etmek, bir hâkim de kanunu bilmek ve hükümlerini insanlıkla ve basiretle uygulamak «Zor»undadır. Katıldığı cemiyet veya örgütün ihtiyacına göre işi belli edimiş bir fert veya bir organ hayatın bütününün daha iyi olmasını ve düzenlice gelişmesini sağlayacak yolda işlerini yapmak «Zor»undadır. Bunlar onu

ifaya «Mecbur»dur demek, eğer iyi birer öğe iseler bunu yapacaklar ve yaptıkları iş de bütünün düzenli hayatı için zorunlu olacak demektir. İyi düşünebilirlerse bu öğeler işlerinde kendi «Ben»lerinin bağlandığı «Biz»in yardımını isteyeceklerdir.

Bütünden bu yardımı istemekte öğelerin «Hak»kı vardır. Bu organize edilmiş bir bütünde öğelerin bu «Hak»kı elde edecekleri anlamı vardır. Aynı zamanda, böyle bir bütünde herkes bütünün hayatının kendisinden en çok faydalanmasına göre muamele göreceği anlamı da vardır. İşini iyi yapan öğe, bu işini yapmaya devam ettikçe işinde kalacak, yapamayan ve yapmak istemeyen de aradan çıkarılacak veya zararlı hali dışına konacaktır. Kalp, ciğerlere kara kan yollamak, ciğerler de bu kanı oksijenlemek zorundadır. Kalbin, kendi iyi bakımı için, yaşamasını sürdürecek ve işini görecek olan oksijenli kanı almak «Hak»kıdır. «Ödev»i ve «Hak»ları öteki organlarla olan münasebetleriyle ve organizmanın genel ihtiyaçlarıyle iyice belli edilmiştir.

Bu hal açık ve sadedir. İnsanlar herhangi bir işte uzmanlaşmış oldukça onlara da bu örnekler kolayca uygulanabilir. Bir ekmekçinin «Ödev»i lezzeti yerinde, mideye uygun ekmek çıkarmaktır. Buna karşılık da onun müşterilerinden kalp olmayan para almak ve cemiyete böyle hizmet edebildikçe çalışmasında devam etmek, şu veya bu şekilde yaşamak «Hak»kıdır. Meslek ödevleri ve hakları, nispeten, az zorlukla kurulabilir. Fakat yukarı çıktıkça, uzağa git-

tikçe işler karmaşıklaşır. Bu yüzden de felsefenin şansı vardır.

7

Her şeyden önce insanlar, bedenin organları gibi ihtisaslaşmış değillerdir. Bir bakkal yalnız bir bakkal değil, bir koca, bir baba olabilir, müziği, bahçeyi, avı, balık avını sevebilir; bir kilisenin üyesi ve daha birçok şeyler de olabilir. Bütün bu vasıfların gerektirdiği ödevleri ve hakları tayin etmek, aralarındaki münasebetleri ve birbirine bağlılıklarını ve hiyerarşiyi ayarlamak ortaya çıkınca, nedenleriyle sağlamca ve kesin olarak söz söylemek haylı zordur. Burada ilk zorluk başlar. Pratikte de bu, çok bıktırıcıdır. Fakat soyut kuram bakımından bu zorluk meseleyi değiştirmez. Bazı yönsemelerin teşviki, bir başkalarının bastırılması gerektiği ve bu teşvik veya bastırılma işinin hangi ölçüde uygulanacağını, genel kurallarla, tasarlamak imkânsız değildir. Eğer basit bir şapkacıda, bulunmaz bir abanozcunun yahut, dâhi bir ressamın yetenekleri keşfedilirse ondaki ruhsal vasfı, başkalarına nadir hizmetlerde bulunacak olan yönsemeleri ve onun en iyi yapacağı işleri tabiatıyle teşvik etmek lâzım gelir. Bu teşvik, onun hakkıdır. Olumlu ve meşru hakkı değilse bile ahlâk bakımından hakkıdır. Yeteneklerinin tayin ettiği işi yapmaya vasıtaları olduğu için hakkıdır, buna elinden geldiği kadar çalışmak da onun ödevidir.

Fakat başka güçlükler ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: bir duvarcının duvarcı olarak işini ve bir kişinin de toplumsal varlık olarak işini tayin etmek kolaysa da, bunların insan olarak işlerini tayin etmek haylı zordur. Çünkü, önce insanlığın yeter derecede aştığı bir sistem içinde bu insanlığa yüklenecek özel rol hakkında hiç bir fikrimiz yoktur. Sonra da hele insan, yalınç bir varlık değildir. Bencil bir fert oldukça onun ödevleri toplumsal varlık olmasının işi ile aykırı düşmektedir. Çok defa ferdin ruhsal ve organsal dengesi için işletilmesi zorunlu olan yönsemelerden en güçlü ve en kurumlusu, gelişimlerinde toplumun menfaat gördüğü yönsemeler değildir. Keskin bir şehvet düşkünlüğü, incelmiş bir oburluk, müzik veya edebiyat için talihsiz bir tutku, karşılığı olmayan bir aşk çok azgın istekler uyandırabilir. «Ben»in düzeni bunların yatıştırılmasını ister, fakat toplumsal düzen bunlarla bozulur. Öğe ile bütün çarpışma halindedirler. Fert içinde «Biz», «Ben»e çarpar. Toplum kendi bakımından itaat ettirmek «Zor»undadır. Fert bakımından da ferdin hâkim tutkusu yatıştırılmak «Zor»undadır. Cemiyet, şüphesiz, daha önemli olduğundan cemiyetin «Hak»kı ferdinkini aşmalıdır, denebilir. Fakat bu bir toplumsal muhakemedir. Fert bunu reddedebilir. O bu nevi düşüncelere girmeyebilir. Bu durumda o inat ederse onu bu durumdan çıkaracak hiç bir lojik vasıta yoktur.

Gerçekten, burada şu var ki ödevler ikidir ve birbirine aykırıdır. Ferdin de iki ve birbirine ay-

kırı olan yaratılışına karşılıktırlar. Fert, şüphesiz, toplumsal bir öğedir, bundan ötürü hayatını topluma eklemek zorundadır, fakat o, aynı zamanda kendi kendine ve kendi için var olan bir ferttir. Böyle oldukça her şey kendinden gelir, işi de isteğine göre, ve en iyi yaşamaktır. Bütün isteklerinin, bütün fikirlerinin, onu meydana getiren bütün ruhsal ve organsal öğelerin «Ödev»i bu yaşama amacına koşmaktır. Eğer menfaatı başkalarınınkiyle birleşirse ne mutlu; bu takdirde, her şey düzelmiş ve ortadan kalkmıştır. Eğer menfaatler çarpışırsa, ki bu hal ister istemez olur, o zaman ödevler iki çeşittir. Ondaki toplumsal ve bireysel tabiatı göz önüne aldığımıza göre ödevler başka başkadır. Ondaki öteki kişileri -ki bir dereceye kadar o öyledir- veya ötekilerden ayrı ve ötekilere hasım ferdi -ki yaratılışının bir yüzü de budur- göz önüne alırsak ödevler yine başkadır. Yani ödevler birbirine aykırıdır.

Çarpışma, mantıklı olarak da ahlâksal -eğer kelimeyi soyut anlamda alırsak- olarak da çözülemez bir haldedir. Burada yaratılışlar ve istekler arasındaki uygunluzluğu gidermekte yukarda incelenen vasıtalar tesirsiz kalır.

O zaman bireyselliğin asıl kendisine aykırı olan toplumsal şekli ferde kabul ettirmek için bireselci-dışı (Anti-individuel) toplumsal iradeyi, hatta toplumsal içgüdü ile cenkleşmiş yönsemeleri bile ortaya çıkarmak için en güçlü bir teşebbüs işe karışır. Şayet Tanrı kudretsiz kalırsa, şayet gelecekteki insanlığın yanılsatıcı görünüşü, sevgi, telkin edil-

miş alışkanlık, ferdi bencilliğin dışına çıkarmakta boşu boşuna çabalar ve onu kendi kendinden söküp atmazsa bu imkânsız olan işi ele alacak kudret «Ödev» olur. Ödevin çok kuvvetle hüküm süren bir felsefenin anladığı gibi kabulü, ferdi kendi kendine çevirerek ve ferdi kendi içinden ışıklandırarak içine otoriteyi, bu esaslıca toplumsal olan kudreti sokmak için cesur bir teşebbüstür.

8

Bir çocuk, babası çağırır da yanına giderse bu gidiş, eğer babasıyle bulunmaktan zevk duyuyorsa, sevgi yüzünden bir gidiştir, bir oyuncak almak umudu ile ise, çıkardan ötürüdür. Eğer eğlenceli bir oyunu bırakıp bu çağırışa koşuyorsa, içgüdüsü ile aldırışsızlığın mahzurlarını hesapladığından dolayıdır. Fakat, o hiç bir şey düşünmeksizin bu isteğe sadece itaat de edebilir. Çünkü babası çağırdı, çünkü ona itaat etmek çocuğun «Ödev»idir, bu emri hatta düşünmeksizin yerine getirir, çünkü babasının «Yetke»si vardır. Çocuk tabiatıyle, ısrarla yapılmış telkine bağlıdır, verilen emre uyar. Yetke başkalarına yapılan bir etkidir. Şüphesiz menfaat, sevgi ve başka duygular bu itaat etmek ve uymak yönsemesinin gelişmesine yardım etmişlerdir. Babanın fiziksel, fikirsel, ahlâksal ve toplumsal üstünlüğünün de çocukta işe karıştığını kabul edelim. İşe daha ne ka-

dar yanılsamalar girmemiştir ki... (1). Yetkeye itaat, boyun eğme, saygı, önce kendiliğinden, sonra da zihin hayatında yer tutan ve !nevi şahsına münhasır» bir şey haline gelmiştir. Bu hal şüphesiz insan için her zaman doğal idi, yine de doğaldır. Bu organizmanın, organizmayı kendi dış şartlarına uyduran tepkeler gibi, bir uyarıma karşı cevabı ve kendiliğinden bir uymasıdır. Zihne giren ve onun yönünü belli eden bir fikrin çevresinde yaptığı bir sistemleşmedir. Yalnız, yetkeye itaat yolu ile zihnin intıbak ettiği şart cemiyetin varlığı hatta toplumsal hayatın bütünüdür. İtaat ve intıbak halis toplumsal tepkedir. Emretmeyen kişide içgüdünün doğal ve sürücül (Gregaire) bir tepkisidir. Çünkü bir yandan yön belli etmek, bir yandan da bu yöne itaat ettirmek toplumsal hayatın iki büyük etmenidir, bunlar yeterlice organize edilmedikçe toplumsal hayattaki her öğe işini kendiliğinden yapamaz. İnsanlar, bir dereceye kadar, birbirinden farklı ve bağımsız oldukları için öğeleri birbirinden ayrı ve farklı olan bir toplum da öyle organize edilmemiş, kendi haline bırakılmış değildir.

İtaatın içgüdüsel ve toplumsal olan esaslıca hareketleri açıkça işin asıl tabiatından doğar. Kendilerine çok iyi itaat ettirenler en yararlı veya en doğru emirleri verenler değildir. En hoşa giden emir

---

(1) Çok defa birçok çocukların babalarına başkalarınınkinden daha fazla üstünlükler verdiklerini, tesadüfle, görmek haylı öğlencelidir. Bu hal, çocukla babanın birbirine karışmış ve girmiş olması demektir.

verenler de değildir. İtaatın çok derin olduğu manyatizma halini ele alalım. Manyatizma edilen kimsenin manyatizma edene karşı olan itaatında manyatizmayı yapanın faydalılığını hesaplamak veya şahsını beğenmek gibi bir duygu yoktur. Hatta itaatta sevginin yeri var mıdır? Birçok hallerde sevginin, ister esaslı ister asıl nedeninin yerini tutan bir şey olarak, varlığını ispatlayan bir delil yoktur. Çünkü bir yandan itaat sevgiyi gizleyebilir, öte yandan da kişisel bencil etmenlerin —ipnotize edilenlerde olduğu gibi— hükümsüz kaldığı hiç değilse son derece azaltılmış olduğu hallerde itaatın sevgi doğurması da olabilir. Bunlarla beraber genel olarak türe faydalı bazı vasıflara bağlanmış olmaları da gerçeğe benzemektedir. Her halde bunların, herkesin faydasına daha elverişli olarak kendilerini zorlamaları daha çok lâzımdır. İtaat «Tarde»in büyük önemini şüphesiz bir hale getirdiği taklide —gerçi onun, bunu her şeye genişletip yaydığı da düşünülürse de— sıkı sıkıya bağlanır. İtaat belki halis toplumsal bir şeydir. Hiç olmazsa benim fikrim budur. İster bir ferdin, bir milletin veya mezhebin yetkesi olsun, kabul edilmiş bir yetke (yani bir başkasıyle kendiliğinden ve bir yönden özdekleşme (Identification) ve başkalarının hareket ediş ve var oluş tarzlarına bağlanan bütün fikirler, duygular, edimler, uysallıklar (Conformisme) her halde toplumsal olgulardır. Kamusal hayatın ayarlayıcı kuvvetleridir. Bunlar insanın bir yarısı olan o toplumsal içgüdünün bizde kök salmış, bize inkılâp etmiş ve hareketimizi idare

eden «Başkaları»nın bizim içimize sokulmuş ve yerleşmiş olmasıdır.

9

İtaat etmek yönsemesi, tabiatıyle, yetkeye karşı bencil «Ben»in bireysel parçasını ayaklandırır. Biz, kendi dendimiz oldukça içgüdüsel bir tarzda emirlere ve telkinlere karşı durmaya çabalarız, «Başkalar» oldukça da zorunlu bir halde bunlara boyun eğmeye çalışırız. Bencilimiz menfaatların uyuşabildiği yerlerde ancak kendi lehine imtiyazlar vermeyi kabul eder. Fakat, cemiyet itaat etmeyi bilmemize bakar ve onun sonucuna göre hareket eder. Cemiyet çocukluktan başlayarak bize tesir eder. Bir anne ve babanın yaramaz bir çocuğu, ona birbiri ardınca emirler vermeleri, sitemlerde bulunmaları, rica yolundan gitmeleri, sonra korkutma suretiyle itaat altına almayı istemelerini görmek çok enteresandır. Bunlar böyle yapmakla çıkarların düzenini denerler. «İtaat et, çünkü öyle istiyorum, etmezsen sana şeker yok, uslu durursan sinemaya gideceksin, herkes annesine babasına boyun eğmelidir, sen yaramaz bir çocuksun.» gibi cemiyet de «Makul» farz edilen bir ergine, bu anne ve babanın hitaplarından biraz farklıca da olsa, başka türlü yapmaz. Fakat aslında ikisi de birbirinin aynıdır. «Bunu yap, çünkü, sana ben emrediyorum. İtaat etmezsen hapse girersin, edersen memuriyetler, servetler, şerefler hep senin-

dir, kötü bir yurttaş olursun, kanuna kanun olduğu için boyun eğilmelidir.» Bu yolda söz söylemek onun rolü ve hakkıdır. İnsanda emirlere, talimatlara ve telkinlere itaatla meydana gelen bu kendiliğinden intıbakı geliştirmek ve ferdi her yandan saran az çok belirli, az çok kuvvetli basınca uydurmak cemiyet için zorunludur. Madem ki insan toplumsal bir varlıktır, o itaat etmeye de, kumandaya da aynı derecede elverişlidir. Aynı nedenden onun çıkarı ona baş eğmeyi ve kumandayı emreder. İtaati icap ettiren yetkeden ve kumandadan daha çok itaatten söz ediyorsam bu, konumun beni bu meseleyi özel olarak incelemeye sürüklemiş olmasından ve hele onun bütün toplumsal varlıklara kendini zorlamasından dolayıdır. Gerçek, yetkenin itaatten yakayı sıyırdığını ve hatta ondan ayrılabildiğini, ilk bakışta böyle görünse de, sanmamalıdır. Kumanda eden kimse tesadüfe uyarak kumanda etmez. Kumanda edenin yetkesi, eğer itaat zorunda olanların ruh hallerine uyuyorsa süreklidir. Şüphesiz yetke bir ruh halini değiştirir. Fakat kendi de karşılıklı onun tarafından değiştirilmiştir. Tasarlanan statüyü dikmek için toplumsal toprağı yuğururken buna çalışanlarca bu toprağın yumuşaklık, plastiklik ve dayanıklılık vasıflarının göz önüne alınmaması mümkün değildir. Buna çalışanların da ona uymaları lâzımdır. Toplumsal madde cansız değildir. Yaşar, hareket eder, kütlesi heybetlidir, çok defa az plastiktir, serkeştir. «Tabiata ancak boyun eğerek kumanda edilir« denmiştir. Cemiyet için de tıpkı böyledir. İrade ve deha

sahibi adamın rolü büyük olabilir, fakat o kuvvet kadar esneklik de ister. Eğlenceli tarafından başka bir yeri için söylenmeyen bir süzü burada hatırlatacağım. «Ben onların şefiyim, onların peşinden gitmeliyim.» Bu söz derin bir gerçeği ifade eder. Hâkim iradenin kaynağı belki yuğuracağı kütlenin bilinçli yahut bilinçsiz istek ve ihtiyaçlarının işinde saklıdır. Bu da çok iyi açıklar ki yetke, özel olarak, ne zekânın orijinalliğine ne de inceliğine bağlı bir şeydir. Hatta bunların daha çok zaferi kazanmaya engel olduklarına inanmaya da cevaz vardır.

10

İtaat için de, kumanda için de kişisel birçok isteklerin feda edilmesi gereklidir. Toplumun insana şöyle demesi tabiî ve doğru olur. «Kamu hayatının mümkün ve iyi olması için şu veya bu yolda hareket etmelidir. Bu yolu göstermek herkese karşı bizim ödevimizdir, gidişimizi bu yöne çevirmek de senin ödevindir.» Bizde açıkça veya karanlıkça sezilen toplum içgüdüsü çok güçlü olduğundan ruhu buna sürükler ve çok defa hareket yolunu belli eder. Fakat, «Ben» ortadan kalkmaz, ara sıra isyan eder ve zannederim şöylece itiraza başlar:

«Sizin cemiyetiniz bana uygun gelmiyor, ben onun için yaratılmış değilim, o da benim için... Belki benim hayalime göre kurulmuş bir başka cemiyette, beni bağlamak isteklerinize karşı, sizin yüklemek is-

tediğiniz ödevlere benzer ödev kabul edebilirim, bunu pek bilmem. Fakat, böyle bir cemiyet şimdiden söz konusu olamaz. Siz benim sevdiklerime düşmansınız, ben de sizin ne sevinçlerinize ne de acınıza karşı ilgilenmiyorum. Daha doğrusu, yazık ki siz bendesiniz, ben de sizdeyim, bunu biliyorum, fakat asıl bundan ötürü elimden geldiği kadar sizden kaçıyorum. Siz benim etime batmış bir diken gibisiniz. Sizi sevmemekle size canavarca hıyanet edecek değilim. Sizin tesiriniz altında kaldığım müddetçe ve «Ben» «Siz» oldukça kanunlarınıza kendimi uyduracağım. Bu demektir ki ben onları, onlar da beni hoşnut ettikçe onları kabulleneceğim. Öte yandan, sizi açıktan açığa yaralarsam çok şeyler kaybederim, bundan kendimi korumak için de zorunlu fedacılığa katlanacağım. Ben sizin elinizde galip ve kuvvetli bir düşman eline düşmüş bir mahpus gibiyim. Ben mahpus oldukça o düşmana tabiim, ona muhtacım ve kendimi iktidarından kurtaramadıkça ona boyun eğecek ve ömür sürmek isteyeceğim. Fakat, hile ile veya zorla, eğer gerekirse, onun icaplarına boyun eğmiş görünerek isteklerinden yakayı sıyırabilirsem fırsatı kaçırmayacağım. Aranızda bazılarına sempatim olabilir, onlar benim dünyamdadır, ben ancak onlara iyi muamele ederim, o da benim bileceğim iştir. Ötekilere karşı hiç bir borcum yoktu. Bana, «Cemiyetimizden faydalandığınız için payınıza düşen yükleri de ret edemezsiniz.» demeyiniz. Madem ki başka türlü de hareket edemem, payıma düşenleri de yapacağım, fakat ben onu olabil-

diği kadar en aza indireceğim. Cemiyetinizi sürdürmek üzere hoşuma gideni ve bana yarayanı size yapacağım, gerisi umrumda değil. Eğer sizi bana böyle yapmakla cemiyetinizi zararlandırdığımı söylersiniz, bundan ben niçin kaygılanayım? Ben sizin içinizde istemeyerek bulunuyorum. Ben içinizde bir yabancıyım ve kötü bir durumdan en güzel partiyi vurmaya çabalıyorum. Adalet, hak, ödev gibi sözlerin ancak organize edilmiş ve ahlâksal bir cemiyette bir anlamı vardır. Ben sizinle beraber bütün ahlâksal cemiyeti de reddediyorum; daha doğrusu, yaratılış icabı ben onları kabul edemiyorum. Şayet, bir gemi batmasında kurtulup vahşî bir kabilenin içine düşseydiniz, onların size yüklemekten hoşlandıkları ödevleri yapmaksızın ağzınıza bir şey koymamak kuruntusuna kapılır mıydınız? Bu toprakta sizinle yüz yüze yaşayan, sizden bambaşka varlıklar içinde kendinizi nasıl ayarlardınız? Elinizden geldiği kadar onları sömürürsünüz, eğer onları gözetir, hayatlarını kolaylaştırırsanız bu, yalnız sizin hayatınızın süsü, lüksü ve nezaketi icabıdır. Siz bana şunu da söylemeyiniz: «Hep insanız, birbirine benzeyen varlıklarız, kardeşiz, bizi birbirimize kenetleyen toplum bağı bizden öncedir ve bize üstündür. Onu gevşetemeyiz de kıramayız da. Zamanın ve kuşakların ardı arası kesilmeden birbirini kovalaması bizi çözülmez bir halde birbirimize bağlamıştır.». Heyhat, eğer bu sözler büsbütün gerçek olsaydı, eğer ben size benzeseydim, eğer birbirimizle birleşmiş olsaydık siz kendinizi sevdirmeyi ve sizinle kardeş

olmayı bana emretmezdiniz bile. Sizin isteğiniz bende de olsaydı hiç emir almaksızın ben de sizi severdim, isteğinize göre hareket ederdim, eğer önceden yola girmiş olaydım siz bana hiç öğüt vermeye lüzum görmezdiniz. Gerçekten birleşmiş olduğumuz zaman emirleriniz ve sebep olarak ileri sürdüğünüz şeyler nasıl boş şeylerse birbirimizle birleşmiş olmadığımız için bu emirler ve sebepler de öylece kudretsiz kalmaktadır. Onları bana söylemiş olmanız sizin bana söylediğiniz şeylerin gerçekten yanlışlığına delildir. Ve yazık ki söylediklerinizin büsbütün yanlış da değildir. Eğer hiç bir şey için aramızda ortaklaşmış olmasaydık aramızda hiç bir gerginlik çıkmaz ve kendimizi sessizlik içinde unutur giderdik. Biz «Tek» iz ve «Çok» uz, ben «Ben» im fakat «Siz» im de. Sizi hem severim, hem de size hainlik ederim. Eğer sizi sevmeseydim size hainlik de etmezdim. İşte varlığımızın trajik yönü budur. Her birimiz içimizde kendilerinden ayrılamadığımız yabancılar taşırız. Ben elimden geldiği kadar onlara uyarım, fakat realiteyi daha çekilmez bir hale sokan yanılsamalarla ne sizi ne kendimi avutup oyalamak istemem.»

Düşünce ve izlenimlerini iyice bilen fakat onları açıklamakta haylı tedbirsiz bir kimsenin söyleyecekleri bunlar veya buna yakın şeyler olacaktı. Burada meselenin bir yapıntı (Fiction)dan başka bir şey olmadığı görülmektedir. Zira kendisinde toplumsal duygular çok zayıf, lojik de çok serbest olan bir kimse buna benzer açık yürekliliği belki koruya-

bilirdi, o pekâlâ anlardı ki eğer o başkalarına hiç bir şey borçlu değilse kendini ezecek ve kendisine başkalarını ayaklandıracak olan bu açık yürekliliğe hiç de borçlu değildir. Çıkarı, işin tersine, toplumsal paktın çok sadakatlı bir seyircisi görünmesini ve ihtiyaç hasıl olursa bu paktın faydalarını ve kutsal karakterini ispatlaması gerekirdi.

11

Bu sözlere ahlâkça ve lojikçe verilecek hiç bir karşılık yoktur. Cemiyet çok güçlü olduğundan, eğer o da fert gibi açık yüreklilikle konuşursa ona şöyle cevap verebilecektir:

«Söylediklerinizi pek doğrudur. Yalnız ben onları hesaba almam. Eğer sen bana bir şey borçlu değilsen ben sana hiç değilim. Ben sayısız ve sürekli varlık olarak kendimi gelip geçici bir fert olan sana feda edemem. Benimle pakt yapmak istemiyor musun? O halde, istersen yalnız başına kal, hiç bir işe karışma, yahut eğer becerikli isen parazit gibi üzerimde yaşa. Fakat sen bir sıkıntıya düştüğün gün seni acımadan ve aldırmadan ezerim, bunu da bil». Gerçekten, bu takdirde cemiyet onu en küçük bir gerginlikte söküp atacaktır. Böyle bir gerginlik ortaya çıkıncaya kadar, eğer fert yaşamak isterse, toplumsal kontratı kabul eder. Fakat ancak «fert»inin bir parçasıyle. Çünkü fertte kanunlara uyan toplumsal bir varlık vardır. Onda başlı başına, vahşî bir varlık daha vardır. Bu varlık mümkün olabildiği

kadar, âlemin nazarlarına karşı kendine yataklık eden ve vuruşlardan kendini koruyan arkadaşının arkasına gizlenerek isteklerini ve heveslerini yatıştırmaya çabalar. Bütün teşebbüslere rağmen insanda bu fert biraz ayaktadır.

Eğer toplumsal ruh herkeste var olan o ferdi azaltabilir ve ona virüs veya vassen yolundan, toplumsal varlıklara etki yapan yetkeyi sokabilirse ve eğer o ferdin çıkarına ve ferdin kişisel ve serkeş parçasıyle yetkeyi onun içine diker ve ona yetkeyi kabul, hatta daha iyisi, icra ettirirse ona gerçekten hocalık etmiş ve böylece de parti kazanılmış olur. Bu işe yardıma kalkışan ödev kuramı olmuştur.

Ödevin yalınç ve olumlu anlamını yukarıda gördük. Ödev, bir ereklik (finalité) ve uygunluk ilişkisi kabul eder. Bir düzen şartlarını gösterir. Eğer bu düzeni gerçekleştirmek istiyorsak o bizi hiç bir şeyle aykırılığa sokmaz. Saatı kurmaya mecburum, eğer işlemesini istiyorsam. Kunduracı olmak istiyorsam iyi ayakkabı yapmalıyım. Fakat saatımın işlemesini istemiyorsam ve kunduracı olmak için hiç bir sebep görmüyorsam, açıktır ki, başka türlü hareket zorundayım. Ödev, asıl olarak varsayımsal bir şeydir. Buna, değil, diye cevap verilebilir. Ben filan veya falan şeyi kayıtsızca istemeye ve istememeye «mecbur» ve hatta «muktedir» değilim. Kunduracı olmak ödeviyle yükümlü değilim, fakat insanlara şu veya bu yolda çalışmak ödevimdir. Ödevlerimiz yapmak istediğimiz şeylere bağlıdır. İyi. Fakat yapmak istediğimiz veya yapmayı istemek zorunda olduğuumz şeyler bizim

ne olduğumuza bağlıdır. Biz insan olmayı istememezlik yapamayız, ancak böyle olduğu içindir ki biz varız. İrademiz yönünü önceden almış, seçime önceden hazırlanmıştır. Bunlardan ahlâksal sonuçları bulunan lojik sonuç elde etmekten başka yapılacak şey kalmamıştır. Bize yüklenen ödevlerde varsayımsal hiç bir şey yoktur. Mademki biz insanız ve mademki biz insan olmayı istemezlik yapamayız, o halde insanlara uygun geldiği gibi hareket «zor» undayız, ve insanların bütün genel ödevleri de bize yüklenmiş demektir. Bizi bir memleketin yurttaşı, bir ailenin ferdi, Müslüman veya Katolik, zengin veya fakir, güçlü veya zayıf yapmış ve en son bazı noktalarda bize seçim yaptırmış olan tesadüfler daha sonra bu yükümler sistemini tamamlayan, aydınlatan ve geliştiren şeyler olacaklardır.

İşte, buradan toplumsal ruhun kuramsal zaferi doğar. Ödev, bizim için şarta bağlı olmayan, hiç değilse üzerinde durabileceğimiz şartlardan ayrı, mutlak bir olgu halinde kurulmuştur. Bize verilmiş bir hakta ödev artık isteyerek kabul edilmiş bir aykırı fikir değildir. Ödev müstakil olarak her paktta vardır. Asıl yaradılışımızdan ayrılamaz. Ödev her eleşimden, prensip olarak, kaçar; ödev münakaşa götürmez. Ödevi incelemek ona hıyanete kalkışmak demektir. Ödev, ödev olduğu için kendini kabul ettirir. Bununla beraber onun bize yüklenmediğini, fakat yükletildiğini söylemek ne kadar doğru olacaktır. O bize gerçekten yüklenseydi ondan söz etmek bile fazla olacaktı. Ödev kuramı, insanı toplumsal

bir varlıktan başka bir şey farz etmemek suretiyle realitenin yarısını ortadan kaldırır. Eğer insan gerçekten toplumsal bir varlık olsaydı ve bundan başka bir şey olmasaydı organik bir halde yapmak zorunda olduğunu organik olarak yapardı. Fakat bu, insandan, kendine hizmet için kendini yaratmış olan cemiyet veya Tanrı gibi ona yüklenen herhangi üstün bir varlığa bağlamak üzere, yükümler istenirse ve bu takdirde eğer insan kendiliğinden işini yapmazsa, bu insana, işine uymayan bir insan demek gerekecektir. İşine uymayınca da şüphesiz o, kötü adam olacaktır. Fakat bu, hele, onu yaratanın iyi bir işçi olmadığını da ispatlar. Bir saatçının yaptığı saat iyi işlemezse saatın kötü olduğu söylenir, fakat onu yapanın da beceriksizliğine hükmedilir.

Ödev hiç bir karşılıklılık taşımaz. O, ne bizim isteyebildiğimize, ne de bize verilecek şeye bağlıdır. Onunla pazarlığa girilmez. Bu çok söylenmiş bir sözdür. Çocuklar sevgi ve saygıya değerli olduklarından şüphelenmeyerek anne ve babalarını sever ve sayarlar. «Falan, babası saygıya değer olduğundan dolayı saygı göstermektedir, falan da babasını hiç saymıyor» gibi sözler söylenir. Bunun gibi anne baba da çocuklarını sevmek «zor» undadırlar, hatta çocuklar nankör ve yoldan sapmış da olsalar. Galiba bunlar çocuklarını, çocuklarının tabiatları birbirinden ayrı da olsa, eşit olarak sevmek «zor» undadırlar. Eğer başkaları bana karşı ödevlerini yapmıyorlarsa ben de onlara karşı yüz yüze hiç bir şey üstüme almış değilim. Eğer vatanım bana adaletsizse, ben ona

karşı az fedacı olmaya ve onu az sevmeye mecbur değilim. Bununla beraber vatanın adaletsizliğine inanmak, hatta onun adaletsiz olabileceğini düşünmek bile saygısızlıktır.

Ben yalnız genel olarak ödeve inanmaya değil, özel olarak bana yükletilen şu veya bu ödeve de inanmak zorundayım. Cemiyetimin, ailemin ve ortaklaştığım bütnü grupların bana emrolunmasını telkin ettikleri şeyleri bana buyururken vicdanımın yanılmazlığını da kabul etmem lâzım geliyor. Değilse vicdanım fesada uğrar. Hem de bağlandığım toplulukların emirlerini münakaşaya ve eleştirime benim kendiliğimden hiç bir sıfatım yoktur. Başkaları bunu yapabilir, fakat ben hiç bir zaman. Benim ancak başkalarının vicdanını takdire hakkım vardır. Daha doğrusu bundan şüphelenmek hakkı, cemiyet parçalandığı ve bazı noktalarda kararsızlık başladığı zaman, yenilik isteyen ve çok zayıf bir parti veya muhalifler tarafından bana verilir. Bu anda en zayıflar hürriyete baş vururlar, zayıflar kurtulmaklığım için bana cesaret verirler. Fakat benim kişisel duygumu o vakit bu zayıflar sarmışlarsa bu, kendi fikirlerini bana sokmak ve beni kendilerine destek yapmak içindir. Beni bir başka ödeve zincirlemek ve böylece onlar da bu ödevde tartışmayı bana yasak etmek içindir.

İncelenmesi pek az cesaret veren ödevler arasındaki gerginlikler bir nevi iskandaldır. Olgulara taraf güdülmeksizin bakılırsa ödevin her yerde biteviye ortaya çıktığı görülür. Ne kadar küçük ölçü-

de olursa olsun biz ödevi içerik (implicite) veya açıktan açığa ileri sürmeksizin kımıldayamayız. Bir ödev öteki ödevlerden bir şeyler çalmaksızın da yapılamaz. Aile ve dostlarıma hizmet ödevim, herkese karşı adaletli olmak ödevimle çatışır. Yetkeyi saymak ödevim gerçeği aramak ve söylemek ödevimi zorunlu olarak zararlandırır. Ailemize, yurdumuza, insanlığa, adalete, şefkate, merhamete ve nezakete karşı olan ödevimiz kuvvetlice ve her zaman, az çok itiraf edilerek birbiriyle karşı-olum (opposition) halindedirler. Ödevlerimizin, ifade ettikleri yönsemeler gibi, hepsinin her biriyle, her birinin de hepsiyle, asıl olarak, karşı-olum halinde bulunduklarını kabule kadar gitmek gerektir.

Karanlık, kaba ve hileli bir tarzda, fakat kendini yüklemeyen, bununla beraber herkesin kendi dileğine, daha doğrusu maruz kaldığı telkinlere göre tefsir ettiği bir nevi ödevler hiyerarşisi kurulmuştur. Fakat, ödevleri sürekli olarak birbirine karşı koyan gerginlikleri anlamamak daha çok sevilir. Ödev tektir. Ortaya ödevler çıkarılmaz, fakat «şu» ödev ileri sürülür. Bununla da ancak belirli bir zamanda, belirli hallerde bir hareket tarzının duruma öteki tarzlardan daha uygun geldiği ve ödevlerin birbiriyle uyuşmalarının ve birbirine karşı koymalarının kombinezonu sonucu olan, iyi hesaplanması gerekli belgin (précis) ve tek ödevin yüklendiği kastolunur. Hayır, insanın ödevi üzerinde çok düşünmemesinin, onu kabullenerek kendini ona vermesinin, incelemeksizin ve münakaşa etmeksizin onu

yapmasının gerekliliği, hemen hemen teslim olunmuştur. Bu, hele şu demektir ki, kör ve kötü organize edilmiş bir toplumsal içgüdünün veya birçok hallerde ne dediklerini bilemeyen ve toplumsal ruhun az çok yetkesini taşıyan mümessillerin telkinlerini kabullenmek lâzımdır.

Bir kimseyi budalalığa teşvik için «ödev» in hatırlatıldığını ne kadar işitmişizdir. Çok defa ferdin ödevlerinden biri, neden olduğunu kimse bilmeksizin, ayrılır ve yalnızlaştırılır. O, tek gibi göz önüne alınır, mutlak olarak kutsal sayılır. Haklı haksız, ilksiz ahlâk adına mükemmel olarak insana yükletilir.

Eğer «casuistique» in kötü bir şöhreti varsa bu şüphesiz bu alan bilginlerinin bazı vicdan hallerinde az tavsiyeye değer hal çareleri sunduklarından değil, fakat onların, hele, belki vicdanı incelediklerinden ötürüdür. Mutlak ödev müdafaacıları «vicdan halleri» ni sevmezler. İnceleme ve tartışma onları ürkütür. Başına çok körlük ve solaklık gelmiş bulunan toplumsal ruh tehlikeyi anlamış ve bu tehlikeyi genişçe yayılmış olan fikir darlığının ve katılığının yardımıyle beceriksizce sürüp çıkmıştır. Bununla beraber ahlâksal tartışmanın çok defa güçlü ve inatçı kişisel içgüdünün, hile ile, toplumsal içgüdüye mukavemeti için bir bahane olduğunu da bilmek gerektir. Edimlerimizden her biri, tabiatıyle, ortaya bir ödevler gerginliği çıkarmaktan geri durmaz; bu gerginlikler de her zaman kendiliklerinden en iyi bir şekilde halledilemezler. Bu gerginlikleri ötelemek ve

sona erdirmek için onlara dikkat etmeyi istememek de acayip bir yoldur.

Ödevi bize yüklemekle toplumsal duyunun istediği şey, yetke ilkesini zafere kavuşturmak ve kudretini içimize yerleştirmektir. Bununla beraber ahlâksal vicdan dış sıkıştırmalara dayanmak için bize bir vasıta ve topluma, devlete ve bütün dış kuvvetlere karşı bir destek olarak sunulmuştur.

12

Öz telkinlerini fertte en kişisel, en içten olan bir şeyin ifadesi gibi bize sunması toplumsal içgüdünün en güzel hilelerinden biridir. Gerçek, birçok hallerde kişisel vicdanın dış yetkeye dayanmak için uyandırılmış olduğu hiç inkâr edilemez. Bu takdirde beğenilen şey gerçek olarak asıl fert değil, o fertte her zaman var olmuş ve yine de var olan toplumsal ferttir. Bu, o ferdin daha iyi farz edilen başka bir cemiyet adına, suçlu ve aldatan bir cemiyetle savaşıdır. Ayaklanmayan kimseyi temsil eden asıl fert değil, toplumsal üstün bir düzendir. Günün kuvvetlerine karşı hakkı ve adaleti savunan kimseye, hele savunanla aynı fikirle olunursa, hatta ara sıra aynı fikirde olunmasa bile, hele bu savunma geniş ve soyut bir fikir taşıyorsa, saygı beslenir. Çünkü gelenekle hoş geçinmenin iyi bir yol olduğunu, bunun da geniş, soyut ve fayda gütmeyen bir fikir taşımakla mümkün olduğunu herkes bilir. Yok eğer,

toplum düzenine aykırı (anti-social) isteklerini yatıştırmak için cemiyete ayaklanmışsa o adam ayıpla ve nefretle karşılanır. Nefretle karşılanmaması için, içinde yaşanılan cemiyete karşı her ne sebeple olursa olsun, sistemli bir karşı olmada bizi daha iyi bir cemiyete götüren tek ve zorunlu yol görülmemiş olsun. Bu yol görülmezse «ödev» den, «vicdan» dan, «ahlâksal duyunun ayaklanması» ndan söz edilemeyecektir.

Toplumsal içgüdü bireyi överek heyecanlandırıyorsa bu, bireyin şimdiki cemiyetle savaşması ve sonra da gelecekteki sitenin kurulmasında bireyin **kendine baş eğmesi içindir. Hürriyeti en çok isteyenler** susturulmuş olanlardır; fakat, bunlar başkalarını yenince onlara hiç bir hürriyet vermezler. Herkes hüriyetten, haklı haksız, ancak «iyiliğin hürriyeti» ni yahut fenalıklardan en azının hürriyetini kasteder. Böyle oluşa insan gücenebilir, fakat bundan başkası da uygulanamaz. Yalnız, bütün insanlar, bütün hükümetler, bütün gruplar iyilik hakkında aynı fikirde değillerdir. Bu fikri daha genişçe kabul etmiş bazılarında hürriyet, geniş ölçüde düşünce ve isteklerin sürümüne yer vermiştir. Fakat, onun kısılmasıyle ancak toplumsal bir şekli gerçekleşmiştir. Hürriyet, her halde kendini tehikeye düşüren bireysel fantezileri, bencil istekleri şiddetle ortadan kaldırmaya uğraşır. **Medenîleşmiş hangi millet var ki adam** öldürmeye ve hırsızlığa göz yumsun? Hatta, nikâh düşmeyen akraba ile cinsel münasebet gibi, poligami gibi kabul edilen birçok şeyler kendilerini bireyci ve

çok serbest düşünceli sanan kimselerce bile nefretle reddolunmuştur. Hangi hükümet, hangi politika hasımlarını aleyhlerinde komplo kurmalarında ve kendilerini devirmede serbest bırakabilir? Hangi parti hıyaneti kabul eder?

Toplumsal ruhun haksız olduğunu hiç bir zaman söylemek istemem; şimdilik ben onu anlatmaya çalışıyorum. Şüphesiz onun işi sık sık sapınçlara rağmen idare ettiği grup ve genel surette cemiyet için, bağıntılı olarak, iyidir. Bir grup içinde toplanmış veya daha sonra toplanacak olanlar için de, belki önce iyi değilken, iyi olmuştur. Toplumsal ruh ortadan kaldırdığı bireysel istekler için iyi değildir ve şüphesiz o, bunlardan birçoğunu da ortadan kaldırmaktadır. Ortadan kalkan bireysel isteklerin çok az önemli ve çok az enteresan olduklarını da biliyorum. Biz, toplumsal varlık oldukça bireysel isteklere böyle yapmamız gereklidir. Bunlar az zarar veren şeyler değildir. Çok yayılmış, çok şiddetli ve sayısı da pek çok olan darılıp gücenmeleri önlemek için onların ortadan kalkmaları gerektir. Bu ortadan kaldırışta, toplumsal ruh bakımından, zarar gören bireyin hiç önemi yoktur; böyle yapılmakla bireyin değil grubun ve bizim çıkarımız gözetilmiştir. Bir hayvanı öldürmek adaletli bir şey değildir, fakat onu yemek için öldürürsek o zaman adaletli olur.

Toplumsal içgüdü ödeve ve hakka verdiği mutlak karakterle bunları bireyin en gizli yerlerine sokmak üzere, her zaman aynı istekle itilmiş bir halde, kendi öz tabiatının üstünlüğünü fert için bir zafer

diye göstermek ister. «İnandırarak giyotinlemek» sözü daha çok komik ve paradoksal tiyatro kişilerinni ağzında yer bulur. Ahlâk, bu cins uydurmaların hulyasını çoğaltmak ister. Ferdin, kanunu ve suçlunun da cezayı kabul etmesi gereklidir. Hem de fert, bunları iddia için kamçılanır da. Ferdin kanuna baş eğmesi yalnız ödev değil bu ona verilmiş bir haktır da. Eğer fert akıllı ve kıvrak bir zekâya malikse yahut yalnızca eğer onda toplumsal ruh henüz kuvvetliceyse suçlu, cemiyetin kendini suçlu sayan sebeplerini pekâlâ takdir edebilecektir. Fakat, fert olayları toplumsal bakımdan böyle kavrayacaktır; eğer feda edilmiş ferdinin gözleriyle bakarsa olayları başka görecektir. Cemiyet de, yaşamasından ve kendini korumasından vaz geçemeyerek, ferdin durumunu anlayacaktır.

13

Ödev, «buyruk» tur. Bu, onun büyük karakteristiğidir. O hiç inandırma yolundan gitmez; biz de onu hiç bir zaman sevgi, sempati ve çıkar düşüncesiyle yapmayız. O buyurur. O yetkedir, hem de uydurma bir yetke. Dıştan gelme bir yetkedir. Üzerimize koyduğu yasak tıpkı bize dışarıdan gelen zorlayıcı etkilere benzer. Biz onun yetkesini kabul etmezsek, şüphesiz o harekete geçemez. Edimsel olarak yapılan fizik kuvvetin zorladığı hal dışında uğradığımız bütün etkilerde olduğu gibi. Bundan başka, onun bü-

tün hükümleri dışarıdan geldiği halde herhangi ahlâksal bir yetke tarafından bize tavsiye veya çağdaşlarımızdan bir kısmınca olabilir bir şey olarak kabul edildiğinden söz edilmeye hiç bir zaman cesaretlenemeyerek —meğer ki deliliğe vurularak bu cesaret elde edilsin— onu bizim diye, bizden geliyormuş yanılsamasıyle yapmamız gerekmektedir.

O, soyut ve anonim bir yetkedir. Bu hal bireyin, onu kendinin sanmasına ve onda Tanrının doğrudan bir etkisini görmesine izin verir. Cemiyete de hep bireyi teşkil ederek ve hep ondan yararlanarak ve bireyi hür, ülküsel bir kişiselliğin ifadesi diye överek —bir anlama göre bu da doğrudur— «ben» in bencil parçasıyle ödevi ona seve seve kabul ettirmeye izin verir. İnsan cinsi birbirine karşı sempatiye ve yüz yüze birbirine baş eğmeye elverişlidir. Toplumsal ruhu buna yönelir, fakat bireysel ve bencil ruhu, işin tersine, onu buna karşı olmaya ve ondan kuşuklanmaya sürükler. Bir insanın kurduğu düzen, o bir insan oldukça, bireyde çatışır ve birey için kuşkulu olur. Genel çıkarlar ve hatta baş eğecek olanların çıkarını temsile memur veya Tanrısal bir iradeyi tebliği üzerine almış bir kimsenin emri kendini daha iyi dinletir. Bunun gibi kaynağı iyce bilnmeyen ve öz «ben» den çıkmış görünen, ister o «ben» in esas ve en yüksek tabiatını, isterse üstün ve Tanrısal iradeyi temsil etsin, içsel ve soyut bir buyruk da kendini daha kolay dinletir.

14

Ödev yetkesi, her şeyden önce ve belki de ilk iş olarak yalan söyler. Yaradılışının karakteristiği olduğu için. Ahlâksal yüküm belginlikle yetke kılığına bürünür. Böyle yapmazsa baş eğdiremez. O, buyurur, «sic-jubeo» sunu söyler, çünkü buyruğu değerlendirecek kuvvetlice sebebi yoktur. Dıştan gelen yetke ara sıra baskı yapabilir, eğer yapamazsa ona baş eğilmez. Böyle olunca ödev fikri de işe karışmazsa buyruk öylece kalır ve o zaman yetke ayıplanır. Bir hükümet idare edemezse devrilir, yerine bir başkası geçirilir. Bir generalin askerlerine etkisi kalmaz ve askerlerin disiplini beğenilmezse yetkesi olmayan şef hakkında daha sert davranılır. Bir kral ordusuna baş eğdiremez ve kendini halka saydıramazsa çekilmekten başka çıkar yol yoktur. Bunu herkes uygun bulur. Evet bütün bunlar pratik, politik ve beşersel bakımdan doğru şeylerdir, fakat ahlâksal bakımdan her şey değişir.

Bu hallerde yetke zayıf ve yetersizdir. Öz tabiatıyle yetersizdir. Yetersizliği derecesinde o, kutsal görünür. Bundan ötürü sarsılmış başka yetkelerin yardımına bu kutsallık sanıyle o çağrılır. Devrilmiş bir tahtı ara sıra ona bağlı kimseler tutmaya çalışırlarsa bunları ona iten şey onların vicdanıdır. Bu kimseler ödev duygusuyle harekete geçerler. Tahti devirenleri de ödev ve vicdan adına kötülerler.

Vicdanı kutsal yapan şey onun asıl zayıflığıdır ve bu nokta çok önemlidir. Bize kendini kabul ettir-

mekten başka bir şey olmayan ödev baş eğdirmek aracı olmadığı derecede «buyruk» tur. Vasfı olan zayıflığa elinden geldiği kadar yardımcı olmak için buyruktur. O, yüksekten konuşur, titrlerini incelemeyi yasak eder, fakat tartışma onun kaderidir. Küstahlık kendinde gerçek kuvvet ve hakkın yerini tutmuş ve aslında kuvvetine ne kadar az güvenirse sözleri de o kadar kurumlu olan bir avantüriye gibi kurulur. O, korkutma yoluyle iş görür. Öte yandan, düşüncesini gizleyerek, muvafakatlerini kuvvetlendirmek için baş eğdirmek istediği bireysel içgüdüleri de okşar. Bütün bunlar, toplumsal içgüdünün bağıntılı yetersizliğine çare bulmak içindir. «Ben» ile «biz» in çarpışmalarını ötelemek içindir. Eğer toplumsal içgüdü kuvvetlice olsaydı, eğer biz zorluca «başkalar» olsaydık ödev de korumlar, buyruklar, saygıya çağırmalar, gizemler gibi büründüğü kutsal ihtişam levazımından yakasını kurtarmış olurdu. Eleştirimden korkusu kalmazdı. Eğer kendisi daha çok yüklenebilseydi o kutsal ihtişamları daha az yüklenirdi. Ferde seve seve kabul ettireceği bir şeyi içsel bir buyruk ve kutsal bir vahiy şeklinde arz etmezdi.

Ödevin gerçek tabiatını iyice anlamak için onun nerelerde ortaya çıkarıldığını hatırlayalım. Kuvvetlerimizi korumak için şüphesiz yemek yemek ödevimiz vardır; fakat, iştahı yerinde bir kimse bu ödev için gerçek olarak öğütlenmez, annesini çok seven bir çocuk için de artık anne-babayı sevmenin ödevliğinden söz edilemez. Başkalarına olan sempati ile,

toplumsallık içgüdüsüyle, aile veya grup için doğal sevgiyle veya görenekle seve seve kabul ettiğimiz küçük fedakârlıklara hazırlanmamız için ortaya kategorik buyruklar çıkarmak gerekliği yoktur. İşini düzenle ve uygunca yapan bir işçinin, işinin kutsal bir hareket olduğuna dair bir duyguya hiç bir zaman ihtiyacı yoktur.

Buna benzer hallerde eğer «ödev» kelimesi kullanılıyorsa bu, onun yukarıda alınan olumlu anlamıyle alınmasındandır. Satranç oynayan birisinin şahı hapsettirmemesinin onca bir ödev olduğu anlamındadır. Fakat, biz birinden bize yapmaya elverişli olmadığı bir fedacılığı elde etmek istersek işler değişir. Hele ona yüklemek elimizde olmayan bir fedacılığı ondan istersek... İşte o zaman yüküm ve ona arkadaşlık eden fikirler, duygular bütün gayretleriyle işe karışırlar. Asıl bu zaman ödevin kutsal karakteri görünür ve genişler. «Kutsal karakter» ve «muhteşem kahramanlık» tan bahsedilirse buna hiç inanmayınız ha... Bu takdirde maksat herhangi birine, bir bireye, bir gruba, bir sınıfa sıkıntılı ve acı gelen hareketlerin, duyguların ve inanların yükletilmesinden ibarettir. Böyle hallerde bu sıkıntıları yüklenecek kimseler ya korkutulur veya okşanır. «Namuslu çalışmaya peygamberce dayanmak» veya «nasırlı ellerin muhteşem kahramanlığı» ndan dem vuranlar hiç de elleri nasırlı olanlar değildir. Hele «kutsal» sözünün arkasında başkalarından istenen ödev veya herhangi birinden herhangi bir imtiyazı söküp atmaya yardım zorunda olan biri vardır.

Toplumsal içgüdünün hileleri arasında bireye yaptığı şaklabanlıkları da sıralamak gerekli midir? O, bireyi tabiatta bütün ötekilerden ayırdı, kendine en yakın hayvan akrabalarıyle arasına aşılmaz bir uçurum açarak onu yaşayanların hepsinin üstüne çıkardı, ödeve bir değer verdi, hiç bir şeyle kıyaslanamayan garip bir rütbe verdi. Ödeve uygun olarak yapılan en küçük bir iş insanı sonsuz âlemin ötelerine yükseltiyordu. Fedacılığa sokulmuş bir kurbanı artık çiçeklerle süslemek gerçekten zordu. Fakat ahlâkın çiçekleri, gerçek kokuus ve rengi olmayan çiçekleri, ölümsüzlerin mezarları süsleyen alçıdan yapılmış taçlarını hatırlatırlar.

15

Daha açık olmak için, tabiatıyle olguları yalınçlaştırmak ve bir anlamda onların tabiatlarını bozmak zorunda kaldım. Toplumsal içgüdüden başka ahlâkın bütün etmenlerini aradan çıkardım ve toplumsal içgüdüyü olduğundan daha çok birleşmiş, daha çok aydınlanmış, daha çok muntazam olarak kabul ettim. Tasarımlı (représentatif) ve sembolik bir gerçekten başka bir şey ileri sürmedim. İyi biliyorum ki, başka suretle de bunu tanıyamazdık. Algılarımız bile, hatta «ben»imizin algısı bile sembo-liktirler. Ödev duyumuzun gerçek tabiatı, hele ödevin bütün tabiatı hakkında, onu tahlil etmiş olmadıkça, hiç bir zaman bilincimiz yoktur. Biz onu pek

eksik olarak ve kabaca kavrarız. Haksız olarak bize çözülemez bir halde ona bağlı görünen birçok fikirlerden ve duygulardan edindiğimiz izlenimlere ortak oluruz. Ödev hakkında doğru olan şeyin böylece bütün yanılsamaların ve yalanların onda bir parazit halinde kaynaması ve gerçekten bir mitoloji şeklini almasıdır. Doğrusunu söylemek lâzımsa, bu mitoloji en çok filozoflarca geliştirilmişe benzemektedir. Daha çok yanılmalara düşmek bütün insanlardan çok her çeşitten uzmanlara mahsustur. Birçok sebeplerden ötürü filozofların bu hususta uzmanlar safında birinci gelmeleri doğal olduğu kadar zorunludur da.

Toplumsal içgüdünün gerçeği şekil değişimiyle gösterecek tarzdaki birbiri arkasına yaptığı teşebbüslerini ortaya koymak zorunda kaldım. Fakat, olsa olsa, lüzumlu bir ortaya koyma yolunu kullanmaktan başka bir şey yapamadığımı sanıyorum. Söylediğim şeyler onun derin ve soyut hakikatini saklarlar. Ahlâksal inançları teşkile, şüphesiz, sayısız etmenler tesir etmişlerdir. Bunlar, birçok değişik manzaralar altında göz önüne alınabilirler ve çeşitli sebeplere bağlanabilirler. Vaktiyle ben de ahlâk meselesiyle karşılaşmıştım. Şimdiki etüdümün, vaktiyle edindiğim fikirlerime aykırı değil, onları tamamlamakta olduğunu sanıyorum. Aynı konu üzerine daha pek çok şeyler de söylenebilir. Meselâ, ahlâksal yükümle dinin, devletin ilkel şekilleri arasındaki ilgiyi araştırmak, dinsel hükümleri ve haramları, tabuları ve başkalarını çözümlemek gibi. Fakat, bütün bunlar, fikrimce, burada geliştirdiğim kavrayışı

sakatlamayacaktır. İncelenebilecek olan yeni etmenler burada benim kavradığım tarzdaki toplumsal ruhun, toplumsal içgüdünün şekilleri veya ürünleri olacaktır.

Fakat, toplumsal ruh, toplumsal içgüdü, başkalarının içimize vurduğu bu damga —ki o içimizde gerçekten baş kaldırır— ve bunu karşılayan bütün duygular ruhbilimin, garip bir surette birleştirmiş olduğu, çok karmaşık ve çok değişik bir bütündür. Şüphesiz, bazı hallerde, toplumsal içgüdü suçunu açıklar, biraz müphemce olan genelliği içinde belirir ve yalnız kalır. Bu hal çok kişisel bir harekete bizi sürükleyen bencil içgüdüye, soyut bir şekil altında, karşı koyduuğ zaman vaki olur. Ara sıra şefkatli duygulara —fakat bu takdirde o önceden parçalanmıştır— karşı koyduğu zaman da genelliği içinde belirip yalnız kalabilir. Hatta, vicdanımızda «başkalar» da aralarında çarpışırlar. Her halde öyle anlar var ki, biz bizde olan şeyi, bizi bizden ayıran şeyi, biz biz olarak kaldığımız halde artık bizden olmayan şeyi ve bizi dindaşlarımızla, dostlarımızla, ana ve babamızla, yurdumuzla ve bütün insanlıkla birleştiren şeyi belginlikle duyarız. O zaman bizim bir bütüne ait olduğumuza ve bu bütünün bizi aştığına dair izlenimimiz vardır. O zaman biliriz ki o, bütün bizden şunu veya bunu istiyor ve o zaman biz o bütünün açtığı yola çağrıldığımızı duyarız. Bu hal toplumsal içgüdünün genel ve soyut şekillerinden biridir.

Toplumsal içgüdünün her zaman bu şekilde mev-

cut olmasına daha çok ister. O, her zaman böyle belgin bir birlik halinde derlenip toplanmaz. O bizi bizde gerçekleştirdiği, bizde harekete getirdiği ve bizi de kendileriyle hareket ettirdiği «başkalar»a, filan veya falan şahsa, şu veya bu gruba sürükleyen çeşitli isteklerin ve bir sürü duyguların sonucudur. Bütün bu duyguların bireysel hayatları vardır. Bunlar çok defa birbirinden ayrı bir halde mevcutturlar, bunlar birbiriyle birleşebilirler, soyut bir bütün halinde eriyebilirler; fakat, yine de bizim içimizde birbirine karşı olup birbiriyle savaşabilirler. Bu hal dostunu bir şeye zorlamak isteğinin bir kimseyi bir yöne, mesleksel ödevinin de onu ters bir yöne sürüklemek istediği anda vaki olur. Bizde «başkalar»ın çarpışması, şüphesiz, az değildir. Onların bizimle çarpışmaları da az önemli olmadığı gibi. Fakat bunlar, benim şimdiki konuma girmez.

Toplumsal ruh hayatının karmaşıklığı onun tabiatının karmaşıklığına cevap verir. O, çözümleme yolu ile bireysel ruhtan ayırt edilir. Fakat, aslında yine biteviye bu bireysel ruha karışmıştır. Bizde «Başkalar»ın payı olmadıkça hiç bir şey yoktur. Mademki toplumsal hayat az çok bizim bütün sevinçlerimizde, bütün acılarımızda işe karışıyorlar ve mademki toplumsal hayat olmaksızın hiç bir fikre, hiç bir izlenime, ne de hatta hiç bir algıya sahip değiliz, o halde «Başkalar» bizim en bencil hazlarımızdan da işe karışıyorlar demektir.

Bireysel ruh bizde görünür şekilde ve doğrudan olarak hareket etmediği zaman da toplumsal ruh

içimizde, hiç olmazsa, görünmeyerek ve gizli kapaklı işe karışır. Yalnız başına bireysel ruh da hiç bir şeyi yaratmazsa da orada doğan ve orada olup biten her şeyden faydalanır. Sanatın, dinin, hayat gidişinin ve hatta bencil içgüdünün kışkırttığı veya ayarladığı kuvvetleri kendi son (Fin) larına uydurmak ve kendi lehine çevirmek için gizliden gizliye çalışır. Derin ve dilsiz maksatlarına uyamayan her şeyi ya işin içinden çıkarır ya onun şeklini değiştirir. Bu anlamla o, duygularımızı ve fikirlerimizi idare eder veya hiç olmazsa idareye kalkar, çünkü bunlar üzerinde başka yönsemeler de emek harcarlar, o da çok defa parçalanır ve yarattığı veya tertipledi-ği her şey kendi hesabına yaşamaya uğraşır onun da biteviye nezarete ve elde tutulmaya ihtiyacı vardır. Birbirine karşı girişilen sürekli savaşlar vardır. Kurulan ve bozulan teşekküller; doğan, parçalanan, gelişen, dağılan, ölen bireşimler vardır. Bu bireşimlerin öğeleri az çok şekil değişimine uğrayarak yeni kombinezonlar halinde birbirine angaje olurlar. Bu acaip ve karanlık karışıklıkta hiç bir şey büsbütün saf ve eksiksiz düzen içinde teşekkül edemez. Bu kaos arasından toplumsal içgüdünün işleyişinin genel şekillerinden birini ayırıp ortaya koymaya çalıştım. Birleşmiş olmadığı halde sanki birleşmiş gibi, sanki kişiselleşmiş gibi, sanki bilinçli ve mantıklı hareket edermiş gibi bundan söz ettim. Açıktır ki bütün bunlar, hiç değilse söz ettiğim şekil, bir yapıntı payı taşır. Bu yapıntının esas hakikatleri kurduğunu ve ortaya çıkardığını sanırım. Toplumsal iç-

güdünün geleneksel ahlâktaki rolünden bilhassa söz ettim. Gerçi bu ahlâk filozoflarca, düşündüklerinden daha az olmakla beraber, biraz bir yana bırakılmış olsa da o, yine insanlığın zihinsel organizmasında yaşamakta ve daha uzun zaman da yaşayacaktır. Bağıntılı olarak kendilerini çok serbest ve çok az peşin yargılı sanan düşünürlerde geleneksel ahlâk ruhunu görmek çok enteresandır. Toplumsal içgüdünün tesiri toplum bilim üzerine kurulan veya onda kaybolan veya onda yetkin ve tam şekillerini bulacaklarını sanan bütün ahlâklarda apaçık olduğundan dolayı onun üzerinde ısrar ediyorum. Yalnız bireysel içgüdünün bir ayaklanması gibi görünen şeye varıncaya kadar her şeyde toplumsal içgüdünün izi veya tesiri bulunur. Toplumsal ruh hayatımıza öyle karışır ve onu kendi lehine çevirmeye çalışır. Aristokratçı bireyselcilik, hatta bireyselci anarşicilik, bir Max Stirner'in veya bir Nietzsche'nin kavrayışları da bireyselcilik isteğinin insanlar arasındaki yeni bir olgunlaşmanın —o kadar da yeni değil ya— hareket noktasına inkılâp edebileceği toplumsal hulyalardır. Toplumsal ruh bireysel ruhun ayaklanmalarını bile kendi lehine çevirmeye çalışır. Bireysel ruh da toplumsal ruhta olduğu gibi kendini ona vermeye çabalar. Ne yaparsak yapalım:

«Demirle yazılmış toplumsal yazı»yı büsbütün silemeyiz. Taşıdığını sandığı ve bırakmak istemediği payı saklamak için bencil içgüdü de süreklice kendini koruma zorundadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKIN AHLÂKSIZLIKLARI

1

Organlarımızın genel işlemesi kendi hayatlarını sürdürmektedir. Bencil içgüdülerimizin gördüğü iş de, zihinsel hayatımızın ve organizmanın düzenini sağlamaktır. Toplumsal içgüdülerimizin, her birimizde yayılmış bu toplumsal ruhun gördüğü iş ise, ötekiler gibi, toplumsal hayatın devamını ve onun mükemmelleşmesini sağlamaktan başka bir şey değildir. Bu içgüdüler bizde, gerçek veya tasarlı (Virtuel) bizden daha büyük, bize girmiş ara sıra bize yardım eden, ara sıra bizimle savaşan fakat, bizim için değil ancak kendi için yaşayan bir varlığın organlarıdır. Başka insanlar, başka gruplar, bütün bir dünya böylece her zihinde yoğunlaşan ve zihin bunlarla organlaşmaya uğraşır.

Bütün şekiller altındaki ahlâk, topyekûn, bu üstün varlığın yaşamak ve bizim tarafımızdan yaratılmak, bize baş eğdirmek ve kendi son (Fin) larına bizi çalıştırmak için çabalamalarının sonucudur. O kadar karmaşık bir çabalama ki bir sürü çeşitli

ve tutarsız kuvvetlerin yanılmalarını, sapınçlarını hatta zararlarını önleyemez. Toplumsal öğelerin, zihin öğelerinin, dünyadaki bütün öğelerin başlı başına olarak işlemeleri bocalama ve şaşalamalarla durmaksızın orada olup geçer.

Ahlâk, durmaksızın yolunu sapıtır. Sistemlenmiş ve soyut şekli altında o, gerçek mahiyetini tanıtmayı yasak ettiği gerçek hedefindeki bilgisizliği, beceriksizliği ve acizliği yüzünden, her zaman işini yapmakta iktidarsız görünmüştür. Sık sık ahlâklar veya ahlâk taslakları, şurada burada, zuhuru görülen ahlâk imkânlıkları, korumak zorunda oldukları cemiyeti korkuturlar. Bu ahlâklar ciddî olarak uygulansalardı bütün hayat çözülmüş ve ortadan kalkmış olurdu. Fakat, bunlar muktedir oldukları fenalığı yapmak etkisine her zaman malik değillerdir. Karanlık toplumsal içgüdü ve bencil içgüdüleri, hayatın bu hasta mahsullerine karşı direnirler. Hayat da, fakat oldukça kötü şartlarla, bu şekil altında yürür. Ahlâkın hayata iyilik öğütlemesi kör bir öğreticinin çok zavallı artistlere renk ve çizgi kuramlarından söz etmesine benzer.

2

Ödev, zamanla ve mekânla değişebilir. Bu, çok sade bir olgudur. Fakat, önemi garip bir halde büyütülmüştür. Pek açıktır ki, bir ahlâk bir cemiyetin kuruluşu ve kendini koruması için harcadığı kuvve-

ti ve bu kuvvetle elde edilmiş sonucu gösterirse o ahlâk ilke ve düsturlarının o cemiyetin tabiatına sıkı sıkıya bağlanmak zorunluluğu da vardır. Endüstrici bir cemiyet, harpçı bir cemiyet, mutlak bir monarşi, sosyalist bir teşekkül, anarşici bir topluluk aynı ülküyü ne eğebilir ne de zorlayabilir; ne de o ülküyü gerçekleştirmek için aynı araçları tavsiye edebilirler. Hatta aynı cemiyette, her toplumsal organın, her grubun, gördüğü işlere göre her ferdin kendi yetenek ve ihtiyaçları gereğince kendine mahsus bir ülküsü vardır. Özel bir ortaklaşa duygusu, özel ödevleri vardır. Şüphesiz «Bütün» bu çeşitli özel ahlâkların bağıntılı bir uyuşmasıyle ancak yaşar. Fakat bu çeşitli ahlâklar her zaman az çok birbirlerine karşı olurlar ve bu karşı olmayı, bunlardan her biri kendi var olmasına ve cemiyet de kendi payına var olmasına son vermeksizin bırakamazlar. Bununla beraber, ahlâksal fikirlerin bütün ayrımları bir sapma (Déviation) sayılmaz. Meğerki, bir sapma yetkin olmayan bir hal gibi görülsün; bu taktirde de her şey bir sapmadan başka bir şey değildir. Fakat, tek evlilik veya çok evlilik, yakın akraba arasında evlenmek veya tersine evlenmemek, bazı gıdaları almaya veya almamaya ait özel alışkanlıklar gibi, eğer yapılmazlarsa —hatta bazen yapılırsa— garip ve iğrenç sayılmaya alışılmış bir sürü şeyler zamana, mekâna, iklime, ırka ve insanların, toplumsal gruplarına, tabiatına göre iyi veya kötüdürler.

Şüphesiz, bütün cemiyetler aynı değeri taşımaz-

lar; Grek medeniyeti Fenikelilerinkinden üstündü, fakat olgudan genel bir ahlâkı tümden getiremeyiz (Déduire). İnsanlığın erişebileceği ve kanunlarını yapıp şartlarını saptayacağımız en yüksek şekli ne söyleyebiliriz ne de bu bizim elimizdedir. Ne de yalnız yetkinsizliğini kabul ettiğimiz varlığın en yüksek şeklinin ne olduğunu —daha az bile olsa— bilebiliriz. Hatta belirli bir zamanda, belirli bir halka, neyin daha uygun geleceğini bilmek bile zor bir iştir. Fakat bu, küçük bir şüphe bile etmeksizin, münasebetli münasebetsiz, çözülmesi ödev edinilen bir meseledir.

Ahlâkın bağıntılığından, gerçi, çok bahsedilmişse de hemen hemen her zaman bu yanlış anlaşılmıştır. Vahşî bir âdet çoğu zaman cemiyetimize göre ölçülür. Tıpkı kaplan pençesinin koyun organizmasına göre ölçülmesi gibi. Her kurum hiç bir zaman soyut veya gerçek bir ülkü ile değil, kendi münasebetleri içinde ve ona sahip olan milletle incelenmelidir. Bu hal, sonra da, başka milletlerin bağıntılı değerlerini mütalaaya engel değildir. Fakat, bu ayrı bir meseledir. Böylece belki kurumsal veya gerçekleşmiş bir ahlâkın bir milletin gerçek ihtiyaçlarını hangi noktaya kadar karşılamış, ne dereceye kadar toplumsal halin yanlış kavrayışı üzerine kurulmuş olduğu görülecektir. Şüphesiz bu iş de çok zor olacaktır. Çünkü bir ahlâk kavrayışı, çoğu zaman bir cemiyetin şekil değişimine çalışır ve ara sıra onun hazırladığı şekil değişiminin olanaklı ve faydalı olup olmadığını önceden görmek de mümkün değildir.

Meselâ Feminizm, barışçılık sosyalistlik, anarşicilik doktrinleri ahlâksal ve toplumsal hal çareleri ileri sürerler, bunlar gerçekleşir mi, gerçekleşmez mi, gerçekleşselerdi bunlardan ne sonuçlar çıkardı? Değişmez ilkelerle, gökyüzünden inmiş vahiyler veya yalnız kişisel zevklerle biraz aydınlanmış olarak hiç bir şey söylenemez.

Öte yandan, —ve bir sapmayı ölçmek için bu da ayrı bir zorluktur— bazı hallerde kabul etmek mümkündür ki, bir cemieyti çözüntüye götüren bir gidis (Conduite) gerçekten ahlâksı bir gidiştir. Kendini adalete teslim eden bir çete arkadaşlarını zararlandırır, grubuna hiyanet eder. Bu çete, yağma ettiği cemiyete göre iyi hareket etmiştir. Meselenin çözümü sade görünür, hatta çokları bunun bir mesele olduğundan bile şüphe ederler. İki cemiyetten biri daha büyük, daha güçlü, daha geniş bir sistem leşmenin temsilcisi olarak belki gidişin hâkim merkezi diye göz önüne alınabilir. Bununla beraber, eğer bu cemiyet kendisiyle savaşan bir cemiyete karşı —her ne kadar bir hırsız çetesinden daha iyi ise de— barış içinde olan öteki cemiyetlerden daha kötüdür. Bir za'fın o cemiyetin ortadan kalkmasına sebep olması da kötü bir şeydir. Bununla beraber bir generalin medeniyetçe üstün bir düşmanla harp ederken vatanına hainlik hakkının olduğunu kim kabul eder? Eğer halk, herhangi birine peşin yargı ile meftunluk besliyorsa, onun uğruna kendi kendine hainlik edebilir.

3

Çeşitli toplulukların ahlâkça benzemezliklerini yanılma (Erreur) lar diye almamalıdır. Bir ferdin veya bir topluluğun belirli bir zamanda görülen ahlâkça çelişmelerinde de yanılmalar aramak gerekli değildir. Çeşitli gruplar arasındaki çelişmeler, karşı olmalar —kelimenin anlamı uygunca genişletilerek— biraz karışık ve gür bir medeniyetin doğurduğu çeşitli çarpışmalara ve meslek ahlâklarına tekabül ederler denebilir. Bir doktorun ahlâkı bir politikacınınkine aykırıdır, bir aile reisininki ise bir vatandaş ahlâkıyle her zaman uyummuş değildir. Fakat bu cinsten ahlâk ihtisaslaşması ve çarpışmalar sandığımdan daha çok ve değişik şekiller altında ve her yere serpilmiş olarak bütün dünyaya yayılmıştır.

Belirli bir yüzyılda insan ve dünyaya dair herkesçe kabul edilmiş, genel olarak, bir inanlar bütünü vardır. Bu bütüne bağlı bir de ahlâk vardır. Fakat, kendilerini Hıristiyan sanan ve öyle olduklarını söyleyen birçok kimselerin yalnız Hıristiyan ahlâkıyle amel etmediklerinden başka kabul ettikleri ve bir fırsatla ortaya koydukları ahlâk fikirlerini açıkça inkâr eden ilkeler aşıladıkları da meydandadır.

Bunlar her birimizde çeşitli ahlâk olduğunu gösteren vesilelerdir. Bu vesileler sayısızdır. Aynı adamın, genel olarak, gizli veya açık, giderilecek ihtiyacı kadar ahlâkı vardır. Bir ahlâkı var ki, haksızlıkların unutulmasını; bir ahlâkı da var ki öç alınmasını buyurur. Biri var ki, yeryüzü nimetlerinden hiç

birine bağlanmamayı düsturlandırır; bir başkası da, bu nimetlerden elinden geldiği kadar pay çıkarmasını zorlar. Bu ahlâklardan her birinin kendine mahsus yetkesi var ve bunlar mümkün olan mantıkla, her ne kadar birbirini nakzetseler de, olaylar da her zaman birbiriyle çarpışmazlar. Her birinin kendi alanı var, oraya seve seve gömülmüştür. İnsanlar içinde öyleleri var ki haftanın her gününde gezmeye çıkarlar, bazıları da ancak pazarları, o da tertemiz giyinmiş olarak...

Bu çeşitli ahlâklar cemiyetin çeşitli dürtmelerine (Poussée) cevap verirler. Toplumsal ruh bireysel ruhtan daha fazla tutarsız ve karışıktır. Bireysel ruha olan tesiri daha güçlü ve açıkça olmaktan çok daha dolambaçlı bir yoldan sistemlenmiştir. Sayısız ve çok değişik fertler, gruplar, grup bütünleri her zaman bizim üzerimize ve bir dereceye kadar da her biri kendi hesabına tesir ederler. Bunlar ara sıra birbiriyle uyuşurlar, çok kere aralarında savaşırlar; çünkü, bu takdirde aralarında gerçekten cemiyet henüz yoktur; farklı cinsten öğeleri birbirinden müstakil olarak kalırlar. Aileler, dostlar, vatan, okul, kilise, meslek grubu, devlet, insanlık kendi hesaplarına bizi evirmeye ve bizden umduklarını «Ödev» diye bize yüklemeye çalışırlar. Bu öğeler aralarında uyuşmamışlarsa fert de plastik olduğundan, üzerinde birbirinden ayrı tesirler de bulunduğundan bu uyuşmazlıklar kadar ahlâk doğar. «Ben» de az çok kendi hesabına harekete geçer ve kendine uygun gelen gi-

dişi sayın bir yetke perdesi altında ileri sürmeye çalışır. Herhangi bir tüccarın kendi işlerinde bir ticaret ahlâkı olacak, bir mezhep işinde onun bir din ahlâkı ve belirlir zaman ve hallerde söylenecek belirli sözleri, dostlarıyle ilişkilerinde de monden bir ahlâkı, daha birçok hallerde de birçok ahlâkı bulunacaktır. Fakat, bütün bu çeşitli ahlâklar barış içinde yaşamak için az çok saygı besledikleri sınırları içerik olarak tanımışlardır. Belki, daha lojik ve daha sıkı bir işbirliğine erişmek mümkün olur; ara sıra bu vakidir de; fakat mantıksızlık her zaman kuraldır. Birçok hallerde birleşmişlik tehlikeli de olacaktır. Bundan ötürü birleşmişlik de olmaz; birleşmişlik, cemiyet ve tanıdığımız insan imkânlarının çok üstündedir. Birleşmiş bir ahlâk üzerinde toplanmak için toplumsal ruh henüz çok ayrı, çok parçalanmış ve çok tutarsızdır. Bununla beraber, genel olarak, kendi felâketine yol açacak şeylere karşı koymada o, çok kuvvetlidir. Ölmekten ise tutarsızlıkla uyuşmayı tercih eder. Her yönden ortaya çıkan ve herkesin kendi fikirlerine ve gidişine göre kabul ettiği lojik ve ahlâksal çelişmeleri fert için olduğu gibi cemiyet için de (her zaman değil, çünkü toplumsal içgüdünün yanılmaz olması gereklidir) çok defa bir başarı içgüdünün korunma vasıtası diye almak lâzımdır. Bundan ötürü öyle görünüyor ki, eğer cemiyetin gözetlediği son (Fin) toplumsal hayat ise, mantıksızlık ve ahlâksızlık da —ahlâksal çelişmeleri söylemek istiyorum— hayat için zorunlu şeyler ise bu mantıksızlıkta mantık ve bu ah-

lâksızlıkta ahlâk vardır. Bu nizamsızlıkların bağıntılı faydalılıkları ve mevcut oluş sebepleri vardır.

4

Fakat, yıkıcı bir faydalılık ve şeref yoksulu bir mevcut oluş sebebi... Her özel ahlâkın alanı çok kötü sınırlandırılmış olduğundan, orada barış her zaman mümkün olamamaktadır. Bundan başka inatlı anlaşmazlıklar bitmez tükenmez çarpışma kaynaklarıdır. Bir kimse bir ahlâk kuralına göre davranır, fakat başka bir ahlâktan çıkarılmış başka kurallar da kendilerine uyulmasını isterler. Komşularına ticaret ahlâkı uygulayan bir kimse onlardan kendine dostça ve sempati ahlâkına göre muamele edilmesini bekler. Bireysel tutarsızlığı geliştiren toplumsal işlev tutarsızlığı, toplumsal bir yeni tutarsızlığa karşı bir nevi işlev yaratır. Bundan da ahlâkların ve pratiklerin çelişmesi artar, böylece cemiyette ara sıra derin ayrılıklar meydana çıkar. Sınıflar, partiler, mezhepler belirir, gelişir ve birbiriyle rekabete geçerler. Toplumsal ruh böylece bir yandan yaşar, gelişir, öte yandan çözülür ve bozulur. Birbirine aykırı yönde iki şekil değişimi kol kola yürürler, ara sıra biri, ara sıra da öteki üstün gelerek... Bunların ilişkisine göre cemiyet az çok ayakta durur ya büyür, serpilir veya uçuruma yuvarlanır. Ahlâkça bütün sapmalarda olduğu gibi, duygu ve fikirlerdeki sapmaların aralarında işbirliği meydana gelinceye

kadar başlı başına işlemelerine benzeyen yolda çarpışmalar da öğelere bölünürler.

Bütün yönsemelerimizin, bütün isteklerimizin, gerçekleşmeye uğraşmalarının önemi vardır. Bunlar gerçekleşinceye kadar kendilerini bir ülkü farzetmeye, gidişin bir ilkesi diye kabul ettirmeye, ahlâkın yükümlü bir karakterine bürünmeye çalışırlar. Onları gerçekleşmekten çok defa sayısız ket vurmalar (Inhibition)alıkorlar. Fakat onlardan her biri bir nevi fikir billûrlaşmasına, gidiş maksimine ve düsturlara sebep olabilirler. Böylece yer yer gerçekleşmiş küçük ahlâklara benzer alışkanlıklar bütünü teşekkül eder. Bunlardan soyut kaideler çıkarılmaya uğraşılmaz, çünkü ihtiyaçları yoktur, kuralsız da yaşarlar. Fakat korkutuldukları zaman ancak buyurucu tabiatları beliren vicdan azapları ve hazları gibi sevinç ve kederlere yol açarlar. Belirli zamanlarda ailece yemek yemek usulü, herkesinkine uygun bir tuvalet yapmak, noel gecesi yemekleri ve bazı sanatların icrasındaki özellikler böylece bir nevi ahlâksal ödev ve yükümlü bir karakter kazanırlar.

5

Böylece, aynı bir «Bütün»ün öğeleri her biri kendi başına hâkim olmak ve sistemin önemli bir harcı ve motoru haline girmek isterler. Bütün zihinler birbirine benzemedikleri için, ayrı ayrı zihinlerde yerleşmiş bulunan aynı doktrinin öğeleri orada ara

sıra şu veya bu öğeleri ara sıra ötekileri kamçılayan, birbirinden çok farklı, şartlara rastlarlar. Asırlara, zamana, gruplara ve fertlere göre filan veya falan öğe kendini daha kuvvetle kabul ettirir, daha azametlice görünür, beklenmeyen yeni fikir ve duyguları gıcıklar. Hıristiyanlık, birbirinden ayrı ne kadar ahlâk kavramları ortaya çıkarmıştır. François d'Assise, Martin Luther, Calvin, Escobar, Pascal hep İsa'dan medet umarlar. Torquemada, Tolstoi de öyledirler. Eğer bunların şakirtlerine, şakirtlerin şakirtlerine, ve hele her yerde ve her zaman rastlanan bilgisiz yırtıcılara ve yalancılara inersek, işin nerelere vardığını görmeyiz ki... Aynı doktrinin öğeleri arasında tıpkı bir üstadın çömezleri ve bir mezhebin üyeleri arasında olduğu gibi, açıktan veya gizli bir savaş vardır. Bir isteğin başka bir yerden çağrılması, bir fikrin hafif bir çarpışması düzenin bozulmasına ve aykırılıkların, sapmaların çoğalmasına yol açar. İşleri toplum hayatının korunmasına yardımdan başka bir şey olmayan ahlâk doktrinlerinde de böylece sert çilecilik isteklerinin, tam bir bakirliğe inan ve toplumsal hayatın muhafazasını sağlayan kendini sakatlama lüzumunun tohumları atılmış ve bu tohumlar sürmüş ve mahsul de vermiştir. Buna benzer hallerde toplumsal içgüdü gerçek olarak kendine yönelmiş ve kendi öz tesiriyle kendini zararlandırmaya kalkmıştır.

Evet, bu sapmalar çok az bulunan ve çok beğenilen bir mantık taşırlar. Mademki bir gelecekteki hayat, Hıristiyanların ve bir kısım tinselci filozof-

ların anladıkları gibi, gerçekten sevinçlerinin ve kederlerinin ilksizliğini bize vaat ediyor, o halde şu yeryüzü hayatı ancak o gelecekteki hayatı hazırlayan bir vasıtadan ve hoşlandığı bütün imkânlarla bizi bir Tanrı'ya yaklaştırmaktan ibaret büsbütün manasız ve bir yana bırakılabilen bir hal alır. Bu yoldan, yaratıcı bir Tanrı'dan alınan fikrin mahiyetine göre, artık ne vahşî bir çileciliğe, ne kendini sakatlamalara, ne suçlara ve birçok yerlerde birçok sebeplerin çoğalttığı ne fedacılıklara, dar fakat çok sağlam bir mantıktan gidilerek, sürüklenilmemiştir. ki... Eğer ortada bir sapma varsa bu, çeşitli bir inandan avuntu bulan herkesin kabul edeceği gibi, fikirlerin ve düsturların kusurlu bir halde zincirlenmesinden ileri gelmektedir. Fakat her zaman, insanlığımızın icabı, eksik bir doktrinden ve şaşkın bazı noktalara hareket etmeye mecbursak yalnız biraz seçik bir dünya kavrayışına dayanan her ahlâk sapmanın ta kendisidir. Bu ahlâk aynı zamanda yeni sapmalar hazırlayan tehlikeli bir ahlâksızlıktır. Eğer her ahlâkın ilk çıkışında bizdeki başkaların yani toplumsal içgüdünün basıncı varsa, nasıl karmaşık bir mekanizma ile ve toplumsal olaylarla tinsel öğelerin nasıl müstakil işlemesiyle cemiyetin bu ahlâkın esas amacına karşı yürüdüğünü ve ferde, ferde ve ahlâka rağmen, kendisi için ve kendini yok etmeye çalışan ne sıkıntılı hareketler yüklendiğini görmek çok enteresandır. Bununla beraber, toplumsal bir nevi intihar varsayımı ile de karşılaşılabilir. Yıkmaya doğru giden bu yürüyüş bireysel bakımdan bir in-

tihar işindeki mantıklılıkta olduğu gibi, bazı hallerde oldukça lojik, oldukça ahlâksal olabilir. Eğer ahlâk, hayatı iyileştirmek zorunda ise, onun çok kötü olmaktan başka bir şey olmadığını anlayınca, onu ortadan kaldırmak işini de üzerine alabilir. Bu takdirde onun ilkesiyle bir çelişmesi yoktur.

6

Ahlâk sapmalarının kaynağından gördüğümüz şeyler çok defa artakalan (Survivance) lardır. Hayatımızda önemi çok büyük olan artakalanlar, yeni icap ve şartlarla olan ilişkilerinde şekil değişimine uğramadan kendileri için yaşayan öğelerin çok müstakilce işlemelerinin her zaman bir sonucudurlar. Bize zorlanan ödevlere bu artakalanlardan serpiştirilmiştir. İnsanın bilincinde çocukluğunun tatlı veya sıkıntılı izlenimlerinin buruşup kalmaları gibi toplumsal artakalanlar da toplumsal hayat içinde buruşmuş ve sinmiş bir halde uzanıp giderler. Fikirlerin ve duyguların yeniliği artakalanların eksikliklerinden daha iyi bir değer garanti edemezler. Bu yenilik saygı ve yüküm duygusuyle pek anlaşamaz. Burada Tard'ın terimlerinden birini kullanarak «Taklit - Âdet», «Taklit-Moda» dan daha buyrukçudur. Sebebi basittir. Yenilik, ferdi daha çok karşı durdurur. Çağdaşlarımızı taklit ettirmek için toplumsal ruh bizi öz zevklerimizle baş başa bırakır. Bizdeki birçok istekler ve özlemlerle çarpışan gelenekleri muhafa-

za ettirmek için toplumsal ruh, bu gelenekleri bize kutsal ve saygıya değer diye sunar. «Alâksal» ve «Yükümlü» olan şey çok defa bizim çok eski dedelerimize uygun gelen şeydir, ahlâksız denen şey de, yine çok defa, bize uygun gelecek olan şeydir. Toplumsal ruhun ahlâksal ve yükümlü olan şeyleri bize zorlamakta alışkanlığı ve maniyası vardır. O, bize dedelerimizin giydikleri ahlâk elbiselerini giydirmek ister, hatta yırtık pırtık olmuş ahlâk elbiselerini bile o saklar ve onlara da saygı gösterir. Artakalanlık sebebi az göründükçe kutsallık artar. Ahlâk bütün karmaşık olgular kuramı gibi âdetlerden ve olgulardan daha geçe kalır. Bizi iyi korumayan yıkık ve üstümüze çökmekle bizi korkutan bir mabette yaşıyoruz. Bazı noktalarda edinilmiş fikirler (Idée reçue) hayli ihtiyarlamıştır. Ölülere gösterilen saygıda, cinsel münasebetlerde, şeref anlamında bizde de vahşîlerin ve barbarların anlayışı vardır. Bunlar en kutsal görünen en acaip fikirlerdir. Yazık ki, artakalan, her ne kadar, sapmanın en bol bir kaynağı ise de değişikliğe de hiç bir zaman yer vermez. Yeni özlemler ise biteviye ortaya çıkarak gidişimizi idareye yeltenirler. Fakat, yeni özlemler de kendi hesaplarına hareket ederler, gerek kendi aralarında, gerek eskiden kalmalarla uyuşmaya çalışmazlar. Çalışsalar da başaramazlar. Bir reformu vaat edenler ilkelerinden ne çıkcağını bilmezler. Az zaman içinde birçok şekil değişimlerinin tamamlanmadılarsa da, taslaklandıklarını gördük. Demokrasi —veya ona öyle söyleniyor—, Feminizm, boşanmanın ıslahı, barış-

çılık, sosyalistlik toplumsal dünyanın çeşitli yönlerde şekil değişimini ararken bunlar yanında yeni ve yer yer ahlâklar, ahlâk kırıntıları gelişmişlerdir. Bütün fikir akımlarında sapmalar sayısız ve sert olmuştur. Bunu herkes hatta bu akımların partizanları da kabul ederler. Yeni bir toplumsal veya ahlâk kavrayışının sampalar olmadan, lojik kusurlar taşımadan ve dostlarının çabalaması yürüyüşünü az çok engellemeden doğması ve büyümesi tamamıyle olacak şey değildir. Ayrıca, yeni bir fikrin sonuçları önceden görülemez. O kuvvetleri bilmek, tepkilerini ölçmek, engellerle karşılaşmanın sonuçlarını ve sonsuz bir halde değişmeleri kestirmek insan zihninin hayli üstünde olan şeylerdir. Biz vaktiyle, somut ve belirli bir halde uydurulan çok sade bir adalet isteğinin, işin çıkış noktasıyle dıştan hiç münasebeti olmadığı sanılan çok önemli toplumsal değişiklikleri nasıl hazırlayabildiğini ve kolaylaştırdığını gördük. (Yazar Fransız büyük devrimini kastediyor galiba.)

Bütün bunlardan ahlâkçı sapmalar hakkındaki yargılarımızın bağıntılığının önemli sebebi meydana çıkar. Durduran veya düzelten bir akıma sapma dediğimiz zaman bunu çok defa en uç sonuca göre yargılıyoruz. Fakat, eğer bu akım başarı elde etseydı bu da belki bir dengeye erişecekti, belki de ortaya çıkan bir dengeden üstün bir denge. Bir parti çarpışmasından yenilene suikastçı rolü verilir; yenen, eğer sonunda yaşayabilirse, meşrulukla idare eder. Bundan dolayı zaferin felâkete sürükleyeceği gerçekten sapma ile —başka şartlar ve icaplarla—

ortaya sürekli ve sağlam bir gerçeklik çıkaran sahte sapmayı birbirinden iyice ayırmalıdır. Bu da her zaman yapılamıyor.

7

Böylece, değişme ve saklama kesiksiz olarak ortaya sapmalar çıkarırlar. Bu iki olgu beraber yürürler. Değişmeler artakalanların ahlâksız ve yıkıcı olduklarını, artakalanlar da değişmelerin tehlikesini ileri sürerler. Saklama ve şekil değişimi, ikisi de, cemiyete kendilerini zorlarlar. Fakat, ikisi de kendi kendilerine fenalık ederler. Dünya, şurasında burasında biraz düzgünce kasırgalar görünen bir sistemler yıkıntısı, bir kaos'tur. Cemiyet de, bundan daha az nizamlı bir nevi kaos'tur. Evren bütünü ve toplumsal bütün nizamlı bir hale gelmek için durmadan tekrarlana tekrarlana bir evrimde sabit kalıncaya kadar her şey böyle bir kaos şeklinde olacaktır. Kimyasal kombinezonlar o hale belki böyle gelmişlerdir.

Cemiyet, böylece, bir piyesi binlerce defa oynayan bir aktör gibi rolünü oynayıp duracaktır. Değişmez bir evrimde kalıncaya kadar o bocalayacak, arayacak ve organlaşmanın kusurlarına karşı yarı gizemli kavrayışlarını, duygularını ve çabalamalarını, zekânın da yardımı ile, artıracaktır. Cemiyette her yerde, insanlar ve gruplar gibi, öğelerin müstakil işlemeleriyle öğrenir ki harp veya deniz işleri

büroları arasında bir gerginlik çıkmıştır. İş nazırı para harcamanın lüzumuna, maliye nazırı da bunun imkânsızlığına inanmıştır. Dışardan ancak gelip geçici olarak görülen bu savaşlar her zaman olağandır. Tehlikeli olsalar da işlerin yürümesinde zorunludular. İyi bir millî savunma bakanının ödevlerinin, işlevinde başlı başına kaldıkça, iyi bir maliye nazırının meslek ödevleriyle çatışmak zorunda olduğu açık bir şeydir. Maliye nazırının ülküsü tutumlu olmaktır, ötekinin ise orduya en çok kuvvet kazandırmaktır. Ekonomi onun hiç bir zaman esas ödevi değildir.

Her yerde ve her zaman açık veya gizli savaş vardır. Mesleksel her ödev, öteki ödevlerle savaş halinde oldukça ve kendi kendine üstün bir işbirliği içine girmedikçe —ki bu da sık sık olağan şeydir— bir nevi ahlâkça sapmadır. Bu sapış ara sıra beğenilir, çünkü bunun estetik bir güzelliği ve kendine mahsus bir büyüklüğü vardır. Fakat, her halde onu sapma diye kabul etmek gereklidir. Burada da biz onu ancak yüksek şekli altında görürüz. Fakat, aptallığa ve miskin bir gerilik gururuna yaklaşan bir sürü sapmalar vardır. Bağlanılan kıta kavramı bunun birçok çeşitlerini gösterir, aile ve yurtseverlik kavramı da —her ne kadar çok yükseltilseler de— böyledirler. Şüphesiz bunlar büsbütün bencil sapmaların tavlanıp gelişmeler için ilk basamaktırlar.

Meslekçe veya başka çeşitten bir özel ahlâk bütün bir ahlâk yerini tutmak istediği zaman sapma daha açık olarak görünür. Bu hal de sık sık olur.

Her toplumsal sistem kuvvetleri kendine müsaade ettiği nispette istilâcıdır. Her insan kendi öz çıkarlarını tehlikede görünce partinin tehlikede olduğuna çabukça inanır. Bununla beraber, her grup ancak kendi ülküsünün doğru olduğunu, ötekilerin hiç bir şey olduklarını veya pek az bir şey olduklarını hayaller. Bir sanatçı sanat medeniyetinin, bir sanayici de seve seve endüstriyel medeniyetin rüyasını görür. Teolojik ve asker anlayışları kudretlerini kötü kullandıklarını ispatladılar, bilim anlayışının da seve seve yapacağı onlarınki gibidir.

Her grup, her işlev, her özel ahlâk, hepsi de, şu veya bu öğenin ve bütündeki kötü iş bölümü sonucu küçük sapmalarla bulanmıştır. Bir kuramın, bir doktrinin tarihçesi bunları kuranların veya geliştirenlerin bu kuram veya doktrinleri çok defa verimsiz hale koyduklarını veya zayıflattıklarını da göstermektedir. Kilise perleri (ululari) her alanda yolunu sapıtmış kimselerdir (Hérésie). Katoliklik tarihine veya evrim kuramı tarihine bakınız, sürekli düzeltmeler her halde lüzumlu olmuştur. Bunun gibi bir cemiyet de, bütünüyle, kendini şu veya bu yönde daha uzaklara kaptırmak mevkiindedir. Ahlâk da kendini koruyarak ve şekil değişimine uğrayarak biteviye şeklini bozar, o da kesiksiz düzeltilmek zorundadır. Kurulduğu zamanki kuşaktan şimdi onunla amel eden kuşağa kadar, büyük ilkeler durmakla beraber, bir sürü tatbikatlar, özel alışkanlıklar, değer takdirleri, ana-baba ile çocukları birbirinden ayıran farklar kadar, ara sıra derinden de-

rine değişmişlerdir. Önce uygun görülmeyen bir şey göz yumulan ve hatta beğenilen bir şey haline gelir, göz yumulan bir şey de göze batan bir şey olur. Kuşaklar birbiri arkasından akıp gittikçe değişim genişler. Her zaman korkutucu sapmaları ötelemek veya azıtmalarını önlemek için sürekli rötuşlar pek lüzumludurlar.

8

Buraya kadar etkisini bir yana bıraktığım bencil içgüdüleri ahlâkın sapmalarında tesirli surette işe karışırlar.

Bu içgüdüleri kuvvetli olmadıkları zaman baş eğerler veya toplumsal ruh tarafından aldatılmış olurlar, fakat bunlar da direnirler, kendilerini savunurlar ve hileye saparlar. Her zaman hücuma ve durumdan en güzel payı çıkarmaya hazırdırlar.

Bencil içgüdüleri böylece «Casuistique-Vicdan bilim» in en münakaşa götüren kısımları için çalışmışlar ve bu bilimin kötü şöhretine yardım etmişlerdir. Bir komedi kişilerinden biri: «Kanunu değiştiriyorum, çünkü ona saygım vardır.» demişti. Bencil içgüdü de kendini sıkan ahlâk kanunlarını saydığı zaman böyle sayar. Bu, onun ondan öç almasıdır. Toplumsal içgüdü de ferdi ortadan kaldırarak riya yolu ile ona saygı gösterir ve ona «Ödev» i, onun öz çıkarı ve hür bir iradeye lâyık, tek bir işleyiş diye sunar. Bencil içgüdü toplumsal içgüdünün üs-

tünlüğünü tanıdığından onun emirlerini de kabul eder. Fakat o emirleri yorumlayarak kendini az zararlandırır.

Bencil içgüdünün işi, her zihin anıklığına göre başka başkadır. Kuvvetli ve az vesveseli bir bencil, toplumsal içgüdünün öğütlerini ya bir yana bırakır veya reddeder. Zayıf, korkak ve vicdanlı bir bencil de kendini ve başkalarını inandırmayı düşünür. ve daha iyi hareket eder. Çok defa, bir fertte bireysel ruhla toplumsal ruh hileli bir savaşa tutuşurlar. Hileli savaş ara sıra hasımlardan her birinin kişiselliğini idareye, hasmını ortadan kaldırmaya veya hasım eğlencede ve uykuda iken bir sürprizle —onu büsbütün yok etmeksizin— yenmeye çalıştığı sert bir boğuşmaya yerini bırakır.

9

Bu ayrı cinsten savaş birbirinden ayrı insan tiplerini karakterize eder ve ortaya ahlâkın çeşitli sapmalarını çıkarır. Hile yolu ile savaş korkaklara, vesveselilere, iddiacılara ve başkalarını ancak kendi iyilikleri için incitmekte olduklarına inandırmak isteyen şefkat sahibi kimselere uygun gelir. Böyle olunda ahlâksal iç sevinci çok ağırca ödenmesi gerekli olmayan bir hazdır. Azgın savaş daha ziyade, kişilikleri inatçı tutkuları için hayli kuvvetli fakat tutkularını içlerinde saklamayı düşünmeyen bununla beraber onları taşırmaya ve uzatmaya da yer verme-

mek üzere oldukça toplumsallaşmış kaygılı içtepili (Impulsif) leri meydana çıkarır. Bu cins savaşlar aynı zamanda kendi kendileriyle büsbütün içten olmak isteyenlerle bu savaşların her zaman kendilerini köreltmeyeceği kimselere de uygun gelir.

Bir derece üstün bir organlaşma veya organsızlaşma yeni tipler ortaya çıkarır. Fazla bir organlaşmada kişisellik, açık bir savaş çıkması için, çok sıkışıktır. Hayat komedisinde roller çok iyi dağıtılmıştır. Her öğe kendi rolünün nasıl yapılacağını bilir. Belirli zamanlarda bencillik gürültüsüzce üstün gelir. Böyle zamanlarda özgecilik ve ödev ne yapacaklarını bilirler; bilmemezlikten gelinerek veya bilmeyerek verilen karşılıklı imtiyazlar birçok çarpışmaları ötelerler.

Tersine, organsızlaşma şiddetlenirse azgın ve az tutarlı içtepili tip baş gösterir. Bu tip, icapların ve isteklerin tesadüfüne uyarak ve hiç biri de ayarlanmış olmayarak, ara sıra şu, ara sıra da bu yönde hareket eder. Bu takdirde bu tip aynı apaçıklıkla ara sıra fedacı, kahraman, ara sıra da bencil ve vahşî görünür.

Bütün bu tipler şematik kalır, realitenin çizgisi dümdüz değildir. Bu tiplere her gün görülen birçok olgular da eklenebilir. Bunlara ahlâk sapmaları, hiç değilse, ahlâkın özel alanlardaki sapmaları da bağlanabilir. Bencil içgüdünün hileli hareket edişine, bencil içgüdülerinin kendilerini memnun etmek üzere saygı besler görünmek kanunu değiştirmeye çalıştığı bütün bir «Casuistique» alanının ve hayatta

sık sık geçen küçük riyacılıkların hepsi bağlanabilir. Şiddetli savaşa ve buna çok defa arkadaşlık eden tutarsızlığa ise, daha ziyade ahlâkçı düsturlar arasındaki tutarsızlıklar, çok bencil ve henüz yaşayan ahlâka açıkça aykırı giden özel ahlâkların zaferi, atalar sözleri ve içinde bencilliğin hâkim olduğu ve yetkeli maksimler gibi delili olarak tekrarlanan «Her koyun kendi bacağından asılır, Tanrı sevgisi herkesin kendini sevmesiyle başlar» gibi sözler de sokulur. Modern ahlâk, «Onur» ahlâkı bunlara benzer maksimlerle doludur. Çok defa içerik (Implicite) fakat hayatta yerleri olduğu halde filozoflarca az değerlendirilmiş olan ahlâk yargılarını da, dolayısıyle, bunlara bağlamak gereklidir. Çok sert davranılması gerekirken yenilmeleri çok zor diye mütalaa olunan tutuklu (Passionnel) suçlar ve «Önüne geçilemeyen - Irrésistible» isteklere meydan veren ve çok fazla bir şefkati doğuran sapmaları söylemek istiyorum. Bazı külhanbeylerinin iyilik belirtileri ve bir kısım eşkıyanın kibarlık özentileri için çok ileri giden beğenmeler de bu aradadır. Bu birbirine aykırı simetrik sapmalar içinV. Hugo bana güzel misaller verir. Örnekleri isteyerek ondan alıyorum, çünkü o zannettiğinden daha az haklı fakat söylendiğinden daha çok doğru olarak ruhları coşturan bir düşünür olmak iddiasındadır. Hugo'nun şiirlerinde adı geçen «Kanut» iyilikleri ve büyük işleri hesaba katılmayan büyük bir kraldır. Ama bir küçük suç, tek bir suç onu kıyamete kadar mahkûm eder. Sultan Murat ise her cinsten kusurlara ve suçlara bo-

yanmıştır, fakat günün birinde, kızgın güneş altında can çekişen bir domuzu ayağıyle ittiği için bütün suçlar affedilir. Bunlar şiir olarak, hele Hugo'nun diliyle, güzel şeylerdir; lâkin mantıksızlık ve sapmalar, üzerinde durabileceğim kadar fazlasıyle ortaya konmuştur. Hayatta bu cinsten yargılara, hiç değilse şiir güzellikleri içinde, biteviye rastlanmaktadır.

10

Bir yandan bir sapma olunca ahlâkı çevreleyen ikinci derecedeki yalanların hepsini sapmalar diye göz önüne alabiliriz. Bu yalanları ben, az çok sistem halinde birleşmiş, fakat bir asırdan öbürüne, bir toplumsal gruptan ötekine, hatta bir fertten başka bir ferde değişen doktrinlerin, sanıların, fikirlerin ve duyguların pek geniş ölçüdeki bütünlüğünde görmekteyim. Bunların hepsi intıbaksız, solak, belgisiz, hatalı şeylerdir ki ortaya çıkardıkları faydalılığa ve hakikate rağmen bir faydalılık ve hakikatler toplumsal bakımdan patolojik şeylerdir.

Ödev bilgisi de, incelediğimiz gibi, tehlikeli bir sapmadır. Hakka, sorumluluğa (Responsabilité), yaptırıma (Sanction) beklenen fikirler de sapmalardır. Bu bilgilerin nasıl belgin bir anlam saklayabildiklerini burada ve başka yerlerde ifadeye çalıştım. Bize hazırlanıp verilen bu bilgiler, çelişmeler ve ahlâksızlıklar kaynağıdırlar. Hakkın çağdaş filozofik bilgisi kapalı ve tutarsız bir zihinle ancak kavranabilir.

Kuvvetle hak münasebetleri de hep yanlış anlaşılmaktadır. Adalet fikri de bundan kurtulmuş değildir. O da, her adımda yanlış anlaşılmakta ve yanlış çıkmaktadır.

Elindelik (Libre arbitre) fikri ise, sanki bir kimse, kendi fikri ve isteği olmayan bir şeyle isteklerine ve fikirlerine karşı koyabilirmiş gibi, ahlâksal yargıları yargılanacak varlığın tabiatına değil bu tabiata ve bu tabiatın karşı koymasına tabi olmayan varsayımsal bir kudretin kullanılışına bağlı saymakla ahlâksal yargıları lekelemekte bir şaheserdir. Değere ve değersize dair olan yargıların çok defa dürüst yargının büsbütün tersi oldukları iyice anlaşılmıştır. Sorumluluğun en son haddini bulduğu, yaptırımın da cemiyete yapılmış kötülüğü öteleyecek veya onaracak yerde, kötülüğü azıttığı ve onun tekrarını hazırladığı yerlerde ve hallerde sorumsuzluk bulmak için sorumlulukla yaptırımı uzlaştırmakta ne iyi anlaşma yapılmıştır.

11

Bu soyut sapmalar beklendiği gibi, somut alanda da bir sürü sapmaları sembolleştirirler. Emredilen «Ödevler»den hiç biri yok ki eksiksiz olsun ve bir fırsatla başka bir «Ödev»e aykırı düşmesin. «Fazilet»lerimizden bir tanesi yok ki herhangi tarzda ve süreki bir halde kusurlu olmasın veya bir fırsatla gerçekten bir düşkünlük (vice) haline gelme-

sin. Aslında, mutlak faziletler diye göz önüne alınan ana sevgisi, yurt severlik gibi birçok eğilimler her gün bayağıdırlar ve suçlar öğütleyen şeylerdir. Bencil çıkarlar veya çeşitli duygular baskısı altında ahlâkımız durmadan sapmalar yapmaktadır. Ancak bir başka sapmaya uğramak için bir sapmadan kendini kurtarır. Birbirinden başka gruplarda aynı zamanda veya aptalca bir kabalığın ileri sürüldüğüne tanık bir vurdumduymazlığın veya yapmacık bir duyarlılığın belirsiz bir hümanitarizmanın veya dar bir yurtseverliğin, suçlular hakkında kör bir acımanın veya aptalca bir kabalığın ileri sürüldüğüne şahit oluruz. Herkesçe kabul edilsin veya resmî olarak kabul edilmesin, bütün sapmaların toplumsal bütün içinde kuvvetle mevcut kendilerine mahsus ahlâkları vardır. «İnsanda kendini kaybedercesine var olan ana sevgisi kutsaldır.» «Aşk, uğrunda her şeye cevaz vardır.», «Bir arkadaşın kusurları açıklanmamalıdır.» İşte bazı toplumsal gruplarda kabul edilmiş olan eşit önemde birkaç hikmetli söz örneği.

«Mesleksel ödev» bu binlerce özel ahlâk arasında bir tanesinden başka bir şey değildir. Bu da, özel ahlâkların en belli başlılarından ve özerkli (Autonome) biri olmaya ve sapmalar için çıkış noktası haline girmeye uğraşır. Brouardel, «Tıbbın Sırları» adlı kitabında doktorlar için susma ve sır saklama ödevini, o da kanuna saygı göstermek için, onu bozmak prensibini hatırlatarak, bütün ödevlerin başına geçirir. Fakat, doktorun veya noterin ödevinden başka yurttaşlık ödevi, âşıklık ödevi ve tutkulu kimse-

ler ödevi de yok mudur? Her yönseme harekete getirdiği kimseye ödev yükletir, bu kimse de biraz düşününce o yönsemenin yatıştırılması çaresini bulur. Son kabul edildi mi vasıtalar bir yüküm karakterine bürünürler. Her cins ödevden, bu arada meslek ödevinden tutkulu bir ödeve ve en son da hâkim olmaya çalışan yönsemeler içinde ödevin ufalanıp kaybolması sonucuna varılır. Yönsemeler aralarında anlaşamadıkları için sapmaların çoğalması da zorunlu hale girer.

Bizde her birimize ve aralarındaki anlaşmak ve birbiriyle sevişmek ihtiyacına göre değişen inatçı yönsemelerin garip halitasından yeni sapmalar ve yeni tutarsızlıklar da çıkmıştır. Eşya üzerinde anlaşma olmadığı halde kelimeler üzerinde biraz daha iyice anlaşma meydana çıkmıştır. Birbiri arkasından gelen kuşaklar, çağdaş bireylerle olduğu gibi, çok belirsiz ve değişik duygular yolu ile aynı kelimelerle vasıflanmışlardır. Bu kuşaklar ve bireylerden her biri aynı kelimelerden kendi hoşlarına gidecek tarzda şereflenmişlerdir. İddialı tutarsızlıklara «Onur» ve «Değer» hakkındaki fikirlerimizden daha açık bir örneğe belki rastlanamaz. Bunlara önemli bir değer vermekte anlaşmak mümkündür, fakat bunları herkes kendi çıkarına ve bunlardan umduğu istek ve ihtiyaca göre anlar. «Vakar», bazıları için hiç bir şey yapmamaktır, bazıları için çalışmaktır. Aynı şartlar içinde bu kelimeler düelloyu kabul veya reddi öğütler. Üç asır önce yazarlık vakarı, eserinin başında zengin ve kuvvetli bir kimseyi övmekten onu

alıkomazdı; bugün böyle bir anlayış kötü sayılır. Fakat, bugünün yazarı yirmi bin aptalın zevkini okşayacak şekilde yazı yazar ve kötü görülmez, bu da başka mesele... Yalan söylemek bazılarınca bir şerefsizliktir, bazılarınca ise yalanla suçlandırılmış olmak, böyle bir suç karşısında ise bir daha yalan söylememek bir şerefsizliktir. Vakar, şaire eğer hoşlanıyorsa «Fildişi kulesi» nden çıkmamasını, yok eğer isterse insanlığın işleriyle uğraşmasını emreder, gerçekte herkes şeref noktasını istediği yere kor.

Çünkü şeref ahlâkında bireyselcilik, toplumsal içgüdüden hilekârlıkla öcünü almaktadır. Bireyselcilik, toplumsal içgüdünden ödev ve yüküm gibi ahlâk şekillerini kabullenerek onları kendi fantazisine göre yapmaya çalışmaktadır. Ödevi ve yükümü değerlendirmek için «Hak» kı kendisi satın almış ve başkalarını bundan mahrum etmiştir. «Herkes kendi şeref ve vakarının kâkimidir.» Bireysel içgüdü toplumsal içgüdünün yüküm, vicdan ve fazilet fikirlerine verdiği kuvveti kendi lehine çevirir. Bundan başka kendi ödevini özelleştirerek ve onu yapmaya kendini zorlayarak, geri kalan öteki ödevleiin hepsinde kendini serbest bile sayar. Kendi isteğine ve lehine seçtiği şeref ve vakar fikrine aykırı düşmeyen bütün işleri vicdanın olanca serinliği ile yapabilir.

Yalnız toplumsal içgüdü de kendinden yana hareket eder. Şayet, fert kendine göre bir onur edinmeye kalkar ve buna erişirse o zaman bireysel ruhun savaşlara hazırlanması gerekir. Toplumsal ruh,

bizim içimizde mevcut «Başkalar» a göre değişen bir vakar ve onur anlama tarzını bizim kafamıza sokmaya çalışır. Bütün bunlardan edebiyat veya politikada bir çekişmeyi silâhla halle zorlayan onur kavramından Vatel (1) in intiharına yol açan onur kavramına ve saat tam on ikiyi çalınca gönlüne göre ve zamanında hazırlanmış yemek bulamayan bazı saf kimseleri sindirimi güç birçok lop yumurta tıkıştırmaya sürükleyen onur kavramına kadar acayip uzlaşmalar, garip halitalar, yeni tutarsızlıklar ve sapmalar ortaya çıkar.

Fakat, sapma çok defa az açık ve az görünen bir şeydir. Çünkü o, olduğunun tersi görünmeyi çok iyi bilir.

Gelip geçici şartların tesiri altında iddialarıyle genel bir ahlâkın, şekliyle de bir aşk ahlâkı, bir merhamet ahlâkı, bir ödev ahlâkı gibi bir özel ahlâkın doğduğu görülür. Bu çeşitli adlar bir şeye, sapmalara delâlet ederler. Sapma, birinci yeri alan ve öteki öğeleri kendine bağlamak isteyen değişik önem-

---

(1) Vatel, büyük Condé'nin metrdotelidir. Efendisi bir gün Lui XIV'ü Şantiyi sarayına davet etmişti. Tam sofrada, nadir bulunan bir balığın misafir önüne getirilmeyeceğinden korkarak ve bunu da şerefsizlik sayarak kılıcını çekip intihar etmişti. (Çeviren)

deki bir öğenin, ötekilerin rolünü ellerinden almasından başka bir şey değildir. Gerçekten, adaletten bir parça azaltıp eksiltmeksizin ve onun kaskatı, hiç değişmezlik haliyle birlikte bir merhamet veya bir aşk ahlâkı bahis konusu olamaz. Bunun gibi adalet ahlâkının yürüdüğü yerde aşk ve merhamet az emniyet verici, tehlikeli za'flara elverişli kılavuzlardır. Burada iyi bir gidişin öğelerinin birbiriyle nasıl işbirliği ettiklerini ve bu öğelerin birbirine nasıl bağlı oldukları meselesini araştıracak değilim. Fakat çeşitli bir sürü gidişleri hiyerarşisinden anlaşılan şey, bunların hiç olmazsa aralarında birçoklarının yanılma ve sapma farzettirmeye elverişli olduklarını göstermek istiyorum.

Daha uzaklara gitmek gerek. Yalnız, bütün bir hayat kavrayışını bağlamak istediğimiz her ahlâk ilkesi bir sapma ve böylece bir ahlâksızlık değil fakat kendi kendileriyle övünülen ve zihnin öteki niteliklerinden ayrılan her fazilet için de bir sapma ve bir ahlâksızlık denebilir. Fazilette de ahlâksızlıktan bir şeyler vardır.

Çünkü faziletten anlaşılan şey zihin dengesinin bozulmasıdır. Yeter derecede iyi olmak için fazla, hem çok fazla iyi olmak gerekliliği öteden beri söylenmektedir. Bu söz bu hususta ki fikri belki iyice anlatmak için söylenmiştir. Her halde fazilet ancak bu şekilde kavranılır, çünkü o aşırılık ister.

Kamusal duyu, şüphesiz, uzun zamandan beri cesurluğu pervasızlıktan, iyiliği za'ftan, korkaklığı

tedbirsizlikten ayırt edegelmiştir. Fakat yakından bakılırsa iki esaslı nokta göze çarpar.

Önce fazilet, tıpkı sulardan meydana gelmiş bir ırmak yatağındaki bir kaynaktan çıkan pınar gibi kusurlar içinden meydana gelmiştir. Korkak adam tedbirlidir, pervasız kimse cesurdur, özgeci bir müsrif âlicenaptır, hasis biri de tutumludur. Hatta korkak bir adam tedbirli bir kimseden daha fazla tedbirlidir, öteki misallerdeki de buna benzer.

Bu örneklerle faziletin gerçek mahiyeti açıklanmaktadır. Fazilet, bir dengenin bozulmasıdır; karşılığı olan bir «vice» deki denge bozuluşundan daha az bir denge bozuluşu. Fazilette herhangi bir aşırı gitme ve bir denge bozulması vardır.

İyi olmak için bir adamın yalnız ödevini yapması yetmez. Aklın sınırladığı yerde kalan bir kimse için «Cesaretli» adı verilemez. İtidalle ihsan eden kimse cömertlik rütbesine erişemez. «Faziletli» olmak için bir kimsenin «Ödev» inden çok fazla bir şeyler yapması ve aklı bir yana atması gereklidir. Ödevini aşırılıkla yapan bir kimse takdir edilir, bu onu herkesin az yapmakta olduğuna delildir. Fakat aklın dışına çıkılarak «Ödev» den çok fazla bir şeyler yapmak istenirse o zaman da «Akıl almaz» sayılır.

Hiç bir şeyi büyültmeyelim. Fazilet hafifletici sebepler ve şartlardan faydalanır. Şundan ötürü ki, biz akıllıca olanla olmayanı her zaman pek iyi bilmeyiz. Yaptıklarımızın sonucunun da ne olacağını lâyıkıyle önceden kestiremeyiz. Bilgisizlik de çok de-

fa mazerettir yahut faziletin şartıdır. Şüphe halinde, herkesin alanının dışında şüphe arkasından gitmesinden ise önce deneylenmiş bir ilkeye güvenmesi daha doğru olur.

İkinci göze çarpan nokta da bir fazileti, bu fazilete karşı konulan hatta bu fazilete tam aykırı düşen bir düşkünlükten ayırabilmekte uyuşulmamasıdır. Bir hareketin fazilet veya düşkünlük olduğu meselesini herkes kendi fikir ve zevkine göre muhakeme eder. İnatçılık bizi memnun etmeyen bir ciddîliktir, fakat bize iyiliği dokunan bir gevşekliğe biz tedbirlilik adını veririz. Bir parti için dövüşenleri o parti adamları cesurluk sayarlar, fakat muhaliflerce bu cesurluk küstahça bir meydan okumadır. Bütün bunlarda herkes az çok mantıklıdır. Gerçi bazılarının —her zaman biraz koketçe de olmayan bir görüş genişliği ile— düşmanlarının faziletini övmeye eriştiklerini bilirim. Fakat bunlar, önceden görülmesi her zaman mümkün olmayan, toplumsal hayata ve filan veya falan grubun hayatına faydalı veya zararlı şartları hakkında birçok noktalarda tamamıyle olgunlaşmamış ve tamamıyle yanlış genel fikirlerle kestirilebilen iş sonuçlarıyle ancak cesareti çekinmezlikten, cömertliği müsriflikten ayırt edebilirler.

13

Fazilete kamuca koşulan şart, savaştır. Değerin güçlüklerle ve kötülüğe olan eğinime karşı savaşla öl-

çüldüğü bilinen bir şeydir. Bir kimsenin kötülüğe eğilimi yoksa veya o kötülüğü kolayca yeniyorsa mesuttur, fakat faziletli değildir.

Buradan ahlâkın en garip hatta en gülünç diyebileceğim sapmalarından biri doğar. Bu sapmanın da, şüphesiz bütün ötekiler gibi, sebepleri vardır ve o sapmanın sebeplerine benzer sebepler bunu ortaya çıkarmıştır. Namusluluk ve iyilik kudreti bu duygulara aykırı gelen isteklerle savaş sonunda meydana gelmiştir. Fakat, bir fazilet denen şeyle onu ortaya çıkaran şeyi birbirine karıştırmamalıdır. Termometre olmaksızın sıcaklık olmayacağını sanmanın doğru olmaması gibi. Öte yandan çabalamanın ahlâksal bir üstünlük olduğuna insanları inandırmanın da bazı toplumsal —mahzurları olduğu gibi— faydaları da vardır. Böylece, az zeki fakat çok tutkulu ve sebatlı bir öğrenci çalışmaya teşvik edilir. Bu çocuk kendini zahmetsizce ilk safa erişen bir çocuktan daha değerli bulmakla mutlu olacaktır. Şüphesiz, bu çocuğun sebatlılık ve iradeden gelme bir değeri vardır, fakat bu değer fikirsel bir değerden başka bir şeydir. Bununla beraber, eğer öteki çocuğun da aynı sebatlılık ve iradeden gelme bir değerle doğmamış olduğu --bu hususta kesin bir deneye tâbi tutulmadıkça— bilinemez.

Değerin çabalamakla kazanılması fikrinin bir sebep ve mazeret diye gösterilmesi insanlığın acıklı şartının ve durumunun icabıdır. İnsan, ne tek başına ne de kendine yüklenen toplumsal hayat içinde yaşamaya elverişlidir. O, durmaksızın acı çeker,

durmaksızın da çabalamaya ve zahmetle inlemek zorundadır. Bundan ötürü o, acıyı ve çabalamayı, tabiatıyle Tanrı'laştırdı. Kendiliğinden yetkin olan Tanrı'sı onu, bütün çelişmelere rağmen, acı çekmeye, çabalamaya ve ölmeye mahkûm etti.

Bununla beraber çok açıktır ki, toplumsal hayat için önemli olan şey herkesin kendi işlevini seve seve ve elinde olan araçlardan en çok tasarruf ederek ve olabilen en az çabalama ile, fikrini şuraya buraya sapıtmaktan yapmasıdır. Hatta şöyle böyle ayarlanmış bir toplumda bile insanın zihin haline yaraşan şey bulanıklık ve çarpışma değildir. Düzenli, sıkıntısız, çarpışmasız, uslu ve doğal olarak amacına yönelmiş bir işleyiştir. Bir fabrikatorun paralarını sağlamca saklayan bir kasadara ihtiyacı vardır, yoksa kasadan para alarak sanat veya lüks isteklerini yerine getirmek için nefsine karşı enerji ve başarı ile savaşan bir kasadara değil... Bütün hallerde iş böyledir. İyi bir asker olmak için onda kaçmak isteğinin, sadakatli bir kadın olmak için de kocasını aldatmak arzusunun bulunması gerekmediğini ispatlamaya lüzum var mı?

Faziletin ortada yayılmış şekildeki kavramı gerçek bir sapmadır. İnsanlığın yetersizliğinin ve sakatlığının bir delilidir. Fazilet bu yetersizliğe bir çare bulmaya uğraşır. Fakat, çare bulacak yerde, belki, bu yetersizliği azıtmakta ve onu teşvik ederken çoğaltıp uzatmaktadır. Yetkin demiyorum, fakat bizimkinden daha iyi bir insanlıkta fazilet şekil değişimine uğrayacaktı, daha iyi bir insanlıkta daha sağlam

bir fazilet kavramı yerini alacak ve ruhlara tesir ederek iradeleri harekete getirecekti. Bu daha sağlam kavram, iyi anlaşılmamış olmakla beraber, şimdiden de vardı. Böyle bir manzara ele geçmez değilse de bir şahsın saygı gösterdiği ahlâksal fikirlere aykırı, fakat sağlamca ve doğal olarak hareketinden ötürü vicdan azabı çektiğini görmek her zaman dikkati çekmektedir.

14

İtidal bir fazilet midir? Bir fazilet değilse bile itidal vasfı olmaksızın bütün faziletler birer kusur ve aşağılıktan başka bir şey değillerdir. Bununla beraber bir faziletteki itidal, o faziletin az beğenilmesine yol açar. Belki de haksız; fakat kabul edildiği veçhile itidalli fazilet az itibar görür. Bununla beraber, cemiyetin umulan bağıntılı sağlığı, ruhun ve bedenin sağlığında olduğu gibi, ancak birbirine karşı koyan kuvvetlerin muvazenesinden ve birbiriyle birleşmek için her biri kendi tabiatından bir şeyler bırakan ve kendilerini bilmezlikten gelen birbirine aykırı yönsemeler sisteminden doğabilir. İş böyle olunca, şayet ahlâkın da bir amacı ve bir anlamı varsa bu amaç ve anlam ahlâkın kendine denge aramayı yüklemesinden ibaret kalır. Göze çarpan her fazilet ise bu dengenin bozulmasından başka bir şey değildir.

Bazı aşırılıkların güzel sonuçları olduğu şüphesizdir. Çok aşırı gitmiş bir fazilet uzaktan takip edi-

len bir örnektir. Bu aşırılık ne kadar fazla ise belki o nispette etkili olacaktır. Saint Françoit eğer çok makul olsaydı arkasından daha az gelinecekti. İnsanlığa bir iki adım attırabilmek için onu şiddetle çekmek gerektiğinin söylendiğini bilirim, bunun büyük bir değeri de vardır, fakat gelip geçici ve bağıntılı bir değer.

Tam güzel (Le beau parfait) e hiç lezzet olmayan bir arı su deniliyor. Bizim tanıyıp ölçebileceğimiz güzel için bu söz açıktan açığa yanlıştır. Sınır olarak doğrunun, güzelin, iyinin aynı yoklukta (Néant) birleşecekleri bir nevi fizikötesi alana kadar soyuta çıkılırsa bu fikir kendini doğrulayabilir. Fakat, bu fikir fazilete daha uygun düşer. Çünkü gerçekten ahlâklı adam büsbütün iyi bir adam olmayacaktır. Zira, iyilik bir kimsenin öteki niteliklerine (Qualité) üstün gelemeyecektir. Bu adam doğru olacak, ihtiyaç halinde kuvvetli de olacaktır. Fakat, hiç bir zaman cömert olmayacaktır. Çünkü, doğru olunca o, herkese ancak kendi hakkını verecektir. Onda cesurluktan da eser görülmeyecek, çünkü o, ancak zorunlu hallerde kendini gösterecektir. Bir anlamda övülen bütün vasıflar ona uygun gelecek, fakat bu vasıflardan her biri de bir ötekini azaltmış olacaktır. Böylece, övülen vasıflar onda azalınca, kendisinde bulunduğu sanılan her fazilet onun taşıyamayacağı bir kusuru tazammun edeceğinden, fazilet olan hiç bir vasıf ona uygun düşmeyecektir. Haiz olduğu niteliklerin kusurlarını da taşımayınca bu kimsenin tam doğru olarak şu veya bu nitelikleri

vardır denemeyecek. Bizim faziletlerimiz artık ona uygun gelmeyecek, o faziletleri de ancak saf bir insanbiçimcilik (Anthropomorphisme) yetkin bir varlığa verilebilecektir. Böylece de insan fazileti bir nevi bağıntılı indirgeme (Réduction) içinde kalacaktır.

Bir olay faziletten edinilen bir kavramı açıkça aydınlatmakta ve ondan koyu bir ahlâksızlık çıkarmaktadır. Bu olay, yetkin hal için duyulan nefrettir. Kamuca kabul edilmiş bir şeydir ki, yetkinlik can sıkan ve çekilmez bir şeydir. Bununla beraber, yetkinliğin kötülüğünü söyleyenlerin onu nerede tanıdıklarını ve ondan niçin çabukça bıktıklarını bilmiyorum. Fakat, zihinsel dengenin insan zekâsının nefret ettiği bir şey olduğunu bilirim. Bununla beraber, insan zekâsı bu dengenin ancak kaba saba ve düpedüz bir imgelerine malik olur. Bu imgeler yetkinliğin aleyhine tanıklık etmezlerse de insan zekâsı lehine de etmezler. Bundan başka, fiziksel sağlamlık da pek dikkati çekmiyor. Marazî, hasta, bayat ve sulanmış şeylerin çeşitli zekâlar için bir hoşluğu vardır. Vaktiyle, yetenek sahibi ve sayılıp sevilen bir edebiyat zevkine malik yazarlar bu cins güzellikleri bize överek şöhret kazanmışlardı. O zamandan beri de aralarında bazıları geleneksel ahlâkın hareketli taraflısı haline girdiler.

Bundan anlaşılıyor ki, galiba, insanda esaslı bir düşkünlük vardır. Bu düşkünlük onun samimî ve hiç çözümlenmeyen çelişmelerinden geliyor. İnsan, insan olarak kaldıkça da bu düşkünlüğü içinden sö-

küp atamayacaktır. Eğer kötülük sevgisinde bilinçsiz veya fesada uğramış bir nevi iyilik arayışı varsa, karşılıklı olarak, iyilik sevgisinde de tabiatıyle bir kötülük sevgisinin, bir aşırılık ve sapma sevgisinin çöreklendiği anlaşılıyor. Bunlarsız da fazilet mevcut olamayacaktı.

Zihin duruşunu iyice açıklayabilmek için organizmadan ve politika hayatından kıyaslama noktaları alalım. Organizmada «Fazilet» in karşılığı bazı işlevlerin başka işlerler hesabına aşırılıkla gelişmesidir. Meselâ, solunum sisteminin sindirim sistemi zararına, kaslar sisteminin dolaşım sistemi zararına gelişmesi gibi. Bu takdirde çok enteresan patolojik haller ortaya çıkacaktır. Bazı sporların aşırılıkla yapılmasından, sistemlerinden birinin fazla gelişmesi sonunda ortaya çıkmış tipler üzerine gözlemlerimiz vardır. Bisiklete çok binenlerle bazı jimnastik şekillerinin yarattığı deforme tipler gibi. Gerçek ahlâklılık bir organın işlevini aşırı olmayarak ve uygunca yapmasını ister. Bunun gibi, bir cemiyet de ancak düzenliliğin yaşattığı organlardan birini fazla geliştirirse ve bu cemiyet de meselâ çok harpçı veya safi endüstrici veya artist bir hale girerse, kendini yıkan bir «Fazilet» ortaya çıkarmış olacaktır. Bu takdirde köklerinin beslendiği gübreyi ve toprağı gizleyen göz kamaştırıcı bir bitiş ve parlak bir çiçeklenme elde edilmiş olacaktır. Böylece o cemiyet belki dünyayı kasıp kavuracak, belki ışıklara boğacak, sanata kavuşturacak, uzun zaman belki dünyaya kılavuzluk edecek veya korkuluk olarak dura-

caktır; fakat, her halde kendini en iyi sonuçlara götüren yolun dışında ölüp gidecektir. Soyut olarak göz önüne alırsak bu cemiyet çok yüksek estetik bir değer taşıyacak, fakat şimdi uğraştığımız konu estetik değil ahlâktır. «Fazilet», ahlâk bakımından bir sapmadan başka bir şey değildir. Yüksek karlı tepeler yukarıdan vadilere ve yamaçlara hâkimdirler. Dupduru beyazlıklarıyle bunların şahane görünüşleri vardır. Fakat insanın şehir kuracağı yer bu tepeler değildir. İnsana kalın topraklı sakin vadiler lâzımdır. Hele ona az temiz ve az saf bir hava ister, değilse bunlarsız o teneffüs edemez. Gerisi hulyadan ve sanattan başka bir şey değildir. Fakat, tıpkı nehirlerden hasıl olarak insanları susuzluktan kurtaran ve onlara endüstrilerinde faydalı olan glasyeler gibi ahlâk zirvelerinden de bol bol ve buz gibi sular iner, insanlık bunlarla susuzluğunu giderir, yaşamak ve hareket etmek gücünü bulur.

15

Çok nazik olan toplumsal mekanizmanın gevşediği ve şaşaladığı kriz anlarındaki kadar vahşîliğimizi gösteren hiç bir şey yoktur. Böyle anlarda öğelerin ne yaptıklarını bilmeksizin ve birbirine bağlanamaksızın hareket ettikleri görülür. Burada bencil içgüdülerinin baskısı altında toplumsal içgüdülerinin yerlerini bıraktıkları çok öğretici olan hallerden söz etmiyorum.

Vaktiyle çok tehlikeli ve enteresan bir kriz —bireysel menfaatlar, ahbaplıklar, kinler hakkında bir şey söylemiyorum— adalet kavramını, hakkında hüküm verilecek konuya ve genel olarak yetkeye saygıyı, yurt sevgisini, daha iyi ve geniş bir insanlık özlemini, hangi cinsten olursa olsun, hakikat uğrundaki savaş fikrini, zorunlu uylaşım duygusunu, ülküleştirilmiş büyük soyutlar sevgisini ve hayata ara sıra acı imtiyazlar veren gerçekler kaygısını, hepsini birden tehlikeye düşürmüştü. Bu yönsemeleri içlerinde taşıyanlardan her biri kendi vicdanına ve buyruksal ahlâka baş vuruyordu. Karma karışıklığı içinde pek azlarının sağlamca muhakeme yürütebildiği garip ve trajik bir çarpışma başlamıştı. Bir sürü «Fazilet»ler ortaya çıkıyor, zihinleri şaşırtıyordu. Soyut olarak bunların aralarını bulmak mümkündü, fakat olay içinde bu imkânsızlaştı. Faziletler çok kuvvetli ve canlı göründükçe herkesi heyecanlandırma hassası çoğlıyordu. Otorite saygısı kabul edilmiş bir hatayı, o hata ile tamirden hoşlanmıyordu. Fakat, hakikat ruhu da ara sıra çok maksatlı bir yurtseverliğin mübalâğalandırılmasına veya hor görülmesine hiç bir özür bulmak istemiyordu. Bu mesele münasebetiyle, toplumsal ruhun teşekkülü, zorunlu karmaşıklığı, temel aykırılıkları, belli başlı öğelerinin arasında olabilen boğuşmalar, evrimine eş olan bulanıklıklar ve onu biteviye korkutan buhranlar, «Fazilet»lerin tehlikeli ve şiddetli karakteri hakkında iyice bilgi edinebiliriz. Toplumsal ruhun her şeye rağmen kendini teşkil için hâlâ teşebbüs-

lerde bulunduğu görülmektedir. O, beceriksiz, kör ve solaktır. Fakat çalışkan canlı ve sabırlıdır. Yaşamak ister; bununla beraber, çok defa sukut eder ve biz onun sonunu önceden göremeyiz. (Yazar bu konuda galiba Fransız devrimine işaret etmek istiyor.)

16

İşte, bundan ötürü bir ahlâksal sapma, kendini gerçekten iyi bir hale getiren özel koşullardan ayırarak, faziletler yaratmıştır. Yukarıdan beri gördüğümüz sapmalara benzer daha soyut bir sapma gerçekte müstakil ve mutlak ahlâk organlaştırmış ve onu yöneldiği son (Fin) un üstüne koymuştur. Yöneldiği sonun üstüne koymuş olmak ahlâkın var oluş sebebinin mazeretini teşkil eder.

Ahlâk iyi bir yaşamak sanatı olduğundan, asıl hayatın kendine verdiği değerden başka bir sanatın bir ahlâksal değerinin olmaması pek açıktır. Burada onun estetik değeri hakkında bir şey söylemek istemiyorum. Şu veya bu medeniyete cevap veren bir ahlâkın da ancak bu cinsten bir medeniyetten başkası için ahlâksal bir değeri olmaması gerektir. İyi bir araba yaptırmak için tertip edilen planların, eğer o cemiyetin endüstrisi o arabayı yapmaya elverişli değilse, ne değeri vardır? Bu planları tatbik vesilesiyle, günün birinde, araba yapmaya erişilebilir mi denecek? Evet bu dünyanın bir ahlâklılık tiyatrosu hali-

ne gelmekten başka bir oluş sebebinin bulunmadığı da savunulmuştur.

Bununla beraber bir iddia, filosofik ilkelerin çoğunda olduğu gibi, belli bir şey (Truisme) olmadıkça savunulmayan bir paradokstur. Eğer, hayatın ancak iyi olmak şartıyle, bir oluş sebebi vardır ve sonsuz ıstıraplara, ilksiz karışıklıklarla dolu bir dünya olmaktan ise olmaması daha hayırlıdır denilirse haklı, hem de pek çok haklı olunacaktır. Fakat, eğer hayatın gerçekleştireceği kanuna dış ve üstün bir değer verilmek istenirse bu takdirde kabul edilmez ve zannederim anlaşılmaz bir teklif yapılmış olunacaktır.

Burada asıl meseleye gelmiş oluyoruz. Ahlâk hayattan ayrılmıştır. O başlı başına bir şeymiş, kendi kendine ve kendi için varmış, kimsenin ondan soracağı bir şey yokmuş, onunla münakaşa edilmezmiş gibi göz önüne alınmıştır. O da, kendini müstakil ve hiç bir şarta baş eğmez diye ilân etmiştir. Bu ahlâk kavrayışı, mutlaka kendini zorlamaksızın, pratikte yayılmıştır. Sanki o olmasaydı insanlık yetkin bir düzen kazanmaksızın behemehal kaybolup gidecekti. Ahlâk bazı filosoflarda veya bir kısım filosofların bazı yazılarında bütün katılığını saklamaktadır. Victore Cousin in (1) orijinal ve cesur bir teşebbüsten ziyade vülgarizasiyona münhasır ve benim baş vurabileceğim kitabından şu satırları seve seve alacağım:

(1) V. Cousin — du Vrai, du Beau, du Bien, P. 341.

«Sefaletin teşvik ve telkinine rağmen kendine emanet edilen bir depoyu saygı ile bekleyen bir namuslu adamdan, bu depoyu niçin böyle muhafaza ettiğini sorarsam o bana «Çünkü o benim ödevimdi», «Çünkü işin doğrusu ve iyisi bu idi» diye cevap verecektir. Mesele buraya gelince cevaplar durur. Fakat, sorular da burada duracaktır. Bize yüklenen ödevin adaletten geldiği kabul edilince zihin yatıştırılmış olur. Çünkü, böylece o zihin ötesinde aranacak bir ilkeye varınca adalet ona kendiliğinden bir ilke olacaktır. Bu birinci hakikatlar da kendiliklerinden oluş sebebi taşıyacaklardır. Bundan ötürü adalet yani insanlar arasındaki iyilik ve kötülük münasebetlerini ayırt eden bu hassa ahlâkın ilk hakikatıdır.»

İşte, bize pek katıca sunulan doktrin budur. «İyilik iyiliktir, üçnkü o iyiliktir.» Daha uzakta aranacak bir şey yoktur. Vicdanımız bize onu emniyetle ve apaçık tanıtır. Böylece sevişenler, saadetler, ve hayat bol bol kazanırlır, fakat kazanılan şeyler ikinci derecedeki şeylerdir. Çünkü iyilik hayatı iyi bir hale koymayı mümkün kıldığından değil, o iyilik olduğu için iyidir.

İyilik olmayan da, Tanrı'nın iradesi öyle olduğu için iyi değildir. Tanrı iyiliği emreder, onu yaratmaz. Bundan başka, iyiliğin sebeplerini varlıkta ve var olmayan (Non-être) da da bulabiliriz. Bu veçhile ahlâk insanın öyle dışındadır ki başkalarına olan sevgi ile veya yurtseverlikle yapılan bir edim —bu edim her ne kadar beğenilen bir edim olsa da—

ahlâklı bir edim değildir. Ahlâk hayatın o kadar dışında kalıyor ki, belki hiç bir edim ödevin öz kanununa uygun bir halde yapılmış olmayacaktır. Çünkü ödev, olduğu için yapılmak istenen bir şeydir. Ödevi bu şekilde kavrayış sapmanın gerçekten en iyi bir halidir.

Pratik gerçek alanın şurasında burasında doktrin iyi görünür, fakat Cousin'in ortaya koymadığı «İyilik niçin iyiliktir, adalet niçin adalettir.» gibi meselelerle iş pek iyi görünmüyor. Bu sorulara genel faydalılığı, acımayı ve sempatiyi geliştirmek isteyen bir toplumda, insanların varlık şartları göz önüne alınmak suretiyle, cevap verilebilecektir. İyi düşünülürse, iyilik üzerine edinilen fikirlerin kesin ve açık olmamasından dolayı herkesin kendini şanslı sayması da doğru olur. Çünkü yukarıdaki sorulara cevap bulmak denenirse «İyilik iyiliktir, çünkü iyiliktir.» den başka bir cevap bulunamayacaktır. Fakat, böyle cevap vermek iyiliğin şartlarını kavramamak ve o şartları kabul etmemek demektir. Bu hususta bazen iyi bilgi edinilmiş veya kısa görüşlü kalınmıştır. Fakat daha uzaklarda bu soruya cevap bulamamak, edinilmiş ve kabul edilmiş fikirlerin ispatlanamayan şeyler olduğunu da gösterir. «Var oluş nedenlerini kendileriyle ispatlayan faziletlerden» sakınmalıdır. Kimse bunları hiç bir zaman bir mesele olarak ortaya koymuyorsa, bunun sebeplerinden biri filozofların ortada oluşlarıdır. İsteniyor ki bu meseleleri eleştirmek işini onlar üzerlerine alsınlar.

17

Bir kısım yetkinsizlikler ve sapmalar ahlâktan ayrılamaz (İnhérent) oldukları içindir ki ahlâk vardır.

Her şeyden önce o, hemen hemen zorunlu olarak halin ihtiyaçlarına ayak uyduramamakta ve geri kalmaktadır. Her devrin kendine mal ettiği, kabullendiği ahlâkın dışında sergüzeştçi gidiş kavrayışları ahlâksızlık sayılır. Her devrin kabul ettiği ahlâk yönsemelerinin bir gözlemi, sınıflanması, tesirlerinin ve değerlerinin ölçülmesi gerekir; halbuki, bu yönsemelerin şekli, yönsemelerin yerleri ancak ve parça parça başka yönsemeler tarafından tutulduktan sonra tamamlanmış olacaktır. Cemiyet, yenilikleri karmaşık ve intizamsız olduğundan yeterlikle bizim önceden göremeyeceğimiz tarzda durmaksızın şekil değişimine uğramaktadır. Bu toplumsal yeni şekillere henüz kullanılmamış ve bilinmeyen kuramlarımızı önceden tatbik edemeyiz. Geçmişe dayanan ahlâk kavrayışlarımız ve ona benzeyecek olan gelecek ahlâk hakkındaki kavrayışımız şekil değişimi zorundadırlar. Fakat, biz bu şekil değişimini istenilen çabukluk ve yumuşaklıkla yapmaya hiç bir zaman muktedir değiliz. Bilinmeyen bir şey birdenbire ortaya çıkar. Bundan başka toplumsal ruh bizim kafamıza yürürlükte olan ahlâk için saygı sokmuştur.

Bu hal de beceriksizliğimizi ve doğal olan ağırlığımızı azıtır. Toplumsal ruh canlı ve kıvrak kalabilecek olan ahlâk kavrayışlarımızı sağlamlaştırma-

ya uğraşır. Bu hal, her ahlâk için zorunlu bir düşkünlük ve bir nevi esaslı ahlâksızlıktır. Yeni bir ahlâk ancak ağır ağır, o da bir yandan kutsal görünmeye başlayınca teşekkül edebilir. O zaman ancak kendinden beklenen şeye artık cevap vermeye başlar.

Böylece, biz zorla toplumsal bir sıkıntı haline gelmeye başlayan geleneksel, ayarlı ve yürürlükteki bir ahlâkla içinde gelecekteki resmî ahlâkın tohumu bulunan ve büyüyerek onun da köhneleşeceği denenmemiş, tutarsız, hileli taslaklar halindeki ahlâklar arasında sıkışır kalırız. İnsanlığın hayatı için hiç tanımadığımız zorunlu genel şartlar dışında her şey şekil değişimine uğrar, sapmalar ahlâklarımız ve cemiyetlerimiz için zorunlu haldirler. Fransa'da aile ve evlenmedeki şekil değişimi söylediklerimizin gerçekliğine bir örnektir. Bu kurullarda geri gitmeler, sayısız sapmalar, henüz kutsal sayılan ahlâkçılarca iğrençlikle karşılanan yeni ve şekillenmemiş bir ahlâk taslağının sıçrama ve geri gitmeleri ve sayısız sapmalar kabilinden kanun ve türelerde pek ağır bir şekil değişimi görülmektedir. Eski site ve aileden hareket ederek şimdilik serbest bir sevgiye ve çocuğun cemiyete mal edilmesine yönelmiş gibi görünen bu şekil değişiminin nasıl sonuçlanacağı hakkında henüz bir şey denemez.

18

Fakat, insanlığın etkinliği (Activité) durmaksızın sapmalara uğramasaydı, onun düsturlar ve ku-

ramlar kurmaktan başka yapacak bir şeyi kalmazdı. Bu takdirde bir taş parçasının yer çekimini düşünmemesi gibi biz insanlar da ahlâksal kanunu düşünmezdik. Ahlâksal kanun oluş yolunda doğal bir kanundur. Çok eskiden beri dediğim gibi o, olmağa çalışan bir kanundur. Bundan ötürü o kuram, doktrin ve düsturlar bütünü pekâlâ bir sapma, bir karışıklık ve bulanıklık yani bir ahlâksızlık alâmetidir. Ahlâk aynı zamanda bu karışıklığı ortadan kaldırmaya uğraşır. Bu yoldan o, her şey gibi, kendini faydasız hale getirmeye ve özkendini ortadan kaldırmaya çalışır. Bu, benim başka bir yerde kısaca yazdığım (1) yok olma (Evanescence) kanununun gerektirdiği bir şeydir. Yok olma son ucuna ulaşan ve sapmalar içinde kaybolmayan her evrimin düzgülü (Normal) sonuçlamını gösterir.

Ahlâk, amacına ulaşacak mı? Hiç bilinemez. Fakat, onun çok defa birbirine aykırı yönlerde yürüdüğü görünebilir. Onun, ne olması ve taşıdığı kavramlardan nasıl bir anlam edinmesi gerektiğini önce göstermiştim. O, genel olarak, toplumsal hayat şartlarının ve hele tabiatına ve imkânlarına göre her toplum hayatının ve her toplumun en iyi tarzda gerçekleştirebileceğini umduğu ahlâk tipini tayin etme-

---

(1) Le Mensonge du Monde, Revue Philosophique, 1906.

Yazar bu makalesini sonradan genişleterek büyük bir kitap haline getirmiştir. Bu kitabın elimde bulunan 1930 tarihli bir nüshasını dilimize çevirmeye uğraşıyorum.

M. N. E.

nin, tipler arasında da cemiyetlerin yüksek kombinezonlarını yapacak yeteneklere göre bir hiyerarşi kurmanın ve bir nevi insanlık gerçekliğini, hatta hulyalarımızdaki insanlığa üstün bir teşekkül yaratmanın bir teorisi olmalıdır. Bireysel tipleri bir defa sınıfladıktan ve hiyerarşiye soktuktan sonra o, bunların her birinden toplumun nasıl faydalanacağını da görmeli ve bize bildirmelidir. Ancak, bu yolda mesleksel ve özel ödevler tümden getirilebilecektir (Déduire). Böylece her fert, genel ilkelere göre, hatta öz ahlâkını bile kendi yapacaktır. İki ahlâk varlığı hakkındaki kurala karşı sinirlenmek suretiyle vaktiyle garip bir sapma ortaya çıkmıştı. Mademki, herbirimizin ne aynı yetenekleri ne de komşusunun-kine benzeyen işlevleri vardır, ve mademki herkesin ayrı ayrı elbiseleri vardır, ayrı ayrı ahlâklarının da olması gerekir. Fakat, cemiyetin yapabildiği şey, müşterinin sırtına göre bozup düzelterek elbise satan hazır elbise mağazaları gibi, kaba saba bazı gidiş tiplerini göstermekten ibaret kalır.

Bu kurumsal ahlâkı, şöyle böyle de olsa, kurmak imkânsızdır. Gerçi yürürlükte olan ahlâkın yanılsama ve yalanlarından bir kısmını işaret ettimse de hiç bir toplumsal ülkü şeklinin bu yanılsama ve yalanlardan kendini kurtaracağına kimseyi inandırmak istemem. Gelenekçi ahlâk, çocukça bir hulyadan ibaret ise de meydana çıkabileceğini görebildiğimiz öteki ahlâklar da belki olabilire biraz yaklaşmış ve fakat birçok noktalarda gerçekleşemeyen hulyalardır. Gerçekleşemediklerini memnunlukla söyle-

yebiliriz: Çünkü, gerçekleşselerdi yapmayı iddia ettiklerini birdenbire yıkarlardı. İnsanlık her zaman hulyalarla yaşadı ve o, hayvan gibi yetkin olmayan ve artık şekil değişimine uğramayan bir tip halinde, yerinde saymakdıkça galiba yine hulyalarla yaşayacaktır. Yalnız bazı imge sevinçleri ve şüphesiz bazı gerçek ve pratik faydalar da elde ettikten sonra hulyalarını değiştirir.

Zaman ve mekân içinde, hemen hemen araçsız, dar deney dairesinden çıkınca «İyi» nin ne olduğu hakkında artık hiç bir şey bilemeyiz. Denildiği gibi, madem ki «İyi» hakkında bir fikir edindik, bu fikrin şu veya bu olmasının önemi yoktur diye düşünmemek de lâzım.

Bir kimsenin «İyi» ye dair edindiği bir fikrin cemiyeti yıkmasına karşı cemiyet kayıtsız kalamaz. Küçücük «Ben» imiz içine, küçücük dünyamıza, sürenin zerre kadar bir zamanına sığınınca bilgisiz ve iktidarsızız. Karanlık bir ormanda, puslar içinde kaybolmuş, şuraya buraya kolaçan ediyoruz. Nereye götüreceğini bilmeksizin bütün yolları deniyoruz. Zalim karanlıklar arasında güzel beldeler hulyasıyle çıldırıyoruz. Bu sevinç kendilerini mühendis sayan artistlerin sevincidir. İnsanın hayallediği günden beri hangi büyük ahlâksal ve toplumsal kavrayış ciddî olarak gerçekleşmiştir? Hıristiyanlığın dağ başındaki «Sermon-Yemin» ülküsünün zaferi bir tesadüf müdür? Fakat, hiç bir hulya gerçeğe baş eğmezse de, parlak veya karanlık, bir iz bırakmaksızın da kaybolmaz. Şimdi, geçmişteki hulya sellerinin

bıraktığı kumdur. Bu hulya selleri aktılar, gittiler, fakat hayat alanını bastıkları zaman bu alanı ara sıra münbitleştirdiler ve zenginleştirdiler, ara sıra da bu alanda çukurlar açıp onu çamura buladılar. Bundan ötürü, durmaksızın hulyaya dalalım ve hulyalarımızı iyi seçmeye uğraşalım. Fakat bu çok zor bir iştir.

19

Ahlâka yükletilen iş, hem çelişmelidir hem de kavranılamaz (Incompréhensible) bir iştir. Ondan, top yekûn, ayrı ayrı fertlerin birden fazla olmaması isteniyor. Akılcı ahlâk kavrayışı üçleme (Trinité) kavrayışından daha yanılsatıcıdır. Üç fertten değil o, sayısız fertlerden bir tek fert yapmayı istiyor. Fertler ki, ancak fert oldukları için vardırlar; birbirine düşmandırlar ve bütün bir cemiyetimiz içinde ve her birimizin «Ben»inin en mahrem yerinde birbiriyle savaşırlar. İnsan, öğelerinin çarpışmasıyle canlı bir çelişmedir. Toplum ise, bundan daha çelişmeli bir canlılıktır. Birbirine aykırı varlıkları birliğe götürmeyi istemek hep ahlâkın bir yalanıdır. Ve o, bunu evrim terimlerinden biri olan Yokluk (Néant) diye kabul etmez. Çünkü varlıklar ancak yoklukla birbirine karışır.

Şüphesiz, insanlığın, günün birinde, hiç değilse bugünkünden daha üstün bir hale, organizmamızın düzenine benzeyen bağıntılı bir düzene, erişeceği umulabilir. Amacına varınca baş dönmeleri, yıkıntılar,

yetkinsizlikler artığı olan artakalan belirtileri bırakmaktan ise ahlâkın kendi kendini ortadan kaldırması için bu kadarcık bir düzen de kâfi gelmelidir. Fakat, ahlâkın ortaya koyduğu bu kadarcık düzene de güvenmemelidir. Çünkü, kuramsal ahlâkın bizi idare için hangi noktaya kadar uygulandığını da biz biliyoruz.

Bu, modern sosyolojistlerin bir yana bırakılabilir dedikleri bir noktadır. Çünkü bunlar, pratikle teorinin kol kola yürüyebileceklerini şüphesiz sayıyorlar. Tecrübe bu derece iyimserliğe müsaade etmiyor. Bireyle toplum çarpışmaları bir gerçektir. Kendi içine girmiş fakat şimdilik ona yabancı olan toplumsal ruh tarafından daha fazla sarılmasına bireyin razı olacağı emniyetli değildir. Fakat, hatta eski ahlâksal inan eleştiricileri, toplumsal ruhla bireysel ruh çarpışmalarını alevlendirmek için, bir kısım etkili duyguları ortadan kaldırarak kuvvetlerinin bir parçasından ferdi mahrum ederler. Toplumbilim de bu çarpışmaları maskelemeye çalışır. Fakat o, böylece bilim ilkeleri aleyhine, hakikatı arama ilkesinin aleyhine yürür. O, böyle yapmakla dinsel veya akılcı fiziköteşinin yanılsamalarına benzer yanılsamalardan başka bir şey de belki yaratamayacaktır. Öyle görünüyor ki, bir varlık başı yerlerde çok üstün bir toplumsal hale erişebilirse —belki bu olmuştur fakat bu hususta hiç bir şey bilmiyoruz— bu varlık insan olmayacağı gibi, bu iş de bu toprak üstünde olmayacaktır. İnsan gerçek bir toplumsal organizmaya girmek işinde çok fazla birey-

selleşmiştir. Kalıtımın (Hérédité) ve hayat şartlarının dedelerini yoğurduğu yüzyılların birbiri arkasından gelişinde o, ortaklaşa hayata hazırlanmış değildir. Şimdiki haliyle o, düşürülmüş bir çocuğa benziyor. Aralarını bulamadığı birbirine aykırı, aynı zamanda, hem bencil hem toplumsal yönsemeler tarafından çekilmektedir. Ne gerçekten kendi kendine olarak kalabiliyor, ne de yeter derecede «Başkalar» olabiliyor. Günün birinde belki o bireyselcilikle toplumculuk (Socialisme) arasında pratik bir uzlaşmaya ve aksak bir nevi dengeye erişecektir. Öyle görünüyor ki düzensizce ilerleyen sistemli bir teşekkülü birbirine benzeyiş ve bitişme ile hasıl olacak teşekküllerle değiştirmek gibi eski toplumsal grupları yavaş yavaş parçalamak ve onların yerine daha sistemlenmiş gruplar koymak için çok karışık ve çok beceriksiz bir yönseme sezilmektedir. Daha önemli bir sebeple insanlık dünyayı mutlak düzene, varlığın erişebileceği son uca götürmekte iktidarsız görünüyor. Öyle bir uç ki orada bütün varlık amacına areşmiş olduğundan kendi kendini ortadan kaldırsın. İnsanlık, iyimser düşünürlerin sezdikleri gibi, evreni derece derece ruhsallaştırmak yoluyle dünyayı içine girmiş olduğu varlıktan ayıramayacak. Buna ancak önce kendi kendini ruhsallaştırarak yani önce kendini ortadan kaldırarak erişebilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKSAL DURUŞ (ATTITUDE) OLARAK İSTİHZA

I

1

Ahlâkımızı bize toplum ve dünya kavrayışımız dikte eder. İyi bir Tanrı, kötü bir Tanrı, harpçı veya endüstrici bir toplum bizden başka başka duruş isterler. Benim anladığım şu dünya karşısında, gösterdiğim şekilde insana en uygun gelen duruş hangisidir?

Bu dünya bir sistemler kaosudur. Atom ve atomun öğelerinden güneş sitemine, samanyoluna, canlı hücreye ve cemiyetlere kadar az çok önemli, az çok karmaşık bir öğeler yıkıntısıdır. Çünkü sistemler bir sıra halinde dğil daha çok intizamsız bir belirme ile teşekkül etmiştirler. Dünyanın bütün bu öğeleri arasında bir bağlılık olsa da çok defa bir uygunsuzluk da kalır. Bu öğeler yeterli bağımsız bir hayat saklarlar. Bütünü içinde bu şekilde anlaşılan bir dünya bize fiziksel zorunluktan başka hemen he-

men hiç bir şey yüklemez. Dünya; ödevleri belginlikle, saygı ve sevgi ile saptayan bir yetkin Tanrı tarafından idare edildiği derecede realitenin bize yüklediği kaotik ve daramdağınık dünyada ahlâksal yetke yoktur. Eğer, hatta bu dünyada iyiliksever evrensel bir evrim kanunu var olsaydı zekâmızı o kanuna uydurmak ve gidişimizi ona göre ayarlamak ödevini duyardık ve bunun biraz çelişmeli de olsa bir anlamı olacağını farz ederdik. Fakat, tasarlanması bazı dimağları aldatan ve Tanrılık yerini güzelce tutabilecek sanılan bu fikir Tanrılık fikriyle beraber menfada pineklemektedir. Bu evrensel kanun Tanrılık fikrine çok benzemektedir.

Böyle bir kanun olmayınca ortada, kendi başına göz önüne alınan her sistemin ve bu sistem içindeki sistemlerin organlaşmalarını saklamak, kuvvetlendirmek, hatta yeni öğeler kullanarak o teşekkülü büyütmek yönsemesi kalır. Sistemin bu derece genişlemesine ve bunu karşılayan derece derece organlaşmaya; öğelerin düzeninin artmasına bir evrim adını veriyoruz. Bir evrim yoktur, fakat birbirinden ayrı çok defa birbirine düşman evrimler vardır. Bu evrimlerden birinin dünyaya egemenlik ederek onu tanzime, onu ruhsalleştirmeye —bu kelime de aynı şeyin başka bir adıdır— ve yok olma kanununa göre onu yokluğa götürmeye erişmesi hayal edilebilir. Hayal olunan bu evrimi biz bilmediğimiz için insanın duruşunu da tümden getiremeyiz (Deduire). Böyle olunca ortaya gittikçe artan ve çok soyut kalan bir sistemleşme ödevi çıkarmaktan başka yapılacak bir

şey kalmayacak ve bu da bir «tautolojie» den yani bir anlamı başka bir deyimle tekrarlamaktan (gereksiz yinelemekten) başka bir şey olmayacaktır.

Dünya bütününü göz önüne alacak yerde cemiyeti göz önüne alırsak genel olarak cemiyetin ve özel olarak insanın bağlandığı cemiyetin tabiatından insanın toplumsal ödevlerini şüphesiz tümden getirebiliriz (Déduire). Bu genel ödevler karanlık kalırlar. Sempati, yardımlaşma, doğruyu sevmek, karşılıklı saygı yüksek tertipten bir cemiyetin varlığı için elverişli şartlar gibi görünmektedir. Fakat, aslında biz içinde düşmanlığın, boğuşmanın, yalanın ve başkalarını tahkirin, hatta şiddetin zorunlu olarak oynadığı cemiyetlerden başkasını tanımıyoruz. Gerçek, bunlar o cemiyetlerde barbarlığın alâmetidirler. Hiç barbarlık olmayan bir cemiyet var olabilir mi? Bir şey var olmak için gizlenmiş bir barbarlık başka bir şekil altında ortaya çıkmayacak mı? İşte, söyleyemeyeceğimiz şey. Özel toplumsal ödevlere gelince bunların mekanizmasını anlamak kolaydır. Endüstrici bir cemiyet, önce işaret edilen kayıtlarla, bilhassa kanaat, intizam, adalet duygusu ve verilen işin yapılmasında doğruluk istemeyecektir. Asker bir cemiyet ise askerce bir bağlılık, tam bir baş eğme, cesurluk ve kişisel bir sadakat ödevi yükleyecektir. Birinci esaslı olan bir şey ötekinde ikinci plana konacak veya bir yana bırakılabilir bir hal alacaktır. Başka tipleri inceleyerek aynı mülâhazayı yapabiliriz. Bütün bunlar içinden çıkılmaz zorluklar göstermez.

2

Yalnız, böyle oluş meseleyi çözmeye hiç bir zaman yetmez. Dünyadan veya cemiyetten hareket ederek fertte ferdin kozmik veya toplumsal bir öğe olmak sanısından başka bir şeyini göz önüne almamaya gideriz. Halbuki birey başka bir şeydir de. O, kendi başına bir dünyadır. Bağıntılı olarak bağımsızdır. Başka varlıklara karşı kor. Dünyaya ve cemiyete düşman ve tabiatının bazı yönleriyle onlara koyuca hasımdır. O, bu dünyada biraz kendini şehir halkına yükletilen ödevlerin hepsi kendine yüklenmemiş bir harp tutuğu sayar. Bu tutuk düşmanlarına bağlıdır. Madem ki yaşamasına onlar sayesinde devam edebiliyor onlara bir şeyler de borçludur. Fakat bu adamın, hiç bir kayıt gözetmeksizin, her şeyi ve her zaman bu şehir halkına borçlu olduğunu kabul etmek de biraz fazla olur. Her birimizde var olan «Ben» ile «Biz» arasındaki ayrılık istekle ödevin zorunlu çarpışmasını gerektirir. Bu çarpışma öyle genel bir olgudur ki, roman ve komedilerimizin hele trajedilerimizin büyük bir parçası bunun üzerine kurulmuştur. Bu çarpışma bir ödevler çarpışmasına da indirgenebilir. Çünkü bizim hiç değilse fikir ve isteklerimizin bize karşı ödevleri vardır.

Toplum bireyden daha karışıktır. O, daha yüksek bir tertiptendir. Bundan ötürü cemiyetin bireye tahakkümü arzu edilir bir şey olarak göz önüne alınabilir. Fakat, bu yola sapınca bu yolu sürüp gitmeye kim kendinde takat bulabilecektir. Aşağı olan

bir şeyin feda edilmesine insan razı olursa daha iyi diye hükmolunan bir aileye karşı, kendi ailesini feda mı edecek? Daha üstün bir medeniyetten başka bir milletin hasabına insan kendi yurduna hainlik mi edecek? Eğer bunu kabul edersek bütün hallerde asıl üstünlüğü nasıl ayırabilir ve evren içinde insanlığın önemine nasıl hükmedebiliriz? Fakat, bunu kabul etmezsek biz kendimizi hatta bizi aşan bir varlığa feda için elimizde artık kuramsal bir sebebimiz kalmamış olacaktır. Öte yandan daha birçok sebepler meseleyi karmaşık bir hale sokarlar.

3

Aslında, insan genel olarak haklarını ve isteklerini büsbütün feda etmek istemez. Fakat o, «Başkaları»nı da feda etmek istemez. Başkalar bizim etrafımızda ve bizi etkiler. Onlar bizim içimizdedirler, orada hareket ederler. Bu yüzden onların çıkarları biraz gözetilmiştir de. Tembelliğimiz ve za'fımız onların üzerimizdeki etkilerini kolaylaştırır. Biz toplumsal telkinlere ipnotize edilmişler gibi boyun eğeriz.

Fakat, bireyin ve toplumun haklarını saptamaya kalkarsak buna erişemeyiz. Çünkü meselenin çözümü bir yandan mantıklı olarak, her ferde göre değişecek, öte yandan da işlediklerimizin değerini ve sonuçlarını da biz bilemeyiz; öyle ki, ne yaptığımızı iyice bilmeden hareket ederiz. Bu bilmeksizin hare-

ket edişten ortaya pek uygunca genelleşmiş olan «Lüks» meselesi çıkar. Lüks olan şey aslında pahalı olduğundan ötürü lükstür. Bir sanat lüksü, bir biju lüksü, hatta duygularda ve fikirlerde de bir lüks vardır. Kötü şaraptan zevk almanın da bir lüksü vardır. Kısır mütalaa ile vaktini geçirmek, müzeleri dolaşmak veya sevişmekten hoşlanmak, elmas kolleksiyonu yapmak da bir lükstür.

İktisatçılar ve ahlâkçılar lükse karşı sert davranırlar. Cemiyet bakımından ne kadar sert olsalar azdır. Çünkü lüks, ferdin yaptığı bir hırsızlıktır. Yalnız kendi çıkarı için toplumsal emek ve araçların bir çalınmasıdır. Fakat, bir yandan da lüksün nerede başladığını söylemek de kolay değildir. Eğer lüks ferdin hayatına mutlaka gerekli olmayan her şeyi —ki bu takdirde bazı bireylerin varlığı bile gerçekten lükstür— yahut cemiyete en çok fayda kazandırmayan her şey —bu takdirde de her faydalılığın üstünde daha faydalısı bulunacağından her şey faydasız olacaktır— lükse katmak istersek bu zaman da lüksü ortadan kaldırmaktansa her şeyi yok etmek daha uygun ve kolay olacaktır. Bu, üzerinde hiç çığır olmayan alanı takibe kimse karar veremeyecek ve yola nereden başlamak gerektiğini kimse bilemeyecektir.

Öte yandan, lüksten edinilen hazlar da sonsuzdur. Bunlara yetişmek imkânsızdır. Bir cam kırmak da çocukça fakat nefret veren bir lükstür. «Bastia» bunu çok zaman önce göstermiştir. Fakat «Görülmeyen şeyler» in sayısız dalı budağı vardır. Bu bil-

ginin dalgın dalgın düşünmesi bir lüks müdür? Ara sıra evet, ara sıra hayır. Bu dalgın düşünmelerin hiç bir şeye yaramadığı haller bazı vesilelerle faydalılığın şartıdırlar.

A. Comte astronominin bazı araştırmalarını faydasız buluyordu. Böyle buluş kesin olmayan şeyler hakkında sert davranmaktır. Olaylar Comte'un haksız olduğunu göstermiştir. Hatta kesin olarak boş ve faydasız diyeceğimiz bir şey var mıdır? Bazı duyguların ve pratiklerin vücuduna sebep olan toplumsal faydalılıgın derecesini nasıl tayin etmelidir? Eğer sevginin düzgülü sonu nesli çoğaltmak ise aile teşekkülü ile bitmeyen bütün sevgileri bir nevi ahlâksal lüks diye mi mahkûm etmelidir? Kısır bir sevginin de fedacılığın, saygının ve sevginin kaynağı olarak güzelliği, büyüklüğü hatta toplumsal faydalılığı almaz mı? «Petrarque, sevgi bahsinde uğursuz bir örnek midir?» «Stuart Mill'in çocuğu olmadı, yaşadığı tatlı ve sert sevgi âlemi bir sapıtma mı idi? Öte yandan tenasül işi dışında sevgi kabul edilirse bunun sınırı ne olacaktır. Cinsel lükse müsaade edilseydi sınırlarını kim çizecekti? Zamanımızda belki çok az uygulanabilen fakat çok imrenilen sevgi ve haz şekilleri büsbütün nasıl ve niçin kötülenmelidir? Bunların çok değerli şeyler olduklarını hiç bir zaman iddia etmem. Fakat, bağıntılı değerlerini ve ve hiyerarşideki yerlerini tayin için bugünkü ahlâk bilimlerimizin kıskançça sakladığı bağıntılılık ve değişiklik anlamı ile ortaya çok garip ayrıntılar ve tuhaf «Casuistique» meseleler çıkacaktır. Medeniye-

fimiz cinsel sorunlarda hem kör, iki yüzlü, dar hem de tutarsızlığa boğulmuştur. Ne bu özel sorunu, ne de ötekileri burada inceleyecek değilim. Onların hangi anlayışla incelenmesi ve zamana, medeniyetlere, yaşlara, ve bireylere göre yeni ve yaklaştırma çözümü bulunması gerekliliğini işaret edivermek bana yeter. Ahlâk biliminde «Kutsal» sayılan şeyler ilkelerdeki ve düsturlardaki sonsuz kıvraklık ve zengin değişiklikten başka bir şeyler değildir.

4

Fakat bütün bunlar boş laflardır. Genel olarak cemiyete veya belirli bir cemiyete yaşamak ve refaha ermek imkân ve şartlarını saptadığımız zaman, eğer birey istenilen yönde gitmezse, hiç bir şey yapılmamış olacaktır. Gerçekte de birey istenilen yönde gitmiyor.

Bu gitmeyiş ferdin hesabına hiç de mantıksız değildir. Birey, toplumda her zaman bir mahpusa benziyor. O, kurtulmayı, yurduna gitmeyi ve toplumu ihtiyaca göre yeniden kurmayı arıyor. Bu istek büsbütün de bencil değildir. Her birimiz bireye gerçek cemiyetten daha iyi uyabileceği bir cemiyet gösteririz. Ferdin karakteri, istekleri fikirleri tabiatla az çok her yerde ezilmiş ve çarpılmıştırlar. Fakat, bunlar olduklarından daha az ezilmiş ve çarpılmış olabilirlerdi. İşte, herkesin çok defa şüpheye düşmeden yaptıklarıyle örnek olarak ve sözleriyle ara-

dığı ülküsel cemiyet bu cemiyettir. Herkes buna da az çok erişir. Bazıları çevrelerini imajlarına göre, duyulur derecede, şekil değişimine de uğratırlar. Fakat, bireysel etki her zaman sınırlıdır. Zaman ve yer içinde şeklini değiştirmeden ve çeşitli varlıklarla temasında bozulmadan biraz uzağa gidemeyiz.

Eğer insanın mahpus bulunduğu cemiyete karşı ödevleri kabul edilirse insanın kendine karşı, hele ortaya koyduğu ülküsel cemiyete karşı da ödevleri kabul edilmelidir. Bununla beraber bu ülküsel cemiyet gerçek cemieytten aşağı veya üstün olabilir.

5

Şimdi kendimizi yukarda gördüğümüz şekildeki birey yerine koyalım. Birey mademki yaşıyor ve soyu da uzun zamandan beri yaşamıştır, o halde, evrenin iyiliğine inanır, acıdan ve ölümden de emin olduğu için evrenin düşmanlığına inanmıştır. O, varlığının en derin yerlerindeki birbirine aykırı kuvvetlerle kamçılanır. Öteki insanlarla da aynı ruh ve bedenden yapılmıştır. Bütün soyu, bütün insanlık kendinde parıldar, kendi de başkalarında parlar. O, kendini her yerde harekete getiren ve ruhunda süzülmüş ve birikmiş cemiyet olan karmaşık etkilere kapılmaya elverişli olarak yaratılmıştır.

Fakat o, aynı zamanda kendi kendisidir. Ondaki her şey toplumundur. Yalnız biricik bireşim olan ve bütün duygularının ve fikirlerinin —ancak kendi

duygularının ve fikirlerinin— kaynaştığı ve hiç azaltılıp eksiltilmeyen ve bir başka şeye irca olunamayan (Irréductible) bir şekil bulunan ve ancak kendine ait olan öz bireyselliği müstesnadır. Toplumu aksettirirken o, onun şeklini değiştirir. Kendi dışındaki başkalarını o ancak kendi köşesinden, kendi izlenim ve kendi fikirlerinin arkasından tanır. Başkaları kendi önünde etten ve kemikten bir varlık önündeki karanlık tayflar gibidirler. Kendi için gerçek olarak ancak kendisi vardır. Böylece o, ancak kendi için harekete elverişlidir.

Bu yüzden o gidişinde, kaderi icabı, tutarsız ve başka başka olacaktır. Hatta, istemeksizin o kendine yapılan telkinlere uyarak başkaları için de hareket edecektir. O, ancak kendi mizacına göre hareket ettiğinden bilmeksizin kendi için çabalayacaktır. Başkalarının çıkarları kendininkinden her zaman farklı olduğundan o ne teori alanında ne de pratikte hayat problemini tam olarak çözümlemeye erişemeyecektir.

O halde tutarsız ve mantıklı, kuvvetli ve zayıf birbirine bu kadar karşı koyan kuvvetler tarafından çekilmiş olan böyle bir varlığa uygun duruş ne olabilir? Şüphesiz o, bu kuvvetler arasında olabilen en büyük uygunluğu gerçekleştirmeği dilemeli ve ona çalışmalıdır. Bu da çok defa başka yerlerde incelemiş olduğum meselenin başka bir yönüdür.

Fakat o,ne yaparsa yapsın antagonizm (Aykırılık) giderilemez bir halde ortada durur. Ahlâkımızın uygulandığı insan cemiyetinde bu aykırılık çok

kuvvetli ve çok sık görünmektedir. Böyle olunca insana teklif olunacak genel bir duruş yok mudur? Öyle bir duruş ki, onun kozmik dünya ile, toplumsal dünya ile ve her yerde, kendinde olduğu kadar kendi dışında da çelişmeler ve düzenler bulan kendi özüyle münasebetleri bütününü özetleyebilsin.

Gerçekten ona en uygun gelen duruş, öyle anlaşılıyor ki, bir istihza duruşudur. Bu istihza, bir ahlâkın safı özü olsun ve bir «Sempati ahlâkı», bir «Ödev ahlâkı» gibi bir de istihza ahlâkı olsun demek değildir. Bu yalnızca, şu demektir ki, istihza, insanın genel bir duruşuna benziyor ve uygunca kullanılırsa cemiyetlerin ve dünyanın duruşuna pek iyi cevap verir. Çok açıktır ki, istihza duruşu kendi kendine bir ahlâk meydana koymaz.

II

1

İstihza, bir yalan şeklidir. Bir yalan ki, onunla kimse her zaman aldatılmak istenmediği halde buna varılır. Bütün yalanlar gibi o da deyimle düşüncenin, hiç olmazsa, bir parçası arasında bir çelişme taşır. İstihza eden kimse, genel olarak, bu çelişmeyi bilir, hatta ondan hoşlanır, onun zevkini tadar, değerini ölçer, onu pratik veya estetik bir son olarak kullanır.

İstihzanın birçok şekilleri vardır. Bunların hepsi şüphesiz tavsiye edilemez. Kaba, bayağı ve ağır bir istihza var, ince ve zarifi de var. Kötü, hor gören, iyilik seven bir istihza da vardır. Saf, masum bir istihza, kötü ve yanlış bir yoldan çeken bir istihza da vardır. Adamcılığın ve insan severin, öldürdüğü adamla alay eden bir suçlunun ve Jean Huss'ün yakılırken belki kullandığı istihza nevinden istihzalar vardır. Bunlar birbirine her ne kadar eşit olmasalar da bunlardan her birinin, hiç değilse bunları kullananların tabiatlarında ve hayatlarının icaplarında kendilerini ispatlayan oluş sebepleri vardır. Herkes gücü yettiği kadar kendini korur.

Ahlâksal istihza duruşu, tabiatıyle, dünyada, cemiyetlerde, ve bireylerde görülen çelişme ve yalanlardan doğar. O, bizim bireşimli bir tepkimizdir. Görünüşlerle gerçekler arasındaki çelişmeyi ve eşyanın tabiatı ile bu tabiatı kendi kendimizden ve başkalarından uylaşımlarla gizleyebildiğimizi gösterir. Zekâmıza, etkisini şimdiki duruma uydurmasını ve şimdiki durumda ayrı ve hatta ona aykırı olup imkânsız sayılması gerekmeyen ve önceden kestirmek zorunda olduğumuz gelecekteki etkiyi hazırlamasını sağlar. Duygularımızın ve fikirlerimizin katılaşmaksızın, yumuşaklıklarını saklayarak teşekküllerine yardım eder. Dünyanın, hayatın ve zihin çelişmelerine karşı hem doğal hem çelişmeli hem de birleşik bir cevabıdır. O, insanı olabildiği kadar hem en geniş gerçeğe uymaya hem de gerçeği kendine uydurmasını caiz görür.

2

İstihzamız insan ettiklerinin ve duygularının değeri üzerinde yanılmadığımızı gösterecektir. Bu iş ve duygulardan en mağdur olunanalarının bile gerçeğin ancak bir yönüne ve çok defa gelip geçici bir yönüne ve hiçten bir yönüne uygun düşmekten başka edilenler ve duygular da gerçeğin bir başka yönüne uyabilirlerdi. Şüphesiz bunlar tam istendiği zaman ortaya çıkmazlardı, fakat bunlarsız veya bunların imkânsızlığı veya uzak ve gürülmeyen tesirleri olmadan da birinciler eksik kalacaklardı.

Bu sözlerle birer kusur, birer düşkünlük ve suç olarak göz önüne aldığımız etkilerin ve oluş tarzlarının tam zamanında yapılmamış birer meziyet ve faziletten ve bunların sonucundan veya olağanlı faziletlerden başka bir şey olmadıklarını söylemek istiyorum.

Her birimiz, hatta yaptıklarımız ve düşüncelerimizden her biri uyabileceği bir dünyayı, içinde iyi olabileceği bir toplumu gösterirler. Faziletlerimiz birer düşkünlük olabilirler. Bir zengin için beğenilen alicenaplık kalabalık aile sahibi bir fakir için yaman bir kusurdur. Kuvvetli bir meziyet olan atılganlık zayıf birisine bir yüz karasıdır. Bunun gibi tembelliğin bir meziyet olduğu ve aktif bir zekânın nizamı düzeltecek yerde her şeyi altüst ettiği toplumsal şekli vardır. Bir başka toplumsal şekil de kabalık, zorunlu bir korunmadır. Hatta, bir başka şekilde de yalan cemiyetin yalanlarına karşı olabilen tek uygunluk-

tur. Bütün bu cemiyetler eşit değerde değillerdir. Eğer bura yeri olsaydı bunların nedenleri de bulunabilir ve böylece ahlâk nitekliklerinin sınıflandırılması da denenebilirdi. Fakat, bütün bu cemiyet şekilleri olabilir ve yaşayabilirler. Cemiyetimizin bazı işlevlerinde ihtisaslaşmış, bazı bireylerinde açığa vurulmamış, fakat işaret ettiğimiz vesilelerle gelişmeleri sınırlandırılmış olan, kusurlar vardır; bunlar toplum için açıklanmaksızın ve bilinçsiz bir halde zorunludurlar, bir anlamda da iyilik yapıcıdırlar. Burada yukarıda ayrı bir köşeden incelediğimiz fazilet meselesiyle tekrar karşılaşırız.

Cemiyet için zorunlu olan bu kusurlar ve düşkünlükler çok yanlış anlaşılmış birer hakikattırlar. Herkes bildiği ve uyguladığı halde yine ahlâksızlık sayılarak yasak edilmişlerdir. Bunlara, hiç olmazsa ara sıra, tam karşılarından bakmakta fayda vardır. Yanılsamanın da faydalılığı vardır, bunu inkâr etmem; fakat ara sıra da onu olduğu gibi göz önüne almalıdır.

Vakar duygusu hayatı yükseltir, fakat kinizm ve adilik de ilerlemenin vasıtasıdırlar. En değerli ve vakarlı kimseler içinde bir küçük za'fı olmayan var mıdır? Her şeyi uzlaştırabilmek için bu zaıfların gösterilmemesi, herkesin kendinden bunları gizlemesi, tersine olarak gururunu kuvvetlendirmesi gereklidir. Durumlara ve uylaşmalara saygının adına da beceriklilik veya tedbir denilecektir. Cömertlik, elde edilmiş bir zenginliğin güzel bir icabıdır. Fakat, insanı cömertlik zengin etmez. Bencil bir cimrilik ve-

ya yalnız aileye yapılmış bir cömertlik olmasaydı zenginlik mevcut olamazdı. Riyacılık denilen şey çok defa, haksız olarak münasebetsizlik sayılan bir tedbir ve ihtiyattan başka bir şey değildir. Bununla beraber kinizm ile cesaretli bir samimîlik arasındaki ayrımı bunlar üzerine hüküm verecek olan kimse tayin eder.

Daha uzaklara gitmek ve işi genelleştirmek gerektir. Uylaşımlı ahlâk ancak çıkarlar arasındaki düzeni hesaba katar. Fazilet diye, kendini aldatarak, işine uygun gelen şeyleri tavsiye eder. Ya hayatımız için az zorunlu olmayan gizli veya açık savaşları ve karşı koymaları hesaba katmalı veya hayatta mutlak feragatı öğütlemelidir. Şüphesiz haklı olarak, madem ki insanlık bir iyiliğe ne kadar malik olsa yine ona az gelecektir, o halde iyilik her zaman övülecek ve istenecektir. Fakat, biz iyilikle nasıl yaşarız? Vahşîliğin, hiç değilse geniş ölçüde bir vurdumduymazlığın bütün hayatın şartı olduğunu görmeyen var mıdır?

Burada insan acısını hiçe saymanın çok çeşitli ve çok yayılmış bazı mesleklerin icrasını kolaylaştırdığı meselesi üzerinde duracak değilim. Vahşilik, istemeksizin veya düşünceli, bambaşka genel bir şeydir. Biz ancak insan, hayvan ve bitki gibi başkalarının ölümüyle yaşarız. Cemiyet içinde genel olarak nemiz varsa biz bunları bir başkasından aşırır ve bunlardan başkalarını yoksun ederiz. Bunun tersi de doğrudur. Nemiz varsa bunlardan az çok başkaları da faydalanır. Gerçeğin iki yüzünü de görmeli-

dir. Bu, istihzanın şartıdır. Benim yaşayabilmekliğim için başkaları ölmeli, erişebilmem için başkaları düşmelidir. Ben bir mevki, bir madalya elde edersem öteki yirmi tanesi reddedilmiştir. Bir iş yapan her tüccar meslek arkadaşlarından birini bu işten mahrum etmiştir, karşılık olarak ötekiler de iş yaptıkları zaman kendini mahrum etmişlerdir. Bir serveti elinde tutan kimse bu servetten mirasçılarının faydalanmasına engel olur. Bana yarayan her şey başkalarının yoksulluğunun ve sıkıntısının nedenidir. Kazandığım para vakıa öz paramdır, fakat bunlar başkalarının da parasıdır. Bunları elimde tuttukça şüphesiz herkesin malik olmadığı bir faydalılıktan onları mahrum etmiş olurum. Zevklerimizden hiç biri masum değildir. Bir şair insanı «Bir dev anasının kanlı ve temiz kalpli çocuğu» na benzetmişti. Pek doğrudur. Bizi çocuk olarak bırakmak, saflığımızı artırmak ve her yandan sel gibi akan kanı ve göz yaşlarını da bize göstermemek için bize zorlanmaktadır. Dev anası bizi beşiğimizde yavaş yavaş sallar, günümüz gelince bıçak altında bizi uyandırıverir.

Zulüm ve vahşîliğimizi ortadan kaldırmak için bunları düşünmemenin yeterli bir şey olduğuna gerçekten inanılabilir mi? Bu, çok çekici bir şeydir. Fakat, buna inanılınca hangi düşkünlük, hangi suç mazeretini bulmaz ki... Başkalarının acı ve ölümünden faydalandıkça, yani yaşadıkça, eğer samimî olmak istersek, bu acının ve ölümün sorumluluğunu kabul etmeliyiz.

Toplumsal hayatın da bireysel hayatınki kadar isteyişleri vardır. Masum, yani zararsız varlık yaşayamaz. Fakat, bu toprakta yaşayan başkalarını sömürmeye ve kendine hasretmeye seve seve karar vermeyen veya buna rıza göstermeyen ve kendine çok düşman soyları ezip yok etmeyen bir insanlığın hali ne olur? Nereye baksak aynı sözlerin tekrarlandığını görürüz.

İşte, istihzanın en güzel ve yaslı konularından biri. Evrensel sevgi, sonların egemenliği, dünyayı eline alacak olan iyilik özlemimizle canlı varlıkların bıkmaksızın giriştikleri bu kanlı ve sağır boğuşma arasındaki şu karşıtlığa (Contraste) bakınız. Bir çocuğun tatlı masumluğu ile bu kadar nesillerden sonra bu çocuğun bu dünyaya ayak basmasını mümkünleştiren ve onun öz hayatını, gıdasını, elbisesini, ilk isteğinin oyuncaklarını ve çocukça zevklerini sağlayan her cinsten suçlar, sıkıntılar, yıkmalar, yorgunluklar, hastalıklar acılar arasındaki karşıtlığa bakınız. Medeniyetimizin her eserinde binlerce sıkıntı ve acı saklıdır. Kendinden önce hiç kimsenin «Hayat için savaş ve bunun mekanizması» düsturunu daha iyi bir şekilde eğer keşfetmediyse bile daha fazla ışıklandıramadığı ve bu düstur ile kalbini serinletmiş ve bu düstur ile varlıkların gelişmesini büyük bir ustalıkla sağlamış olduğu için «İyi ve Bilge» Tanrı'yı tebrik etmiş olan filozofun düşüncelerinde gizlenen istihzaya bakınız...

İşte ruhlarda tutuşturmak istediğim istihza bu istihzadır. Bu istihza ruhlarda kıvrılmış, belirsiz bir

halde uyukluyor. Hiç değilse ruhlarda tohumunu ve kanımlarını (Conviction) buluyor. İnsanın bütün duyguları ve kanımları buradan, bu ruhtan bir şeyler almalıdır. İnsanın gururuyle bayağılığı, kanımlarıyle umutları, özlemleriyle tabiatı, sahte değeriyle hiçten bir varlık derecesindeki lâşeyliği, zaman ve mekânın karanlıklarında ve değersiz bir köşesinde kaybolup gidişi, hayata destek olan ve onu yıkıntıya götüren uylaşımlı ve bağıntılı şeylere saygısı ve aldığı emirlere biteviye karşı koyuşu arasındaki karşıtlık...

Bu yalanların hepsinin kötü olduğunu, bütün bu yanılsamaların ortadan kalkması gerekliliğini söylemek istemiyorum. Hayır, bütün bunlar insan için zorunludurlar. Çünkü onun ruhu dar ve zayıftır. Ona koltuk değnekleri lâzımdır. Bu değnekler onun yürümesine yardım ederler; fakat, eğer onlara Tanrısal kurumlar gibi bakar ve onları değiştirmeye razı olmazsa bunlar onun za'fını sürdürüp giderler. Bunları birdenbire atması da doğru değildir. Fakat, bunlardan vaz geçmese bile hiç olmazsa bunların daha hafif olanlarını kabul etmek yaraşır ve boyu büyüdükçe bunları değiştirmeyi de öğrenmelidir. Aslında onun yaptığı da budur. Fakat, yanlış ve kötü yapar. Bunların yalnız boyasını ve cilasını değiştirmekle yeterlenir. Dedelerini vaktiyle idare etmiş olan koltuk değneklerini beğenmeyerek ülküsel ve ilksiz değnekleri elde etmeye eriştiği ile kolayca övünüyor. Şüphesiz insan ve hangi cinsten olursa olsun varlık her zaman aksak kalacaktır. Onun koltuk değnekle-

rine her zaman ihtiyacı olduğuna boyun eğmesi uygun düşer. Koltuk değneklerini bazen kudret ve azamet alâmeti olarak taşıması da belki iyidir. Belki de dünyadaki düzensizliklerin açıkça görülmesinin birçok kimselerce duyulmaması ve bu düzensizliklere cevap veren istihzanın hiç bir zaman ortaya çıkmaması toplumsal hayat için iyi bir şeydir. Her yerde bir iş bölümü ve işlevler arasında bir ayrılık gereklidir. Bu da başkaları için bir yeni istihza konusudur.

3

İstihza, denge ve itidalin iyi bir şartıdır. Durumumuzun en elverişli bir imajı olan bilgeliğin ve itidalin özerklik gibi, az itibar edilen şeyler olduğunu bilirim. Bir zamandan beri bize öğütlenmesi moda olan şey daha ziyade atılım (Elan) ve iradedir. Bilinmiyor veya bilindiği halde gizleniyor ki kötü kullanılan irade kalkındırıcı bir vasıta olmaktan çok bir tehlikedir. Bununla beraber eğer insan bazı yerlerde suç işliyorsa bu onda yönsemenin eksikliğinden ziyade uzağı görmemezliktendir. Dengesiz bir adam birçok akıllı uslu kimselerin hayatını bulandırabilir. Bu hal uslu kimselere dengesizlik övütlenmesine değil dengesizlere karşı bu akıllıların tedbir almalarını sağlamaya sebep olmalıdır.

İstihzamız insanın kendine karşı egemenliğini geliştirir. Onda mevcut fikir ve yönsemelerin birbirine düşmanlığı yüzünden istilıza taşkınlığa ve dü-

şüncesizliğe de karşı gelir. Şüphesiz uzağı görmeksizin ve gerçeği düşünmeksizin istihzacı olmak da kolaydır. Çünkü onun bir sürü aşağı cinsten şekilleri vardır. Onları ilerde yeniden ele alacağım. Fakat övütlediğim istihza o şekiller değildir.

İstihza halin uğraşmalarına, tutkularına ve düşüncelerine göre ruhta bir parça üstünlük taşır. Bu çok iyi bir şeydir. Bir duygunun, bir fikrin ancak geniş fikirler, duygular ve edimler bütününe göre değerleri vardır. Bunların birbirini berkiştirip perçinlemesi gereklidir. Hayatın genel bir kavrayışından doğan istihza, her zaman aktif değil fakat her zaman olanaklı olmak zorunda bulunan aralıksız bir kontrol için çok elverişli bir şeydir. O, çok yayılmış olan günlük düşünceye ve günün moda tutkularına karşı bir nevi çılgınca tapınmayı engeller.

4

İstihza, zorunlu olarak ortaya ne gevşeklik ne de vurdumduymazlık çıkarır. O bizi duymaktan, sevmekten, inanmak ve hareket etmekten alıkoyan bir yol değil, tersine, izlenim, düşünce ve irademizi sınamak için bir yoldur. O bunları zayıflatabilir de kuvvetlendirebilir de. Onlarda gelip geçici, bağıntılı, olumsal duyguları almak, onlarla ara sıra hayatı sağlamak ve uzatmak demektir. Gelip geçici şey çok devamlıdır. Bundan başka eğer kontrolun sınırları olacak ve bunu istihza bazı zamanlara inhisar etti-

recekse o, bu kontrolu tutan freni kendinden bulacaktır. Hatta istihza karşısında bile istihzacı olmak uygun düşer.

İstihzanın fikirlerimiz ve duygularımız üzerine ket vurucu bir tesiri varsa da onun bu duygu ve fikirleri bir başka kalıba sokan hassası da vardır. Eğer bu duygu ve fikirler hakkında yanılsamalara kapılmıyorsak başka kalıba sokulmuş olanları da fazlaca alkışlayacağız. İstihzanın rolü fikir ve inanların çarpışmasını ayarlamaktadır. Yoksa bu çarpışmayı kısırlaştırmak değildir. İstihzayı verimsizlikle ve etkinliğe karşı koyma ile nitelemek âdettir. Gerçek, o tek başına yeterli bir etkinlik değildir. O ancak başka etkinlikler yüzünden ortaya çıkar ve çalışır. Fakat bu başka etkinliklerin en faydalı tesirlerini yapabilmeleri için istihza en iyi bir şarttır. Zayıflara göre bir istihza olduğu gibi kuvvetlilerin de kullandığı bir istihza vardır. Gerçek, kendilerinde istihza duygusu beliren kimseler bana koyuca inanmışların yaptıkları bir büyük işi yapmaya daha az elverişli görünmüyorlar. Fransa'nın bugünkü politikası bana birçok örnekler verir sanırım. Şu son on yılın en gözde ve az aktif olmayan adamları içinde istihzacılardan bir hayli bulabilirim. İnce istihzacıların ve zarif yazarların vaktiyle parti çarpışmalarına atıldıkları görülmüştür. Hiç bir zaman kısır bir hulyacı olmayan Bismark kaba ve kuvvetli bir istihza yapmayı bilirdi. «Ben öldükten sonra dünya, çok şükür kurtulduk diyecek» demiş olan Napolyon da zamanında uzağı gören bir istihzacı ol-

maktan geri kalmadı. Bütün dünya da eğer onun yaptığı gibi yapsaydı belki partiyi kazanmış olaurdu. En son «Jean Huss» ün yakıldığı ateş üstünde iken söylediği kelimelerden de benim anladığım bir istihza var olunca o, insanı ölümden ve ateşten daha kuvvetli bir kanımdan da alıkoymuyor demektir.

5

İstihza, tabiatıyle, istihza eden kimsenin zekâsı kadar değerlidir. O pekâlâ genel bir yoldur. Fakat kötü kullanılınca ara sıra münasebetsiz şeyleri koruyan bir korunma yolu olur. Zayıfların istihzası vardır. Bu istihza onun başka şekillerine sahip olmayanlara öğütlenir. Bunlar anlayamadıkları, duymadıkları ve yapamadıkları şeylerle alay ederler. Bu alayla onlar rahatsız oldukları ve kafalarının almadığı bütün yüksek fikirleri reddederler. Bunlar da bu yoldan giderek çekilebilir bir halde yaşamaya uğraşırlar. Fakat bunlarda beğenilen bir şeyler bulmayız.

Kıskançların istihzası vardır. Bu da biraz ötekinin aynıdır. İnsanlar arasında kendileri zayıf olmadıkları halde başkalarının da kuvvetli olmasını çekemezler. Bunların, malik olmadıkları şeyleri, hele bunlara malik olmayı istiyorlarsa, çekiştirmeye ihtiyaçları vardır. Böylece kendilerinde olmayan şeyleri kendilerine ve başkalarına değerli göstermek yolunu bulmuş olurlar.

Şu duygu çok yayılmış ve hemen hemen genel

bir şeydir: Kendi fikir ve sevinçlerinden yapma bir sofulukla hoşnut olan kimse başkalarının saadetini yargılarken kolayca bir istihzacı duruşu alır ve istihzası ara sıra samimî olarak yapılan komplimanların ve nezaket sözlerinin perdesini kaldırır. Hatta bu istihza gizli de olsa, bundan başkasının saadetindeki dayanıksızlığın, yetkisizliğin ve her zaman o saadetin bozuk ve şüpheli vasfının açık veya kapalı bir sezilişi, müphem bir kehaneti okunabilir. Bu seziş ve kehanetler gizli bir sevinç ve itiraf edilmeyen bir gurursuz da değildir.

Mutlu bir talihin davet ettiği tebrikleri her zaman bir yalan kirletir. İnsanın bahtlılığı başkalarını yıldıran ve hırsızlık sayılan bir şeydir. Başkaları bu bahtlılıktan faydalansalar bile... Başkalarının bu bahtlılıktan duydukları sevinç hiç bir zaman temiz deiğldir. Onlarca bu bahtlılık çok üstünkörü ve gelip geçici bir şeydir. «Biz» sevindiği zaman «Ben» ayaklanır. Yalan hemen hemen kaçınılamaz bir haldir. Bu yalanları anlayınca kıskanç, istihzaya başlar. Kıskanç bu yalanı kabul ediyorsa ya ona bir nevi karşılıktır, ya onu pek tatlı olmayan bir melankoli ile göz önüne aldığındandır. Tebriklenen kimselere bakan herkes, âlemin ona yaptığı az çok komplimanlarda ara sıra sempatili bir keder hatta hor gören, sert bir kötü yüreklilik hali olduğunu kaydetmek fırsatını yakalamıştır.

Bütün bunlar, tabiatıyle, hısılmar, dostlar ve kendileriyle samimî ve sıkı münasebette bulunulan kimseler içindir. Hiç tanımadığımız birinin bahtlılığı

ve başarısı bizim için az yaralayıcıdır. Görülmeden geçer. Bir düşmanınki küplere bindirir. Fakat burada istihza küçük denkleştirme (Compensation) fikirleriyle ortaya çıkar: Mutluluğa eren düşmanın düşüşünün daha ağır olacağı umudu.

Kıskançların istihzası jok yaygın bir haldedir. Apaçık ve ağızdan söylenmiş değilse bile gizli ve görülmeyen şekiller altındaki bu istihza belki dirimsel ve zorunlu bir korunmadır. Temelden düzensizlik bilinci ile «Ben» in tepkisinden gelen küçük sevinçler, belirli toplumsal hal icaplarla uyuşabilen sempatide ve son haddini bulmuş iyilikseverlikte birleşirlerse istihza gerçekten ahlâkçı bir şekil alır.

6

İstihza, insanı ille kötü yürekliliğe götürmez. İlle hor gören ve kibirlenen bir şey de değildir. Ona ara sıra sempati de karışır. Zayıflığı da kanatları altında barındırdığına işaret etmiştim. Zayıflığı bu şekilde kanatları altında saklamak, dünyanın ve cemiyetlerin göze çarpan çizgilerle öğütledikleri ahlâkçı duruş ile çok sıkı ve çok açık ilgileri olmayan istihzalar için doğrudur. Bir cins istihza övmelere daha çok incelik sokmuştur. Samimî açılmalara gizli bir ihtiyat karıştırır. Bu istihzanın başkaca değeri yok gibidir. Bununla beraber incelenirse onda daha, onun sağlam temelini kuran ve ona felsefi bir anlam veren o düşmanlığın ve karşı koymanın

karanlık bir bilincine de rastlanır. İyiliksever istihza hafif ve yapma düşünceli bir uyuşmazlık gösteren uyuşmaya işaret eder. Fakat o gerçek uyuşmazlığı da büsbütün ortadan kaldırmaz. Açıkladığı üstünkörü uyuşmaklıkla isteyerek telkin ettiği uyuşmanın iki yüzlü perdesi altında gerçek uyuşmazlığı gizler. Fakat onu bile bile gizlediği için onun varlığını tanır ve onu ortaya çıkartabilir. Böylece o bütün değerini tekrar kazanır. Karışıklaşır ve genişler. Bu istihzayı kullananlardan bunu anlayan veya bunu anlıyor gibi davranan az olsa da, bu takdirde, bu istihza gerçekten felsefeli ve gerçekten ahlâkçı bir duruş haline girer.

7

İstihza yalnız kaşkalarına karşı bir korunma değildir. O, insanın kendikendine bir korunması ve başkalarının da kendine yaptığı bir korunmadır. Eğer dünyadaki tutarsızlığı, temelden kötülüğü ve gülünçlüğü anlarsak kendi tutarsızlığımızı ve küçüklüğümüzü de anlarız. Eğer onları anlayamazsak onlardan ancak bir zaman için sakınırız. Hoşumuza giden ve bize üstün görünen şey yetersiz ve bodurdur da. İşte yüksek zekâların her zaman göremedikleri ve yanıldıkları şey... İstihzayı pek iyi anlayan Renan'ın bile pek çok şeyler için inanı ve pekinlikleri (Certitude) vardı. Hatta diyaloglarının bir bahsini bunlarla doldurmuştu. Bilim uğrundaki çalışmaları bazı

saflıklarla genişledi. Faziletle istihza eden Renan'ın bilim ile istihzadan yeterli derecede haberi yoktu. Bundan ötürü o, bilgin olmaktan daha çok faziletli bir adamdı ve bunun içindir ki bili (Connaissance) meselelerinden çok ve daha iyi din meseleleri üzerinde felsefe yaptı.

Bazı zekâları çok bayağı bir istihza niteler. Bu istihza bir nevi sahte üstünlük, isteye isteye yapılan bir küstahlıktır. Bu istihza, başkalarının duyguları ve bilgileri içine girmek sıkıntısına katlanmak istemeyenlerin veya buna yetişemeyenlerin ve bunu inadına hor görerek sanki bütün ilksizlikte az bir değer görüyormuş gibi durum alanların istihzasıdır.

Çok inaksal (Dogmatique) olan bu duruş kolaydır ve kurumludur. Ara sıra, bir nevi iyilikseverlikle büsbütün kötüleşir.

Bu istihza her zaman samimî değildir. O bilinçsiz bir saklama olabilir. Utangaç, övünen, alıngan ve insanı ara sıra kurumlu duruşlarında yalnız bırakan ve katılaştıran pek içli kimselerin korunması olabilir (1). Bütün bu şekilleri altındaki bu istihzanın karakteristiği ne kendi kendine ne de istihzacıya bir daha dönüp bakmamaktır. O, yeterli değildir.

---

(1) Bu istihza bu takdirde sahte bir vurdumduymazlığa gider ki bu ruh halini «Les Mensonges du Caractère» adlı kitabımda inceledim.

(Paris, Alcan, F. Paulhan)

8

İstihza coşkuya (Enthusiasme) bile engel değildir. Tutsağın, yenene bir adam olmasını hatırlatması zafere engel olamaz. Bunu hatırlatmakta tutsak yenenin değerini göstermiş olur. O şüphesiz susmayı da bilir. İstihza coşkuyu sade yumuşak bir elle idare eder, ona isterse durumunu hatırlatabilir, sonra zamanı gelince ondan çok uzaklaşmadan, gizlice çekilip gider. Coşkulu olmamız oç kiyi bir şeydir. Coşkulu olmak nedenleri sık sık ele geçmediğinden bunları kaçırmamak için tedbirli de olmalıdır. Fakat istihza coşkunun kötü olduğunu da haber vermek suretiyle bize hizmet etmiş olacaktır.

Bütün beğenmelerimiz şüphesiz saflığımıza delâlet ederler, çekiştirmelerimiz ve eleştirmelerimiz de... İstihza burada da zevk ve fikirlerimizin daha düzenlice idarelerine müsaade eder. Biz her zaman ölçtüğümüz şeylerin taraflı veya karşıt olan telkinler altındayız. Her vakit zamanın, bulunduğumuz yerin, icapların ve hatta kendi fantezilerimizin bile işi ve eseri olan bilgilerimizi ve zevklerimizi ölümsüz ve ilksiz dogmalar (İnak) halinde saptamak iddiasında olmamalıyız. Bunu ara sıra kavramak hiç de kötü değildir. Biz zorunlu olan şeyi çok, hem olabildiğinden daha çok beğeniriz, bu beğenişten aldanacağımızı düşünmeden... İnsan zekâsı çok derin bir sürü çelişmeleri çözümler.

Bu istihzanın da, tabiatıyle, karikatürü vardır. Bıkmış ve usanmışların, hiç bir şeyi göremeyenle-

rin ve kıskançların istihzası. Bu istihza seviyesi önce işaret edilen öteki bayağı cinsten istihza şekilleriyle birleşir ve onlarla karışır. İnsanlar var ki başkalarının beğendikleri şeylerden bunları hor gören fakat bunları caiz de gören bir istihzacı tavrıyle bahsetmekten hoşlanırlar. Bunlar, ara sıra, kendilerinden aynı tonla bahseden önce söylediğim dogmatiklerden ayrılırlar. Bunlar böyle yaparak hem kendilerinin hem de başkalarının üstüne yükselmek isterler. Bunlar böylece kimseyi beğenmezken yakından takip edilmeden de hoşlanmazlar. Bunların istihzası, şurada burada atıp tutan ve iyi bir karakter de sayılmayan henüz utangaç bir alınganlığın da gizlenmesi olmadığından hırçın ve yapmacık bir istihza olarak kalır.

9

Çelişme karşısında doğan istihza onu hiç bir zaman hor görme zorunda değildir. Ara sıra az bir istihza onu alçaltır, çok bir istihza onu artırır.

Hele, belki, istihza eşyayı daha sevimli bir hale sokar. Onlarda bulduğu yetkinsizlik ve çelişme ile onları bize yaklaştırır. Taptığımız putların, onlarda kendi çelişmemizi ve kendi bulanıklığımızı görünce, onların nasıl hayatımızdan, kanımızdan, göz yaşlarımızdan ve kaygılarımızdan meydana geldiklerini daha iyi duyarız.

Fakat belki de yüksek realiteleri daha iyi ölçerek, hele onları daha aşağı şeylere yaklaştırarak

onlar için daha açık ve ciddî bir saygı besleriz. Deha, kendinde keşfolunan deliliğin bütün benzeyişleriyle küçülmüş değildir. Her zaman kendi zıddından ayırmak mümkün olmadığından ahlâkça büyüklük de böyledir. Eşyanın değerini ölçmekten alıkoyan şeyler daha ziyade bu eşya arasındaki farklardır. Biz Himalaya'nın yüksekliğini onu portakalla değil Mon Blan'la veya hiç değilse herhangi bir tepe ile kıyaslayınca daha iyi anlarız. Bizi bir şeyden öbürüne götüren basamaklar bu iki şeyi birbirinden ayıran farkı da gösterir. Buradan da bütün izlenimlerimizin, bütün yargılarımızın yüksek bir mantık taşımaları gerekli olmadığı meselesi ortaya çıkar. Aksini söyleyecek değilim. Bunların yüksek bir mantık taşımaları insana uygun düşer.

Fakat bu istihza, bize beğendiğimiz en yüksek şeylerdeki olumsuz ve aşağı değerleri de sevmemizi veya ölçmemizi öğretir. Eğer bir insanı herkesçe beğenilmiş bir hale getiren meziyetlere bakarsak bunların o adamı başka hallerde darağacına götüren şeyler olduklarını anlarız. Tersi de doğrudur. Böylece hor gördüğümüz şeyler için de şiddetli bir kuvvet sevgisi değilse bile daha doğru bir anlayışımız olabilirdi.

Eğer istihza daha yükseğe çıkarılırsa o bize en küçük şeylerin de değerini anlatır. Gerçi bize bir eşeğin: «Hepimizi gören Tanrı bir eşek çobanı kadardır» demesi gibi bizi bir telkin altında bırakmaya kadar gitmezse de o bize anlatacak ki eşek, eşek çobanı, prensler, krallar, bilginler, artistler, filozof-

lar —bunları birbirinden ayıran farklar ne olursa olsun— hepsi de dünyada pek küçük şeylerdir. Bunların tabiatlarına kinlerle hor görmelerle birbirlerini incitmemeleri daha uygun düşer. Bundan ötürü gerçi bir senfoni yazmak briç oynamaktan daha yüksek bir hareketse de yazacak senfonisi olmayan veya senfonisini yapıp da zevklerini değiştirmek isteyen birisi için briç oynamanın da hor görülecek bir şey olmadığını pekâlâ anlayacağız. Böylece istihza bize birbirine en yakın düşen hizmetleri bir arada yapmış olacaktır.

10

İstihza konusunun niteliklerini daha fazla belginlemek şüphesiz faydalı olmayacaktır. Şimdiye kadar söylenen şeyler yolu göstermeye yeter. Şimdi de buraya kadar söylediklerimi özetleyerek bunları bireşimleştirmek ve istihzaya bağlanabilen genel ahlâk sistemini ortaya koymak isterim.

Şüphesiz, bundan çıkan şey her şeyden önce, ne bencil ruh, ne toplumsal ruh, ne «Ben» ne de «Başkaları» olmayan, bunların dışında ve bunların seçiksiz (Indisitincte) ve bulanık olaşımından da yapılmayan, onların dışında ve üstünde organlaşan ve onları yargılayarak onların değerini ölçen, onları birleştirip idare eden bir yeni ruh olacaktır.

İstihza bu ruhu kamçılar ve geliştirir. İstihza böyle bir ruhu gerektirir. Hayatın çelişmelerinden

ve savaşlarından kurtulan bu ruh hiç değilse istihza ile doğar. Böylece hem ilkel «Ben» in, hem bencil «Ben» in, hem de toplumsal «Ben» in, tutarsızlığını ve karmaşıklığını taşıyan daha ayağı bağlı, mahpus, kaba saba bir yeni mevcudun tohumu atılmış ve büyütülmüş olur. Böyle bir ruh bencil ve toplumsal «Ben» lerden doğar. Onların tabiatlarına ortak olur, bununla beraber onlara karşı koyar ve egemenliğe çabalar. Önce bu ruh, Ben ile Başkalarını içine aldığı için, ilkel karmaşıklığı ve tutarsızlığı artırır. Fakat toplumsal kurumlardaki ve ruhsal kuruluşlardaki evrensel kanuna uyarak, önce kendini azıtan gerginliklerden doğmuş bulunan bu varlık sonra bu gerginliğe çare aramaya başlar. Bu çareyi bulunca, başka bir araca baş vurmaksızın, kendi kendini ortadan kaldırmaya çalışır.

Bütün kurulan şeyler gibi o da kendinden önce olan şeyden sıyrılarak ve usulünü yakından tatbik ederek ortaklaşacağı her şeye karşı koyarak kendini kurar. Bu ruh «Ben» den ve «Biz» den kurulur, onlardan çıkar, bununla beraber onlara karşı koyar ve ihtiyaca göre onlarla savaşır. Bu yoldan giderek mümkün olan tarafsızlığı kazanır ve daha çok uzağı görürlük elde eder.

Bu ruh «Ben» e ve «Biz» e yapılacak taraflılığın bireylere, zamana ve icaplara göre değiştiğini bilerek, o ahlâkta mutlak hiç bir şey olmadığını da bilecektir. Herkesin bildiği bu formülü kullanarak ahlâka yeni ve canlı bir anlam verecektir. O anlayacak ki, herhangi bir ferdin, mesleğin, bir milletin, hiç

değilse şu veya bu milletin hayatının yakın son (Fin) larının üstüne çıkılınca beğenme veya beğenmeme bunları yargılayan kimsenin sempati veya antipatisinden başka hiç bir şeye delâlet etmez. Bu hal bütün başka şeylerde de böyledir. O hatırlayacak ki, bütün duygular ve işler ancak belirli hallerde iyi veya kötüdürler, bunların değerlerini bu belirli hallere bağlıdır. Meselâ bir suç ahlâk bakımından bazen sevgi ve acımanın üstünde yer tutar. Eğer insanlar da, cemiyetler de birbirine eşit değillerse ve bir hiyerarşi kurmak faydalı bir şey ise bu hiyerarşiyi kurmanın çok zor ve hatta mümkün bile olmadığını o bilecektir. Bundan başka hayatımız, edimlerimiz, imgelelerimiz bile çok dar bir çember içine sığınmıştırlar. Bu çember dışında bilinmedik o kadar imkânlar ve realiteler var ki onlar üzerine olan yargılarımız her zaman kesinsiz ve küçük kalırlar. Bu yargılar çok sert ve katı iseler gülünç olurlar. İyilik ve kötülük için de hiç bir şey söyleyemeyiz. Soyut formüllerden çıkınca çok kısa olan tecrübelerimizin dışında, hatta içinde bile, çok defa ancak budalaca şeyler söyleriz.

Bundan ötürü ruh istihza tarafından hoşgörülüğe götürülecektir. Lüzum gördüğü yerde fakat kendine aşağı görünen şeylerle savaşacak ve bu aşağı cinsten şeyin de var oluş sebebini ve mümkün olan gerçekleşmesini takdir edecektir. O bir partiden yana olacak fakat savaşta hasmın da kazanabileceğini ve bunun dünya nizamını bozmayacağını kabul edecektir. O elinden geleni yapacak ve zafere koşacak,

fakat bu savaştan belki kendine güven veren sevinçler ve acı umutsuzluklar da kalacaktır.

Tabiatıyle o, ahlâkın, «Fazilet»lerin, «Şeref meselelerinin», mesleksel ve her alandaki ahlâkların bütün özel emir ve düsturlarından sakınacaktır. Çünkü o bilecek ki, bütün bu iyilikler araçtan başka bir şey değildirler. Bunların ancak yüksek sonlar için değerleri vardır. Bunlar bir milletin veya insanlığın toplumsal hayatını ve çok defa kötü ve yanlış olarak gösterirler. Bunlar uzak bir memleketin kendilerini bağımsız sayan ve öz iradelerini ora halkına yüklemek isteyen valilere benzerler.

Bununla beraber o yeni ruh bu düsturların faydasını ve bunların ara sıra kötü kullanılmalarının zorunluluğunu da bilecektir. İnsan çok yüksek ve çok uzak sonları açıkça tanımaya ve onların arkasından gitmemeye hemen hemen hiç bir zaman elverişli değildir. O yüce Tanrı'ya (Puissance Suprêmes) baş vurmayı da bilmez. Tanrı ile arasında şefaatçıları, özel azizleri ve yerli evliyaları çoğaltır. Bir köylü de bucak müdürüne baş vurmayı bir bakana gitmekten daha elverişli bulur. İnsan böylece, küçük saadete, dar ve kısıntılı bazı ülkülere, bazı özel alanlardaki bahtlılığa bağlanır. Bir ruhun bu manevrayı anlamak, onu idare etmek ve ihtiyaca göre onunla çelişmek üzere kurulmuş olması iyi bir şeydir.

Bu yeni ruh tek başına kalışının ve başka varlıklarla münasebete girişinin bilincini elde edecektir. O var olan her şeyle kardeştir. Yahut daha doğrusu bir dereceye kadar o, var olan her şeydir ve var

olan her şey ondadır. Öte yandan o, yine bilir ki ne varsa kendine yabancıdır. Bundan ötürü de her şeye hasım olan bu ruh bir özel varlık oldukça bu dünyada tektir ve mutlaka yalnızdır. O bilecek ki özdeşlik (Identité) ve ayrılık (Diversité), sevgi ve kin bu iki olgu ferdin öz tözüdür. Varlığın sebebidir. Ayrılıksız dünya silinmiş gitmiş olurdu. İyilik denen şey daha sıkı bir birleşmeye ve tam bir özdeşleşmişliğe (Identification) doğru yürümedir. Kötülük denen şey de tutarsızlığa ve bölünmeye doğru bir gidiştir. Fakat iyiliğin tam bir gerçekleşmesi kesin değildir, belki de mümkünsüzdür. Biz, bizi buna eriştirecek araçları bilmiyoruz .Yokluğa (Néant) giden bu yürüyüşle biz Çin'e gitmeyi isteyen, bunun için de küçük köyünün kabataslak bir planından başka elinde bir şeyi olmayan bir adama benzeriz.

Bu yeni ruh bilecektir ki ahlâk meselesi çözümlenmez bir şeydir. Bugün için ortada bir ayrılık vardır. Eğer bu ayrılık olmasaydı ödev kimseye bir şeyler yüklemeyecekti. Ödev de faydasız bir şey olacaktı. Zaten o mantıksız ve boş bir şeydir. O yalnız öğeler üzerine «Bütün»ün baskısını gösterir. Öğeleri bir nevi intihara sürükler. Bu öğeler yaşadıkça onlara toplumculuğu da, hümanizmayı da (bunları en kuvvetli anlamlarıyle alıyorum.) bireyselciliği öğütlemek kadar boş ve faydasız olacaktır. Birbirine aykırı yönlere uzanan bu doktrinlerin hiç biri varlıkla uyuşamazlar. Bundan çok uzağız. Bu doktrinlerin arasını bulmak veya her birinin payını vermek için genel kurallar aramak da boştur. Bun-

lar arasındaki ilgiler zamana, muhite ve fertlere göre değişir. Milletler var ki belirli bir zamanda az çok toplumculuğa veya az çok bireyselciliğe kendilerini uydurabilirler. Herhangi bir millete tarihinin bir anında bu doktrinlerden hangisinin uygun geleceğini söylemek bile zor bir iştir. Az çok belginlikle bunu göstermek ödevi çok defa imkânsızdır.

11

Bu yeni ruh toplumsal ruhun ve bireysel ruhun nutuklarını dinleyecektir. Onları anlamaya, aşmaya ve onlara yardıma koşacaktır. Toplumsal ruh ona insanın ancak cemiyetle varlığını söyleyecektir. İnsanın cemiyetle değer kazandığını, onun bir mahsulü ve bir öğesi olduğunu toplum olmasaydı insanın var oluş nedeni kalmayacağını ve ona toplumun değer biçtiğini anlatacaktır. Bireysel ruh da «Bütün»ün ferde yaptığı koyu düşmanlığı hatırlatarak her «Ben»in gerçek yalnız kalışını ileri sürecek ve cemiyetin bazı müstesna zekâlar eliyle çizilerek halkın içine girdiği yollardan başka bir şey olmadığını söyleyecektir. O iddia edecek ki toplumun gerçek çıkarı ve onu en iyi kuvvetlendirecek olan şey fertçe kişiselliğini en son haddine kadar kazanmasına bırakmaktır.

O sözlerine her birimizin yalnız kendimizi değil imgemize ve tasarlı (Virtuel) varlığa göre yapılmış ve bunu gerçekleştirmeye uğraştığımız bir cemiyet

de taşıdığımızı ekleyecektir. Çok defa en yüksek, en yetişilmez, en derin fakat ne az kuvvetli ne de belki az istenen ve imrenilen toplumsal şekillerin temsilcileri en çok yokluğa uğratılmış, kötü tanınmış ve cezaya çarpılmıştırlar. Bu kimseler için de çok ciddî ve geniş ölçüde bir bireyselcilik ayırmalıdır. Onların canlandırdıkları ülkü gerçekleşmeyen bir hulyadan başka bir şey olmamıştır. (Bununla beraber bunu böyle kabul etmek de mümkün değildir.) Bu hulyanın estetik değeri onu inkâr eden, onu boğan ve güzelleştiren gerçek cemiyetin ara sıra üstündedir.

Yeni ruh bütün bunları dinleyecek ve çarpışmayı ayarlamak için mutlak genel kuralları elde edemeyeceğimizi bilecektir. Ortaya çıkan işlerde kendinin, muhitinin ve zamanının istek ve yeteneklerini anlamaya çalışarak ağacı kendi tarafına yontacaktır. Doğru (Vrai) ahlâk tuzaklarla ve ayrıntılarla dolu ince ve zor bir sanattır. Onun için bu yeni ruh fazla yanılsamaya kapılmayacaktır. O ne yaparsa yapsın, hatta, hiç bir şey yapmasa bile yine çıkarları altüst ettiğini, duyguları incittiğini bilecek, sıkıntı çekecek ve çektirecektir. İddiaların, bunların sonuçlarının, uylaşımların ve maksatlardaki çelişmelerin, inanların özlemlerin, karşı koymaların ve uyuşmaların ve kaosunda ve öz istekleriyle sürüklendiği lojik ve pratik neticelerde bile iyiliksever ve çok üzülmüş istihzanın bitip tükenmez kaynaklarını bulacaktır.

Şüphesiz, onun üstün gördüğü şeyler de ola-

cak ve kendine bir ülkü de bulacaktır. Benim anladığım şekildeki bir ruhun üstün gördüğü şey ferde en çok bireysel gelişimini veren, mümkün olduğu kadar temiz fakat öğeleri birbirine çok sıkışık olmayan bir «Bütün» ün düzeni ile uyuşabilen bir ahlâkçı sisteme ve toplumcu şekle varacaktır. Bireyler bugün birbiriyle pek çok ilgili durumdadırlar. Bu hal, düşmanlıkları ve şüphesiz üstünkörü bir uyuşmayı da, fakat her şeyin üstünde belki ezilmeleri ve kırılmaları da artırmaktadır. Yeni ruhun istekleri barışçı, az endüstrici, fakat çok artist bir hümanizma ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Bu hümanizmada bireyler biraz daha serbest, birbiriyle ahlâkça da, bedence de daha az sıkışmış olacaklardır. Birbiriyle daha serbestçe birleşmiş gruplar kabataslak meydana gelecek ve belki eski birleşiklik (Assosiation) şekillerini kırarak büyüyecekler ve bunlar da belki kendi hesaplarına federasyonlaşacaklardır. Fakat bu ülkü bizden çok uzaktır. İnsanlığın bugün için açıkça görülen isteklerine çok aykırıdır. Bu ülküyü geliştirmekte onun bir çıkarı yoktur. Bundan ötürü üçüncü ruh, işinden hiç bir zaman yanılsamalara kapılmayacaktır.

12

Yeni ruh, öz fikirlerinin de istihzaya konu olmak zorunda bulunduklarını anlayacaktır. O kendi istihzası üzerinde de işleyecek, ondan bir mutlak

çıkarmaya, hatta onu pek fazla evrenselleştirmeye engel olacaktır. Ahlâkın işlevlerde ayrılıklar istediğini ve her birimizin ne başkalarının çalıştığı işte, ne de başkaları gibi çalışamayacağını o bilir. İnsanlar içinde düşünmeden hareket etmek, şüphe etmeden inanmak, safça sevinmek, anlamamak kaygısız kalmak üzere yaratılmış olanlar vardır. Bu gibilerin de insanlığımız içinde toplumsal rolleri vardır.

İstihza bütün düşünce, duygu ve hareket tarzları gibi otomatik hale gelmeye, donup kalmaya ve kendini yüksek son olan saymaya uğraşır. Bu yeni ruh kendini bu tehlikeden koruyacak, kıvrak olmayan, donmuş kalmış bir ironinin başkalarının istihzasıyle alay etmekten fazla bir iyiliği yoktur.

En son, o, istihzanın hayatın gelip geçici bir şekli olduğunu da bilecektir. Bütün genel düşünce yolları, bütün kurumlar, bütün toplumsal işlevler gibi o da bir yetkinsizlikten, denkliğin bozulmasından doğar. Yetkinsizlik ve denksizliğe delâlet eder. Bunları düzeltmek sonra da bunlarla beraber silinip gitmekten başka bir oluş sebebi yoktur. İstihza ahlâkının hayata iyice uyamamış bir varlık ahlâkı olduğu açıktır. Hayata iyice uyamamak da bencil ruhu ile toplumsal ruhu, «Ben» i ile «Başkaları» arasında bölünmüş olan insana mahsus bir haldir. Ancak çok dar toplumsal münasebetleri olan veya bu münasebetlere iyice uymuş bulunan hayvanın istihza ile ilişiği yoktur. Ne keklik ne de karınca istihzacı olmak zorunda değillerdir. Çünkü bunlar insandan daha az kendi kendilerine aykırı gitmişler, hayat da

kendilerine aykırı gitmiştir. Tanıdığımız varlıkların en yükseği olan insan ayağını vuran kötü yapılmış yeni bir kundura gibi kendini inciten toplumsal hayat ile kendi için imkânsız bir hal alan bireysel hayat arasında sıkıştığından hem de belki de dengesiz bir hayvandır. Madem ki bütün varlık bir çelişme taşır, o halde dünyaya ve varlığa tatbik edilerek aldığı daha genel bir önem dışında istihza, insandaki bu düzensizliğin bir sonucudur. O bir düzensizliği, ona biraz daha iyi bir düzen vermek suretiyle, gidermeye ve böylece yok olma kanununa uyarak kendini de ortadan kaldırmaya çabalar. İşte bu hal de, istenilirse, bir başka istihzaya konu olacaktır.

KİTAPTA GEÇEN TÜRKÇE FELSEFE TERİMLERİNİN AÇIKLANMASI VE OSMANLICA İLE FRANSIZCA KARŞILIKLARI

A

akım, i. Asıl anlamı, sıvının veya havanın bir yöne doğru yer değiştirmesini anlatır. Bundan alınarak fikir alanındakhi çeşitli ve birbirinden ayrı düşünceleri anlatmak için kullanılır. [Cereyan - Courant].

algı, i. (Psi.) Bir duyumdan edinilen yalın bilinç. (Algı'nın asıl anlamı, afyon toplamakta kullanılan kaşıktır). [İdrak - Perception].

apaçık, s. Kesin bilgi karakteriyle kendini zihne kabul ettiren. [Bedihî - Evident].

artakalan, s.b. (Sos.) Çağdaşları öldüğü veya yok olduğu halde kendi hayatta veya yalnız olarak kalan. [Pes-zinde - Survivant].

atılım, i. (Psi.) İleriye doğru hızla ve birdenbire atılma. [Hamle - Elan].

ayrılık, i. (Fel.) Birleşmişi ayırma. [Ademi irtibat - Disjonction].

B

bağıntı, (Fel.) Eşyayı, kavramları veya tasarımları birlik, birliktelik, bağlılık gibi hallerde toplayan görünüş veya nitelik. [Görelik, izafet - Relation].

bağıntılı, Bir şeye göre olan, saltık olmayan. [İzafî - Relatif].

belgin, (Fel.) Tam ve kesin olarak belirlenmiş olan. [Sarih - Precise].

belit, (Man.) Gerçekliği kendiliğinden apaçık görünmekle tanıtlanması gerekmeyen söz: «Bütün, parçalarının her birinden büyüktür». [Mütearife, aksiyom - Axiome].

ben, (Psi.) Bireyi öbür varlıklardan ayıran bilinç. [Ene - Moi].

bencil, (Ah.) Yalnız kendi çıkarını düşünen (kimse). [Hodkâm - Egoiste].

bili, (Fel.) Genel olarak ve ilk sezi halinde zihince kavranmış temel düşünceler. [Malumat - Connaissance].

bilinç, (Psi.) **1.** Duyum, heyecan, düşünme veya başka bir ruh etkinliğiyle nitelenen hal. **2.** «Ben» in kendi etkinliğini, duygulanmalarını sezebilmesi, en geniş anlamda zihin. **3.** (Sos.) Toplulukta ruh etkinliğinin veya durumunun bütünü. [Şuur - Conscience].

bireişm, i. (Man., Psi.) Ayrı ayrı düşünce veya duyum öğelerinin birleşip bir bütün meydana getirmesi eylemi. [Terkip, Sentez - Synthèse].

birey (Sos.) Topluluk arasında tek olarak alınan bir kimse veya bir şey. [Fert - Individu].

bireysel, 1. Birey -i. Bireyle ilgili. **2.** Ayrı bir varlık olarak var olan. [Ferdî - Individuel].

buyruk, (Sos.) Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söyleme. [Emir - Impératif].

C, Ç

coşku, i. Olağanüstü heyecan. [Şevk-i teheyyüç - Enthousiasme].

çelişme, (Man.) Birinin doğru olması öteknin yanlış olmasını gerektiren durum. [Tenakuz - Contradiction].

D

davranış, (Fel.) Bkz. Duruş.

dayanışma, (Sos.) Bir bütünün meydana getirdiği kısımların, duygu ve düşünce birliğine dayanarak, birbirine karşılıklı bağlanmaları. [Tesanüt, tekâfül - Solidarité].

değer, i. Bir şeyin değdiği karşılık. [Kıymet - Valeur]

değişim, i. Bir niceliğin birbirinden ayrı değerler alması veya böyle bir değer arasındaki ayırım. [Tehalüf - Variation].

doğa, (Fel.) Kendiliğinden var olan şeylerin bütünü. [Tabiat - Nature].

doğal, (Fel.) **1.** Doğada bulunan. **2.** Doğanın düzenine ve gereklerine uygun. [Tabiî - Naturel].

duruş, i. Durmak tarzı. [Davranış, vazı - Attitude].

duyar, (Psi.) Duygun. [Hassas - Sensible].

duyarlık, Duyar olma hali. [Hassasiyet - Sensibilité].

duygun, (Psi.) Duygulu, duyar. Duygusu çok olan.

duygusal, s. (Psi.) Ruha işleyen, ruhu duygulandıran, mantıktan çok duygulara dayanan. [Teessürî - Affectif].

düşkünlük, (Fel.) Ahlâkın verdiği kötücülük, acımazlık, büyüklenme, korkaklık, yalancılık gibi niteliklerin genel adı. [Rezilet, zemime, fezahat, bozukluk, kusur, sefihlik, yerginlik - Vice].

düşünceli, (Fel.) Enikonu düşünülmüş. [Teemmülî - Reflechie].

düzgülü, (Fel.) Kural olabilecek ilke veya önermeye uygun. [Muttarit - Normal].

E

edim, (Fel.) **1.** Olup gerçekleşmiş iş. **2.** Varlıkta yetkinlik. [Amel, fiil - Acte].

edinilmiş, (Fel.) Yaradılıştan değil de bilerek, öğrenerek elde edilmiş. [Kisbî - Acquis].

eğinim, (Psi.) Ruhu bazı şeylere yönelten içtepi. [Meyelân - Inclination].

elindelik, (Fel.) İradenin istediği şekilde belirmek yolundaki gücü. [İrade-i cüziye - Libre arbitre].

eğsinim, (Psi.) Sürükleyici eğinim. [Meyelân - Penchant].

erek, (Fel.) Bir iş yapılırken varılmak istenilen sonuç. [Gaye - Fin].

etkinlik, (Fel.) Başkasına karşı olan veya yapanın kendinden çıkan hal. [Failiyet, faaliyet - Activité].

etmen, (Fel.) Bir sonucun meydana çıkmasına yardım eden unsurlardan her biri, etken. [Amil - Facteur].

evrensel, (Fel.) Dünya ölçüsünde olan. [Âlemşümul - Universel].

eylem, (Fel.) Etki, belli bir

doğal, (Fel.) **1.** Doğada bulunan. **2.** Doğanın düzenine ve gereklerine uygun. [Tabiî - Naturel].

duruş, i. Durmak tarzı. [Davranış, vazı - Attitude].

duyar, (Psi.) Duygun. [Hassas - Sensible].

duyarlık, Duyar olma hali. [Hassasiyet - Sensibilité].

duygun, (Psi.) Duygulu, duyar. Duygusu çok olan.

duygusal, s. (Psi.) Ruha işleyen, ruhu duygulandıran, mantıktan çok duygulara dayanan. [Teessürî - Affectif].

düşkünlük, (Fel.) Ahlâkın verdiği kötücülük, acımazlık, büyüklenme, korkaklık, yalancılık gibi niteliklerin genel adı. [Rezilet, zemime, fezahat, bozukluk, kusur, sefihlik, yerginlik - Vice].

düşünceli, (Fel.) Enikonu düşünülmüş. [Teemmülî - Reflechie].

düzgülü, (Fel.) Kural olabilecek ilke veya önermeye uygun. [Muttarit - Normal].

E

edim, (Fel.) **1.** Olup gerçekleşmiş iş. **2.** Varlıkta yetkinlik. [Amel, fiil - Acte].

edinilmiş, (Fel.) Yaradılıştan değil de bilerek, öğrenerek elde edilmiş. [Kisbî - Acquis].

eğinim, (Psi.) Ruhu bazı şeylere yönelten içtepi. [Meyelân - Inclination].

elindelik, (Fel.) İradenin istediği şekilde belirmek yolundaki gücü. [İrade-i cüziye - Libre arbitre].

eğsinim, (Psi.) Sürükleyici eğinim. [Meyelân - Penchant].

erek, (Fel.) Bir iş yapılırken varılmak istenilen sonuç. [Gaye - Fin].

etkinlik, (Fel.) Başkasına karşı olan veya yapanın kendinden çıkan hal. [Faiiliyet, faaliyet - Activité].

etmen, (Fel.) Bir sonucun meydana çıkmasına yardım eden unsurlardan her biri, etken. [Amil - Facteur].

evrensel, (Fel.) Dünya ölçüsünde olan. [Âlemşümul - Universel].

eylem, (Fel.) Etki, belli bir

sonuca varmak için belli bir usul kullanarak yapılan iş. [Fiil, tesir, ameliyat - Action].

F

fizikötesi, (Fel.) Varlıkların algı ve duyum dışı sayılan temellerini araştıran felsefe. [Mabadettabiiye - Metafizik].

G

gelenek, (Sos.) Eski çağlardan beri yerleşmiş olan ve kuşaktan kuşağa geçerek topluluğun bireyleri arasında ortak ve özel bir ruh meydana getiren alışkı. [Anane - Tradition].

gerçek, (Fel.) Bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan. [Hakikat - Réalité].

gidiş, (Fel.) Tutum ve durum. [Tavr u hareket - Conduite].

gizem, Aklın erişmediği şey. Açılamayan, çözülemeyen soru. [Sır - Mystère].

İ

içerik, (Man.) Bir şeyin içinde olup varlığı ancak dolayısıyle anlaşılan. Bir ifadede veya hükümde açıkça söylenmemekle birlikte varlığı anlaşılabilen. (Belirtik karşılığı). [Zımnî - Implicite].

içrek, (Fel.) Eski çağlarda felsefe okullarının içinde yalnız kendi öğrencilerine yaptıkları öğretim. Belli bir inanç topluluğunda başkasına bildirilmeyen (bilgi, öğreti vb.). [Bâtınî - Esotérique]. (**Dışrak** karşıtı).

içgüdü, (Psi.) Canlıları, araya düşünce girmeksizin, kendilerine yararlı veya gerekli işlere güden duygu. [İnsiyak, sevkitabiî - Instinct].

içsel, (Psi.) Açlık, susuzluk, ağrı gibi üsderinin gerisinde olan (duyumlar). [Dahilî - Interne].

içtepi, (Psi.) Bir iş yapmak için duyulan zorlu ve karşı gelinmez istek. [İlca - Impultion].

ilke, (Fel.) **1.** İlk madde, öğe, unsur. **2.** Temel düşünce, temel kanış. [Umde, prensip]. **3.** Temel bilgi. **4.** (Man.) Her türlü tartışmanın dışında sayı-

lan öncül. [Mebde - Principe]. 5. (Ahl.) Davranış kuralı.

ilkel, (Fel.) Zaman bakımından en eski olan. İlk halde kalmış olan. [İptidaî - Primitif].

imge, (Psi.) Sinirlerin merkezden gelen bir uyarımı olmaksızın zihinde kendiliğinden canlanan duyum şekli. [Hayal - Image].

indirgeme, Bir ifadeyi daha kısa veya daha basit bir şekle sokma. [İrca - Réduction].

işlev, (Fel.) Bir ara **görev** yerine kullanılmıştır. [Ufule - Fonction].

K

kalıtım, (Bio.) Birinin kendinden önceki yakınlarında buulnan bir halin onda da gözükmesi. [Soyaçekim, veraset, irs - Hérédité].

kanım, (Fel.) **Kanı** veya **kanış** yerine kullanılmıştır.

kanı, kanış, (Fel.) Düşünerek varılıp inanılan sonuç. [Kanaat - Conviction].

kaos, (Fel.) Evrenin acun haline gelmesinden önce geçirdiği düşünülen karışık hal. [Chaos].

karmaşık, (Fel.) İçinde ayrı cinsten birçok öğe bulunan, birbirine az çok aykırı birçok şeylerden meydana gelen. [Mudil - Kompleks, Complexe].

kavram, (Man.) Bir şey üzerine taşıdığımız genel düşünce. [Mefhum - Concept, Notion].

kendiliğinden, (Psi.) Başka şeylerin etkisi olmaksızın kendi kendine meydana gelerek. [Tavî - Spontané] .

ket vurma, (Fel.) Engel olma, tutma. [Nehiy - Inhibition].

kinizm, (Fel.) İnsan için en büyük mutluluk, tutku ve ihtiyaçtan uzak bulunmak sayan ve topluluk törelerini de hor gören Yunan filozoflarının çığırı. [Kelbiye - Cynisme].

kişisel, (Fel.) Yalnız bir kişiye ait olan. [Şahsî - Personnel].

kuram, (Fel.) Bir meseleyi ilgilendiren düşüncelerin tümü, düşünce alanında kalan bilgi, bu bilginin te-

melleri. [Nazariye - Théorie].

kutsal (Fel.) Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen ve üstüne titrenilen. [Mukaddes - Sacré].

N

nitelik, (Fel.) Bir şeyin nasıl olduğunu belirten hal. [Keyfiyet - Qualité].

O

olanak, (Fel.) Olabilirlik. [İmkân - Possibilité].

olgu, (Fel.) Yapılan veya olan iş. [Vaka, vaki - Fait].

olumlu, (Man.) **-me, -ma** ara eki ile yapılmamış fiillerle yapılan, **var, -dır** ile yapılmış cümlelerle önermelerin hali. [Müspet, mucibe - Positif].

ortaklaşa, (Fel.) Tek tek bireylerde bulunmayan, fakat bunların meydana getirdiği toplulukta bulunan. [Maşerî - Collectif].

Ö

ödev, (Fel.) Yapılması, yerine getirilmesi insanlık duygusu ,âdet veya kanun bakımından gerekli olan şey. [Vecibe, vazife - Devoir].

öğe, (Fel.) Bileşik bir şeyi meydana getiren parçalardan her biri. [Unsur - Element].

örgen, (Fel.) Belli bir iş yapan parça. [Uzuv - Organ].

örgensel, (Fel.) Örgenle ilgili olan. [Uzvî - Organique].

özdeşlik, (Fel.) Bir şeyin aynı zamanda başka bir şey olmama hali. [Aynıyet - Identité].

özgecilik, (Fel.) Başkalarının iyiliği için fedakârlık etmek kabiliyetinde olan kimsenin hali. [Diğerkâmlık - Altruisme].

özlem, (Psi.) Yüksek bir şeye karşı duyulan istek. [Meyil - Aspiration].

öznelcilik, (Fel.) Her bilginin bilen akla göre olduğunu, nesnelerin üzerine olan bilgilerimizin bize bunların yaptıkları etkilerden öteye geçmediğini ileri süren meslek (doktrin). [Enfüsiyet - Subjectivisme].

P

pekinilk, (Fel.) Üzerinde şüphe edilmeme, iyice bilinme hali. [Mevsukiyet, muhakkak olma - Certitude].

peşin yargı, (Fel.) Kanıtsız olarak veya işi incelemeden verilen hüküm. [Préjugé].

S

saklama, Koruma, olduğu halde sürmesine dikkat etme. [Muhafaza - Konservation].

san, (Fel.) Bir şeyin onsuz olamayacağı sıfat. [Sıfat - Attribut].

sanı, (Fel.) Tersinin de olabileceğini düşünmekle birlikte bir şeyin şöyle veya böyle olduğuna doğru gitme. [Zan, zann u tahmin - Opinion].

sapınç, (Fel.) Özel bir görevin normal sonucuna varmasına engel olan sapıklık; doğa dışı davranış. [Dalâl - Aberration].

seçik, (Fel.) Nitelikçe ayrı olan. [Mütemayiz - Distinct].

sezgi, Deneye veya usavurmadan, doğrudan doğruya biliverme. [Tahaddüs - Intuition].

somut, (Fel.) Varlığı duyularla anlaşılabilen, doğada belirli olarak var olan. [Müşahhas - Concret].

son, (Fel.) Arkası gelmeyen, biten. [Gaye - Fin].

soyut, (Fel.) Ayrı ve başlı başına bir varlığı olmayan bir şeyi, zihnin ayrı olarak tasarlamasıyle elde edilen şey. [Mücerret - Abstrait].

sorav, (Fel.) Bir ara sorum yerine kullanılmıştı. [Mesuliyet - Responsabilité].

süsücül, (Sos.) Sürü halinde yaşayan, kalabalık -i. [Gré-gaire].

Ş

şekil değişimi, (Fel.) Bir biçim ve hale geçme. [Tebdili şekil - Transformation].

T

tasarımlı, (Psi.) Bir şeyin biçiminin zihinde canlandırılmış şekli. [İstihzarî - Représentatif].

tepke, (Fel.) Organizmanın herhangi bir uyarıma kar-

şı birdenbire aldığı durum. [Fiil-i münakis - Reflexe].

tepki, (Fel.) Bir olay veya etkinin uyandırdığı karşı olay veya etki. [Aksülamel - Réaction].

tinsel, (Psi.) Duyumlarla algılanamayan, biçim, hacim, konum gibi madde iie ilgili nitelikleri olmayan. [Manevî - Spirtuel, moral].

toplumsal, (Sos.) Toplum ile ilgili, toplum -i. [İçtimaî - Social].

töz, (Fel.) Değişikliğe uğrayan şeylerde, değişmeden kalan varlık. [Cevher - Substance].

tutku, (Psi.) Öteki özlemlerin üstüne çıkan aşırı özlem. [İhtiras - Passion].

U

uylaşım, (Sos.) Varsayılmış (saymaca) bir şey kabul etmek için yapılan anlaşma. [Mukavele - Convention].

V

varsayım, (Fel.) 1. Deneyle henüz yeteri derecede temellenmemiş fakat temelleneceği umulan kuramsal fikir. 2. Bir olayı açıklayabilmek için gerçek gibi kabul edilmiş prensip. [Faraziye, ipotez - Hypothèse].

varsayımsal, (Fel.) Varsayılan, varsayımlı. [Farazî - Hypothétique].

veri, (Fel.) Bir sonuca varmak için gerekli olan ilk bilgi. [Muta - Donné].

Y

yanılma, (Fel.) Sonunun nasıl olacağını düşünmeyerek elverişsiz harekette bulunma. [Hata - Erreur].

yanılsama, (Fel.) Görünüşü gerçek sandıran bir duygu veya anlama yanlışlığı. [Vehm-i havas - Illusion].

yapıntı, i. Gerçekte olup olmadığı bilinmediği halde varmış gibi düşünülen şey. [Tasni - Fiction].

yapma, s. Doğadaki şeylere benzetilerek insan eliyle yapılmış. [Sunî - Artificiel].

şı birdcnbire aldığı durum. [Fiil-i münakis - Reflexe].

tepki, (Fel.) Bir olay veya etkinin uyandırdığı karşı olay veya etki. [Aksülamel - Réaction].

tinsel, (Psi.) Duyumlarla algılanamayan, biçim, hacim, konum gibi madde ile ilgili nitelikleri olmayan. [Manevî - Spirtuel, moral].

toplumsal, (Sos.) Toplum ile ilgili, toplum -i. [İçtimaî - Social].

töz, (Fel.) Değişikliğe uğrayan şeylerde, değişmeden kalan varlık. [Cevher - Substance].

tutku, (Psi.) Öteki özlemlerin üstüne çıkan aşırı özlem. [İhtiras - Passion].

U

uylaşım, (Sos.) Varsayılmış (saymaca) bir şey kabul etmek için yapılan anlaşma. [Mukavele - Convention].

V

varsayım, (Fel.) **1.** Deneyle henüz yeteri derecede temellenmemiş fakat temelleneceği umulan kuramsal fikir. **2.** Bir olayı açıklayabilmek için gerçek gibi kabul edilmiş prensip. [Faraziye, ipotez - Hypothèse].

varsayımsal, (Fel.) Varsayılan, varsayımlı. [Farazî - Hypothétique].

veri, (Fel.) Bir sonuca varmak için gerekli olan ilk bilgi. [Muta - Donné].

Y

yanılma, (Fel.) Sonunun nasıl olacağını düşünmeyerek elverişsiz harekette bulunma. [Hata - Erreur].

yanılsama, (Fel.) Görünüşü gerçek sandıran bir duygu veya anlama yanlışlığı. [Vehm-i havas - Illusion].

yapıntı, i. Gerçekte olup olmadığı bilinmediği halde varmış gibi düşünülen şey. [Tasni - Fiction].

yapma, s. Doğadaki şeylere benzetilerek insan eliyle yapılmış. [Sunî - Artificiel].

yaptırım, (Fel.) Yasa, ahlâk gibi kuruluşların buyruklarına göre davranışı sağlayan güç. [Kuvve-i müeyyede - Sanction].

yetke, (Fel.) Yaptırma veya yasak etme hakkı ve gücü. [Velâyet ,otorite - Autorité].

yetki, (Fel.) Bir işi yapma gücünü sağlayan, salâhiyet veya göreve dayanan hak. [Kuvve, meleke - Competence].

yönseme, (Fel.) Belli bir sonuca yönelen fakat daha etkinliğe geçmeyen etki gücü. [Temayül - Tendance].

yüküm, (Fel.) Yapmaktan kaçınılamayan iş. Bir işi yapmaktan kaçınamama hali. [Mükellefiyet - Obligation].

Z

zorunlu, (Fel.) Olması gereken. [Zaruriye-i mutlaka, vacip - Nécessaire].